Уладзімір Някляеў

Чмель і вандроўнік
Хайбах
Кот Клаўдзіі Львоўны
Мірон ды Мірон
Прага

Непублікаваныя творы

ЧМЕЛЬ І ВАНДРОЎНІК
Прыпавесць

На саракавіны В.Б.

Чмель паміраў. Так сталася, што пад дзень нараджэння.

Ён быў мудрым чмялём — і ведаў, што рыбы, птушкі, звяры і ўсё, што нараджаецца, і людзі, памірае, і кветкі, і таму, мусібыць, і чмялі, але не ведаў, як, і што пасля, і трохі баяўся...

Таму яму падумалася, што ёсць чмяліны Бог.

Ён быў мужным і моцным чмялём, жыў невыносна доўга і не стаміўся невыносна доўга жыць, аблётаўшы ці не ўвесь чмяліны свет і яшчэ схадзіўшы на вайну. Вайна была вялікай, але не большай за свет, і ён здзівіўся.

І яшчэ здзівіўся, што яна, вайна, яму не замінала.

“Тады што ж, — ён падумаў, — можа замінаць?..” І выходзіла, што нічога.

Адна смерць.

“Але ж не можа яна, смерць, — ён думаў, — быць большай за жыццё?.. Як вайна не можа быць большай за свет”.

Мудрасці, каб падумаць інакш, не хапіла. Ён зразумеў, што ў тым, пра што падумаў, няма мудрасці. “Тады дзе яна і ў чым?...”

Выходзіла, што, калі не ў ім, у чмялі, тады ў чмяліным Бозе.

Тут узнікала праблема: пра тое, што ёсць Бог, падумалася, але веры ні ў чмяліната, ні ў якога іншага Бога ў чмялі не было.

Бог, які быў у чмялі, думаў: што рабіць з чмялём? Да Бога чмель, хоць Бог быў у ім, так і не дабраўся, пастанавіўшы, што Бога няма, а ёсць толькі жыццё, вайна і смерць. Але зямны свой наканаваны шлях чмель прайшоў прыстойна. Больш прыстойна, чым многія і многія з тых, хто верыў, што Бог ёсць. У Бога ўзнікала праблема...

Праз тры сцяны ад чмяля паміраў у тым жа шпіталі ад той жа хваробы авадзень. Ён быў такім аваднём, пра якога і сказаць, і падумаць можна хіба толькі тое, што ён авадзень. І ўсё ж ў ім хапала аваднёвага розуму, каб дапяць, што, хоць ён і авадзень, але, калі паміраюць птушкі, рыбы, чмялі, дык, мусіць, памрэ і ён. Яму было гэтак страшна, што ён толькі прасіў і прасіў, маліў і маліў Бога, каб не даў памерці.

Бог, які быў у чмялі, паклікаў да чмяля вандроўніка, якого чмель некалі ўджаліў. Вандроўнік крыўдаваў на чмяля і не надта хацеў ісці. Але за гады вандроўніцтва ён зрабіў крок да Бога, таму пайшоў, куды Бог паклікаў.

Па дарозе ў вандроўніка ўзнікла праблема: з чым прыйсці да таго, хто памірае? І ў каго заўтра дзень нараджэння. Што прынесці ў падарунак? Залаты гадзіннік?..

На рынку да вандроўніка падыйшла бабуля ў белым і падала суніцы на сунічніку. Маленькі букецік з чырвонымі ягадамі. “Табе гэта?..” — спытала бабуля, і вандроўнік успомніў, што аднойчы хадзіў з чмялём у суніцы. Пакуль ён шукаў па кішэнях, каб разлічыцца, грошы, бабуля павярнулася і хуценька пайшла. Вандроўнік кінуўся яе даганяць, бубуля давяла яго да крамы з кветкамі і ў кветках прапала.

Квятнярка спытала: “Вам колькі?”

Вандроўнік не ведаў, колькі... Пяць? Сем? Сто?

Квятнярка стаяла на парожку сваёй крамы, зрабіла крок уніз, аступілася і, каб не ўпасці, ухапілася за безліч руж, выхапіўшы з іх адну. Знайшла раўнавагу і не ўпала.

Вандроўнік купіў адну тую белую ружу і паехаў у шпіталь. Дарогай, каб заняць час, думаў пра тое, як хораша ўсё ён прыдумаў. З суніцамі, з ружай...

Авадзень, баючыся, што Бог пра яго не ўсё помніць, нагадваў Богу, як аднойчы поп з той вёскі, дзе нарадзіўся авадзень, папрасіў яго, авадня, дапамагчы збудаваць царкву, і як ён, авадзень, пастараўся. Тэхніку загадаў прыгнаць, цэглу і цэмент завезці, і нават золата на пазалоту... І як поп яму дзякаваў і бажыўся, што ўсе грахі яму, авадню, за тое будуць адпушчаныя.

Яшчэ авадзень нагадаў Богу, што падаваў міласціну. Часта, амаль заўсёды, калі здаралася напаткаць жабрака альбо жабрачку. Хіба Бог таго не заўважаў?..

У палату ўвайшоў доктар. Авадзень не ведаў яго, першы раз бачыў. Доктар падышоў да вакна, якое само расчынілася, і сказаў у вакно: “Храмы, што будуюцца не са свайго, не стаяць. Міласціна, якая падаецца дзеля сябе, не ратуе”.

Авадзень хацеў нешта спытаць, але не ведаў, што, і не знайшоў, у каго. У расчыненае вакно ўляцела парушынка і зазірнула пустата.

На калідоры каля палаты, у якой паміраў чмель, сядзеў святар. Ён прыходзіў і сядзеў тут штодня ўжо тыдзень, чакаючы, калі чмель яго пакліча, каб далучыцца да Бога праз таямніцу споведзі. Чмель не клікаў...

— Як сёння?..— спытаў святар доктара, і доктар пацiснуў плячыма.

Чмель адчуваў у сабе — там, дзе тое, што звычайна называюць душой — нязвыклы рух, нейкі такі, нібы ў ім, у чмялі, яшчэ адзін чмель і ўніз, і ўверх, і адразу ва ўсе бакі лятае, і стаў ціха да руху, да

сябе ў сабе самім прыслухоўвацца: ці не пачуецца выразны гук?.. Але не: рух быў як адразу ўверх і ўніз і ва ўсе бакі — так адразу ва ўсім, няўцямны ў сабе самім, і ў ім яшчэ нешта было і яшчэ нешта...

"А можа быць... " — падумаў чмель — і далей не стаў пра гэта думаць, падлавіўшы сябе на слабасці.

Вандроўнік згадаў, як везлі яго аднойчы гэтай дарогай — туды, дзе паміраў зараз чмель. Як правозілі на машыне хуткай дапамогі міма гарадскіх бальніц — і як ён кожнага разу спадзяваўся, што вось да гэтай бальніцы, не далей, і як у ім сціналася ўсё, калі далей і далей, і ўрэшце да самай дальняй, у якую кладуць з той хваробай, ад якой амаль непазбежна канаюць, і як ён не мог выйсці, калі давезлі, з машыны, так абліўшыся ўспацелым страхам, нібы да ніткі вымак пад дажджом.

Аўтобус, у якім ехаў вандроўнік, раптам ссунуўся на абочыну, і яго пачалі абганяць машыны: з сірэнамі, з міргалкамі — на шалёнай хуткасці адна, другая, дзесятая, адна за адной... Чмель займеў славу ў чмяліным свеце, але ў Айчыне сваёй быў біты камянямі, і вандроўнік падумаў у здзіўленні: "Няўжо да чмяля?.. " Гледзячы ў пыл, узняты машынамі, ён успомніў, як прагнуў гэтага пылу, за што чмель яго і ўджаліў.

Чмель успомніў пра вандроўніка, калі ў падворак шпіталю пачалі ўкочвацца машыны: з сірэнамі, з міргалкамі — адна, другая, дзесятая, адна за адной... Чмель не чакаў, што яны да яго, ён наогул нікога не чакаў — і вандроўніка, пра якога ўспомніў. Толькі падумаў: "Чаму?.."

Увайшоў доктар і зачыніў вакно: "Я сказаў ім, што сюды на машынах нельга, але яны ўсё адно панаехалі".

"Хто яны?.." — спытаў чмель, і доктар адказаў, выходзячы: "Я ж кажу: машыны. Да авадня".

Перш, чым зайсці да чмяля, вандроўнік зазірнуў да доктара. Спытаў, калі чмель памрэ?..

Доктар сказаў, што, можа, сёння. А, можа, дні праз тры.

— Ён баіцца? — спытаў вандроўнік.

— Усе баяцца, — адказаў доктар. — Але хто як.

Вандроўнік папрасіўся ў доктара перасэдзець крыху ў яго. Падумаць, як да чмяля ўвайсці, павітацца, што сказаць... Доктар сказаў: "Ён можа памерці зараз".

На калідоры вандроўніка пераняў святар.

"Скажы яму, каб паклікаў мяне, — з мальбою папрасіў святар вандроўніка. — Скажы, бо ён не разумее..."

Вандроўнік падумаў, што чмель не можа не разумець, і сказаў святару:

“Ён не можа не разумець”.

— Вы даўно ў суніцы не хадзілі... — падышоў вандроўнік да ложка, на якім паміраў чмель. Той узяў сунічнік, сарваў ягаду, раскусіў — і з куточку роту пакацілася, пакідаючы след на белай бальнічнай шчацэ, на падбародку, сунічная крывінка.

— Праўда... даўно... — даўка пракаўтнуў чмель, а вандроўнік не ведаў, што рабіць з крывінкай: выціраць ці не?.. Паглядзеў на жонку чмяля, руплівую пчалу — тая займалася ружай, ставіла яе ў вазу.

— Вытрыся, — сказала пчала чмялю. Той выцерся, паклаў каля сябе сунічнік і паглядзеў на ружу.

— Колькі і чаго кожнаму трэба?.. — спытаў чмель не ў пчалы і не ў вандроўніка. І адказаў не ім. — Адно жыццё, адна смерць, адна кветка...

Вандроўніку стала ніякавата. Да сораму. Усё, што ён так і столькі прыдумляў, за што сябе хваліў, чмель раскусіў за імгненне, як ягаду. Таму вандроўнік сказаў тое, што не сказаў бы, калі б яму не стала ніякавата. Да сораму.

— Даруйце, што змусіў вас некалі мяне ўджаліць.

Чмель павярнуў сівую галаву на высокай падушцы і ўтаропіўся ў сцяну. Доўга глядзеў у сцяну і маўчаў. Пакуль не выдыхнуў праз сілу, як выціснуў з сябе:

— Дзякуй.

Усё было сказана, больш між імі не было нічога... Вандроўнік прыпадняўся, каб пацалаваць чмяля і пайсці, але чмель спыніў яго, узяўшы за руку.

— Пачакай... я не ведаю...

Вандроўнік разгубіўся, бо таксама не ведаў. Толькі здагадваўся. І яму здавалася, што чмель ведае... Павінен ведаць.

— Пра што вы там? — занепакоілася пчала, і ў дзверы зазірнуў доктар, паклікаў яе, нечым заняў.

Вандроўнік глядзеў чмялю ў вочы, бачыў там смерць і не цяміў, што рабіць... Бог, які прывёў вандроўніка, падказаў: “Скажы яму, што смерці няма”.

“Я іншым разам чую галасы, — стаў казаць вандроўнік тое, што падказваў Бог, — і ўчуў аднойчы голас дзеда: “Прыязджай...” Я далёка быў і ехаў доўга, да таго ж многа гадоў мы не бачыліся, а дзед спаткаў мяне ў падворку так, нібы я на хвіліну да суседзяў збегаў. Кіўнуў на дрывотню:

— Набяры бярэмя і паднясі ў лазню.

— Гэта калі было? — нечакана спытаў чмель, і вандроўнік адказаў, што зімой, і ён наскрозь прамерз, пакуль дабраўся.

Чмель сказаў: “Зараз лета...” Болей нічога ён не пытаўся, і вандроўнік, пачакаўшы, стаў казаць далей.

— У лазні я трохі папарыў дзеда, памыў, ён апрануўся ў белае спаднее — і мы селі ў сенцах. Дзед паклаў на лаву скібку сала, акраец хлеба, паставіў гарнец самагонкі, кілішкі... Калі я наліў, ён падняў кілішак і сказаў ціха, звычайна:

— Дзякуй, што прыехаў. Сёння ўночы я памру.

Вандроўнік замаўчаў, спалохаўшыся прамоўленага, але ні чмель, ні Бог яго не спынілі. Чмель глядзеў і чакаў...

— Дзед, ты што! Мы сто разоў з табой яшчэ вып’ем! — пачаў я абдымаць і цалаваць дзеда, і ён сядзеў і ківаў: “Добра... добра...”

Ідучы ў хату, дзед прыпыніўся каля драбіны на гарышча. Сказаў: “Злазь. Там у куце пад самай страхой стаіць куфэрачак, вазьмі яго”.

Я злазіў і ўзяў. Зялёны куфэрачак з пацёртым медным замочкам.

У хаце дзед адамкнуў куфэрачак і дастаў тое, што ў ім было. “Евангелле” і “Урок Закона Божага”. Сказаў: “Па адной кнізе я вучыўся жыць, па другой жыў. Больш мне няма чаго табе пакінуць”.

Куточак роту, з якога выкочвалася сунічная крывінка, торгнуўся ў чмяля, і вандроўнік зрабіў паўзу...

— Дзед хадзіў на вайну? — спытаў чмель.

— Так. Са Святым Пісаннем.

Чмель зірнуў недаверліва.

— Не на вашу вайну, — сказаў вандроўнік. — На тую, якая была перад вашай.

Чмель кіўнуў.

— У хаце, апроч мяне і дзеда, дыхала шмат людзей: дзед склікаў усіх сваіх сыноў і дачок з іх дзецьмі, але не сказаў ім: нашто? Яны думалі, што на дзень нараджэння, які павінен быў настаць заўтра, — і ўсе спалі на чыстай палавіне, позна ўжо было. Ложак дзеда стаяў на чорнай палавіне — каля печы, саганоў, карыта з паранкай...

Чмель слаба ўсміхнуўся:

— Выпіхвалі старога. Звычайная рэч...

— І ў галаве вісеў абраз, пад якім ён папрасіў мяне, лёгшы і склаўшы рукі, запаліць свечку. Я запаліў і падаўся спаць у бакоўку, дзе не мог заснуць, падняўся, каб пайсці ў двор пакурыць, выйшаў на чорную палавіну — і дзед на маіх вачах заплюшчыў вочы, усміхнуўся і памёр. І адразу ж пагасла свечка.

Паўза ўзнікла сама па сабе, і чмель спытаў вандроўніка:

— Табе стала страшна?

— Не, — адказаў вандроўнік. — Мне стала светла. Я не бачыў столькі смерцяў, як вы, але ўсё ж некалькі бачыў, і там было страшна, а тут — светла. Толькі я не ведаў, што мне з гэтым рабіць, і зноў схаваўся ў бакоўку. Там скурчыўся, скруціўся, як у дзяцінстве, падціснуўшы калені, і пачаў маліцца. Стаў маліць дзеда, каб пра тое, што я толькі што ўбачыў, ён мне яшчэ і расказаў. Ці неяк паказаў, давёў, што так яно і ёсць, хоць я разумеў, што нельга... але дзед, дзед, я маліў, я так цябе любіў, ты так мяне любіў, дык скажы, што так ёсць, хоць адтуль казаць нельга... але ты святы, табе даруецца, а мне так трэба ведаць...

Чмель сціснуў руку вандроўніка трохі мацней.

— З той малітвай, з тою просьбай, павярнуўшыся на спіну і склаўшы, як дзед, рукі, я раптам адчуў сябе не адным. Узняўся над сабой самім і ўбачыў сябе самога ў бакоўцы, дзе ляжаў на тапчане, склаўшы рукі — выразна сябе ўбачыў, усяго да драбніц, хоць там, дзе я ляжаў, было цёмна, і той я, якога я сябе ўбачыў, мне не глянуўся, не спадабаўся, і я з радасцю, з пранізлівым шчасцем адчуў сябе другім, зусім іншым, лёгкім, бязважкім — і там, дзе я быў такім, было светла, так светла, як скрозь і ўва мне адно святло. Шчаслівым святлом у тым святле я выплыў з бакоўкі, праплыў па чыстай палавіне над сваёй маці, якая спала і ўсміхалася ў сне, над сваім бацькам, над усімі роднымі, блізкімі, крэўнымі мне людзьмі, пра якіх думаў, як страшна будзе іх пакідаць, як яшчэ страшней будзе, калі нехта з іх мяне пакіне, а тут адчуў, што не, зусім не страшна, і яшчэ адчуў, што хачу пакінуць іх як найхутчэй, зараз — і мяне неадольна пацягнула ў адчыненую фортку, бо ў хаце было душна і трэба было дыхаць, а за форткай было так высака і прасторна і дыхаць не трэба было, бо ты сам, як дыханне, так, як дзіцячае дыханне, і калі я рвануўся ў фортку, пераўтвараючыся ў дыханне і набіраючы і набіраючы святла, убачыў за форткай дзеда, які таксама — адно дыханне і святло, і дзед прадыхнуў: “Тут не цёмна, ты не бойся...” “Дзед!” — кінуўся я да яго, каб маліць, каб заклінаць, каб ён узяў мяне з сабой — і знайшоўся ў самім сабе ў бакоўцы, дзе ляжаў, склаўшы рукі, на тапчане. Усё скончылася, але ў цела сваё, якое яшчэ трэба было даношваць, я вярнуўся іншым. Не нашмат, не гэткім, як святло і дыханне, але і не такім, якім сябе пакідаў... Я дзеда так любіў, ён так мяне любіў, што прыадкрыў таямніцу: смерці няма. Няма смерці.

Чмель адпусціў руку вандроўніка, усміхнуўся і сказаў:

— Дзякуй. А то там святар сядзіць і сядзіць...

— Але гэтага мне мала было, — доўжыў вандроўнік. — Толькі аднаму гэта ведаць было мала, хацелася, каб і маці ведала, і бацька, і ўсе, каго я любіў... І я ўсіх пабудзіў, сказаў, што дзед памёр, і стаў глядзець, што яны стануць рабіць, і калі яны кінуліся ў слёзы і крык, загаласілі: а на каго ж ты нас пакінуў? — я ўзмаліў: дзед, падай ім знак, што яны не пра тое плачуць, крычаць і галосяць! — і дзед сарваў са сцяны зашклёны абраз, пад якім памёр, узняў яго і гвазданеў аб падлогу, шкло ў галашэнне і слёзы пырскамі разляцелася: "Сціхніце! Смерці няма!.."

— Абраз гвазданўў?.. — напружана ўглядзеўся ў вочы вандроўніка чмель.

— Абраз.

— Пад якім памёр?..

— Пад якім памёр.

— Нахіліся да мяне... — паспрабаваў прыпадняцца чмель і, калі вандроўнік нахіліўся, вышаптаў яму на вуха. — Зрабі так, каб як найцішэй было, калі стану дыханнем. Пастараешся?..

— Пастараюся, але так не будзе, — адказаў вандроўнік. — Вы самі ведаеце...

Чмель сказаў:

— На жаль...

Вандроўнік папрасіўся:

— Я пайду?..

— Ідзі... І вяртайся дахаты, — пацалаваў яго чмель. — Доўгім ці кароткім шляхам, але вяртайся.

— Я вярнуся, — сказаў вандроўнік. — Доўгім ці кароткім... — І не дагаварыў, пра нешта падумаўшы.

Бог сказаў: "Кароткага шляху не бывае".

Чмель пачуў. Памаўчаў і кіўнуў, лежачы: "Гэта так".

Вандроўнік рушыў да дзвярэй, у якіх чмель спыніў яго.

— Чакай. Апошняе... Скажы ім, што хачу памерці ў сваім ложку.

— А самі вы...

— Казаў. Не чуюць... Баяцца, што памру.

Вандроўнік кіўнуў і выйшаў.

— Ну што?.. — кінуўся на калідоры да вандроўніка святар, і вандроўнік зманіў:

— Не разумее.

— Ён хоча памерці ў сваім ложку, — сказаў вандроўнік доктару, і той адказаў:

— Ведаю.

— Тады чаму не?..

— Бо ён штучна жыве. І калі я адключу яго ад штучнага жыцця, памрэ ці імгненна, ці па дарозе ў машыне. Што мне рабіць?..

Вандроўнік павагаўся і сказаў:

— Адключы. Ён не памрэ па дарозе.

Доктар бяссільна развёў рукамі:

— Я доктар. І чужы, як і ты. Няхай ягоныя скажуць...

— А што яны?..

— Не чуюць. Баяцца, што памрэ.

Вяртаючыся дахаты, вандроўнік у каторы раз намагаўся ўцяміць: хто такі чмель і што такое Бог?.. Калі Бог, — думаў вандроўнік, — у якога чмель не верыць, усё адно ў чмялі, значыць, Бог ва ўсіх. Як душа, якая і ёсць чмель, і ёсць Бог. Які адначасова і паўсюдна ва ўсім гэткім бясконцым, што немагчыма ўявіць, Сусвеце... Дзе штоімгненна запальваюцца і пагасаюць у нечым лятучым, што ляціць і ўніз, і ўверх і адразу ва ўсе бакі, мільярды мільярдаў зорак, і маленькая лятучая душа роўная ўсяму бясконцаму лятучаму Сусвету, у якім ад бясконцасці да бясконцасці — усё адно ў адным, і ўсё гэта разам і ёсць Бог...

Мудрасці, каб падумаць інакш, не хапіла. Вандроўнік зразумеў, што ў тым, пра што падумаў, няма мудрасці. “Тады дзе яна і ў чым?...”

Выходзіла, што, калі не ў ім, у вандроўніку, тады ў вандроўным Бозе.

Тут узнікала праблема...

Богу было не да аваднявя — і авадзень не памёр. У ім замянілі ўсё аваднёвае на новае, і ён далей застаўся жыць і баяцца памерці...

Чмель памёр у шпіталі ў той дзень, у які некалі пачалася вайна, на якой пражыў ён жыццё. Святара ён так і не паклікаў, але Бог, які быў у чмялі, пахаванне ягонае наладзіў, як свята... Было бясконца ціха — святло і дыханне, і ў святле і дыханні луналі белыя сцягі з чырвонымі слядамі крывінак.

І нікога на машынах, каб пыл не ўздымалі...

Вандроўнік ішоў за труной і ўспамінаў, як маліў чмяля, калі той памёр, каб падаў які-небудзь знак, што ўсё тое, пра што яны апошнім разам гаварылі, так і ёсць, і як чмель падаў знак: калі ўсчаўся гвалт і крык, падняў свой зашклёны партрэт, бо абраза не было, і гвазануў яго аб падлогу, шкло пырскамі ў крык і гвалт разляцелася: “Сціхніце!..” І яшчэ згадаў вандроўнік, як пад клавіятурай друкарскай машынкі, якая дасталася яму ад чмяля, знайшоў прыклееную паперынку, на якой чмялём было напісана:

“Ёсць першая старонка... З Богам!”

ХАЙБАХ
Апавяданне

Сёння дзень серада.

Заўтра, ці ўчора быў чацвер — і ў чацвер мяне забілі. Таму мне ўсё адно, ці будзе чацвер заўтра, ці быў ён учора. Тут адзін нейкі дзень, назва якога мне пакуль не адкрылася, але я адчуваю, што ён блізкі да раўнавагі, да таго, што гэтым словам пазначаецца, таму па зямной памяці я называю гэты дзень серадаю.

У мяне пакуль толькі зямная памяць. Можа, ніякай іншай нідзе і няма, што дзіўна, як дзіўна тое, што няма смерці. Ёсць нешта і недзе, дзе мне спакойна, і я сплю.

Яны забівалі мяне ўтраіх, няхай іх завуць Панядзелкам, Аўторкам і Серадою, хоць у серады ёсць імя, яна жанчына — і якраз яна сказала:

— Давайце яго заб'ём.

Яна сказала так пасля таго, як тыя двое, Панядзелак з Аўторкам, падышлі, адвялі мяне ўбок і спыталі: "Мужык, нам што з табой рабіць?.. Як цябе ўбатожыць, каб памоўчваў, дажываў сваё і не ў сваё не лез?.." Яны не прынялі яшчэ рашэння забіць мяне, пакуль толькі страшылі, а яна пачула іх і не прыдумала нічога іншага, як сказаць:

— Ды які ён мужык, давайце яго заб'ём.

Яна сказала так альбо з таго, што сапраўды надумала мяне забіць, альбо хацела паглядзець, як я стану бараніцца і заб'ю тых двух. Яна нацкавала іх на мяне, забыўшыся, што я стаміўся забіваць.

Адзін ударыў мне пад дых:

— Кастрат!

Мяне сагнула ў тры пагібелі...

Гэта было ўночы ў парку каля мастка цераз Свіслач, дзе запруда. Падаючы, шумела вада. Роўным-роўным шумам, які я звык любіць.

Яно, магчыма, тым бы на гэты раз і абышлося, каб я не папрасіўся:

— Хлопцы, не забівайце...

Ім здалося, што я іх баюся. Я распаліў у іх гераізм.

— На, сука!

Другі гваздануў у скронь кісцянём. Такімі кісцянямі даўно не б'юцца, яны пагубляліся ў мінулым стагоддзі, у паслясталінскіх часах. Як і шмат што іншае, але не ўсё. Сталінскае ў краіне Сталіна дарэшты не можа пагубляцца. Я глядзеў, як той другі тыркаў у кісцень пальцы, рукі ягоныя біла калатэча, мне нават стала ніякавата: "І гэты чмут мяне заб'е?"

Мяне хістанула, але я ўстаяў, не зрабіў ніякага руху, каб абараніцца, і тады яна не вытрывала: "Ну, што ты стаіш?! Што ты стаіш?!." — і, з трох крокаў разбегшыся, штурхнула мяне ў плечы, перакуліла праз парапет у пену пад запрудай, у роўны шум вады.

Так усё проста.

Я пазнаёміўся з ёй, вярнуўшыся з першай сваёй вайны, з Афганістану, дзе забіваў толькі для таго, каб абараніцца, каб выжыць, каб не забілі мяне. Там за два гады я хоць і навучыўся, і прывык забіваць, але так і не палюбіў смаку крыві, дурманнага яе паху, самага мёртвага і самага жывога, якога, аднойчы ўдыхнуўшы, не маглі ўжо выдыхнуць многія і многія.

Я б мог забіць тых двух. Яны і ўцяміць, і запомніць не паспелі б, што іх забілі. Пад канец першай сваёй вайны я займеў за гэта два медалі.

А сераду звалі Марай. Імя ў яе было Маргарыта, ды сама яна называлася Марай, і ўсе яе так называлі, і я так называў.

— Мара, — назвалася яна, холадна на мяне зірнуўшы з нейкай ледавіковай вышыні, недаступнай, як мне адразу здалося, не толькі для мяне, для ўсіх астатніх, але і для яе самой. — Ты на гітары граеш? Сыграй песню, якую хачу пачуць.

Няўпэўнена, баючыся, што не ўгадаю, якую яна хоча пачуць песню, я ўзяў гітару і стаў спяваць. Вачыма спытаўся ў яе: "Гэта тое?" — і яна згодна кіўнула, а калі я даспяваў, сказала:

— Ты не мог ведаць гэтай песні. Такой песні для цябе няма.

Я не стаў спрачацца.

— Значыць, няма... Я і не думаў, што яна ёсць, Алег для цябе яе напісаў, але яна з майго жыцця.

— Алег з майго жыцця, Алег з майго, і ты не лезь, не лезь!.. — істэрычна ўчапілася яна мне ў твар, ледзь вочы не выдрала, бо ўжо тады, на самым пачатку нашага знаёмства ёй хацелася мяне знішчыць. Я пра гэта здагадваўся, таму і заставаўся з ёю кожны раз, калі трэба было пайсці. Адышоўся я ад яе толькі двойчы: адзін раз на другую сваю вайну, у Чачню, і другі раз на трэцюю сваю вайну ў Чачню.

Алег граў на гітары, ён з'явіўся ў Афганістане з артыстамі. Пасля канцэрту, падняўшы баявы дух, артысты перапіліся, штабнікоў п'яных упрасілі даць ім з аўтаматаў пастраляць. Адзін артыст узяў ды ў вайну пагуляў: трох паклаў, у тым ліку Алега.

На канцэрце Алег спяваў песню, якую хацела пачуць Мара: "Я паўсюль над табой белым воблакам..."

Каб неяк выкруціцца з артыстычнымі трупамі, штабнікі прыдумалі, быццам на іх душманы напалі; нас паслалі, мы набілі тузін афганцаў, да штабу прывезлі, пакідалі, поле бою наладзілі. Артыстаў за гэта ўзнагародзілі, трох, у тым ліку Алега, пасмяротна.

Так усё проста.

Тыя двое, што мяне забівалі, выглядалі братамі тых двух, што загінулі з Алегам. Я нават хацеў спытацца: "Хлопцы, гэта не вы?" — але такога, вядома, быць не магло, мне гэта падалося, я ўжо не суадносіў рэальнасць з трызненнем, не адчуваў мяжы.

— Дзе ён табе пра мяне казаў, як ён мог табе пра мяне казаць, калі быў ужо мёртвы? Ты брэшаш, сабака, ты брэшаш, гэта ты і забіў яго! — крычала Мара, і я думаў: "А, можа, і праўда?.." Іншым разам усё вырашалася імгненнем, за якое куля далятае, у якое і ведаць не можаш, ты забіў, ці цябе забілі.

Артыстаў запаялі ў цынкавыя труны, мяне выклікалі — я адваяваў сваё — і сказалі: "Гітарыст гэты — твой зямляк, ты там глядзі, гераізм і ўсё такое..." Калі б не сказалі, дык я і забыўся б пра Алега, а так вярнуўся і ў ваенкамаце дазнаўся адрас, каб знайсці ягоных бацькоў, а знайшоў Маргарыту. Не скажу, што пра тое шкадую, хоць выйшла, як выйшла.

Каб не забілі Алега, не забілі б і мяне. Толькі як такое вылічыць?

У Алега фотакартка Маргарыты была, штабнікі мне яе далі: "Можа, знойдзеш, глядзі, якая... Суцешыш і сам суцешышся..." На звароце фотакарткі было напісана: "Я паўсюль над табой белым воблакам..."

Калі знайшлася Мара, фотакартку ёй я не вярнуў, не паказаў нават, каб не забрала. Пайшоў з той фотакарткай на сваю другую вайну — у Чачню.

Адным з камандзіраў маёй другой вайны быў генерал, якога пасля забіла жонка. Ён і на маёй першай вайне, у Афганістане, камандаваў, я ваяваў у абодвух ягоных амспах, асобных мотастралковых палках, 860-ым і 191-ым. Было гэта ў 1983 і 1984 гадах, на той час генерал быў яшчэ падпалкоўнікам. А ў 1998 годзе ён стаў трупам генерала.

Забойства ягонае, як і маё, — цьмяная гісторыя. Генерал палез у палітыку, зліквідавалі яго нібыта па загадзе з Крамля, бо задумаў ваенны пераварот, а жонка генерала не пры чым, яе пад забойства падставілі... Я і не сцвярджаю, што яна забіла, думаю толькі, што магла забіць. Калі мая Мара мяне забіла, дык чаму жонка генерала забіць яго не магла? Усіх нас, хто прайшоў праз Афганістан, а пасля праз Чачню, можна знішчаць, не разбіраючы, хто генерал, хто

радавы... Магчыма, мы не людзі, наўрад ці мы людзі. На першай маёй вайне мне было дваццаць гадоў, на другой — трыццаць, на трэцяй — трыццаць пяць, і ўсё гэтыя гады я альбо забіваў, альбо сніў, што забіваю. Таму з Марай у мяне нічога й не выйшла, не магло выйсці. Таму яна мяне знішчыла.

Роўна праз дзесяць гадоў пасля маёй першай вайны, 31 снежня, калі Мара ставіла дома ёлку, калі ўсе сустракалі Новы год, я штурмаваў горад Грозны. Штурмаваць загадалі 31 снежня, бо гэта быў дзень нараджэння міністра абароны. Ён самому сабе зрабіў такі падарунак.

Дарагім аказаўся падарунак, царскім, нават больш, чым царскім... Толькі ў 131-й брыгадзе, што наступала з поўначы, чачэнцы спалілі дваццаць танкаў з дваццаці шасці і сто дзве баявая машыны пехоты са ста дваццаці. Ва ўсім гэтым жалезе дагаралі і разрываліся жывыя людзі.

Было каля дзевяці раніцы, міністр абароны быў не зусім яшчэ п'яны і наступленне 129-га палка, які прабіваўся з усходу, спыніў, загадаў адыходзіць, але адступіць полк не паспеў: неба абрынулася на яго рэактыўнымі снарадамі з самалётаў-штурмавікоў "Су-25". Думаючы, што пазіцыі палка ўжо занятыя чачэнцамі, свае палілі і разрывалі сваіх, рускія рускіх.

Наш генерал, камандзір 8-га корпуса, дзе я быў афіцэрам-кантрактнікам 33-га палка, надумаў наступаць на Грозны не па Петрапаўлаўскай шашы, як загадаў міністр, а ў абход — паўз аэрапорт "Паўночны" і далей дарогай цераз рускія могілкі. Па абодва бакі дарогі нас чакалі засады чачэнцаў, і, калі мы падышлі да іх, наша артылерыя стала біць уздоўж дарогі, справа і злева па могілках. Мы ішлі калідорам паміж выбухамі, нас секла нашымі асколкамі — і на танкі нашы, на баявыя машыны пехоты, на галовы нашыя ў свісце, агні і громе абрушвалася з каранямі чачэнская зямля, уздымалася і падала з чачэнскіх засадаў дымнае, крывавае, толькі што разарванае чалавечае мяса, сыпаліся і сыпаліся з уздыбленых рускіх магіл чарапы і косці, чарапы і косці...

Полк наш замыкаў калону корпуса, і калі мы амаль прайшлі могілкі, з неба, узняты апошнім снарадам, упаў на дарогу, паўстаў перад намі грудок, надмагілле — і крыж на ім.

Полк стаў. Сціхла, зрабіўшы сваё, артылерыя. У цішыні ўчулі мы пахі: едка пахла порахам, соладка — крывёй, мясам, цяжка — сырой зямлёй. І ва ўсім гэтым — знак, крыж на нашай дарозе, і не адзін я, мусібыць, падумаў: "Нездарма мы ў 33-ім, зратуй нас, Божа..."

Кожнаму і ўсім разам нібы штосьці адкрылася, усе і кожны ўбачылі шлях і канец шляху, аслупянела зразумелі, куды і да чаго мы ідзём.

— Далей я полк не павяду, — перадаў камандзір палка, наш палкоўнік нашаму генералу, камкору.

Калі б камандзір кінуў полк і збег, генерала б гэта не надта здзівіла. Як на афганскай, так і на чачэнскай вайне камандзіры кідалі сваіх байцоў і збягалі, ратуючы шкуру, — генералу гэта не было ў навіну. З акружэння пад Кабулам на верталёце ўцёк камандзір 191-га асобнага мотастралковага палка, якога замянілі нашым генералам, з-пад Грознага далі лататы камандзір і намеснік камандзіра 104-ай паветрана-дэсантнай дывізіі... Але ж тут не тое, зусім не тое, і нешта такое было ў гэтым зусім не тым, у самім голасе палкоўніка, у ягонай катэгарычнасці, што генерал рашэнне палкоўніка, з якім колькі ваяваў, столькі сябраваў, перавёў у загад.

— Загадваю часова заставацца ў рэзерве!

Так я часова застаўся жыць... Як аказалася, не да лепшага.

Пад канец лета вайна ўжо была нібыта прайграна, і мужчыны захацелі жанчын. Захацеўшы, яны іх займелі, хадзіць па іх было недалёка: вайна ішла там, дзе жылі жанчыны і дзеці.

Салдаты злавілі дзвюх чачэнак, прапусцілі іх праз усіх, хто хацеў, а пасля не ведалі, што з імі рабіць. "Стрэльнуць, — прапанаваў Бігін, салдат ціхі і хуткі. — Інакш раскажуць".

— Ты і стрэльні, — сказаў я яму. Усе і ўсіх на гэтай вайне рабавалі, гвалцілі, забівалі; чачэнцы рускіх, рускія чачэнцаў, для ўсіх гэта было нормай, для мяне таксама. Салдат Бігін павёў жанчын у руіны Злоснага акопа, рэдута, збудаванага на беразе Сунжы яшчэ царскім генералам Ярмолавым, але не застрэліў. Яны паабяцалі яму грошы — ён іх адпусціў, сказаўшы нам, што застрэліў. "Ціхаму не вер, хуткага не бойся", — кажуць чачэнцы.

Я помніў чачэнскія прымаўкі і шмат чаго ведаў пра Чачню — сябра меў чачэнца. Ён быў з тайпу Барчхой, з акінцаў, пра якіх згадваў яшчэ Герадот, пісалі Пталамей і Пліній. Разам з ім ваяваў я ў Афганістане, потым разам вучыліся мы ў горным інстытуце, жылі ў інтэрнаце ў адным пакоі. Ад яго я дазнаўся пра сталінскую дэпартацыю чачэнцаў і пра аул Хайбах, чачэнскую Хатынь.

Калі я дабраўся да другой сваёй вайны, дык у Маздоку штабны маёр, праглядаючы мае дакументы, сказаў: "Ты ж з Беларусі, з іншай дзяржавы. Кантрактнік — гэта не наёмнік, наёмнікаў мы не бярэм". Ён глядзеў на мяне хітра — і я ведаў, што яму адказаць. "Маёй і

вашай дзяржавай, нашай з вамі, таварыш маёр, дзяржавай быў, ёсць і застаецца Савецкі Саюз". Ён згодна кіўнуў:

— Ваюй.

Мы адваяваліся. Лілі дажджы, мы сядзелі ў палатках, у гразі, забытыя ўсімі і нікому не патрэбныя, з бляшанкай тушонкі на суткі на траіх. Наша войска з Чачні выводзілася. Нас прыйшло сюды сорак тысяч, мы атакоўвалі і бралі Грозны, Аргун, Шалі, Самашкі, тысячы з нас загінулі — салдаты пыталіся: "За што?.. Для чаго?.." Гледзячы на фотаздымак Мары, я пра гэта не пытаўся. Я быў тут, каб быць на вайне, быць дзе-небудзь там, дзе б мяне забілі.

Досвіткам на нас напаў чачэнскі атрад, прыведзены жынчынамі, якіх адпусціў салдат Бігін. Сонных і мокрых у абы як нацягнутых палатках нас закідалі гранатамі. Тыя з нас, што ўцалелі, біліся з чачэнцамі, з "чэхамі", як мы іх называлі, ва ўпор, вочы ў вочы. І ў руінах Злоснага акопа я ўбачыў вочы Ясу Джамаева. Разам былі мы ў Афганістане, потым вучыліся ў адным інстытуце, жылі ў інтэрнаце ў адным пакоі.

З усяго, што расказваў Ясу пра Чачню, я ад пачатку не верыў толькі гісторыі пра аул Хайбах, дзе людзей, старых і дзяцей, энкавэдысты жывымі спалілі ў час дэпартацыі. Гэтаксама, як фашысты спалілі жывых людзей у Хатыні, як спалілі ў Лідзіцэ. Я пытаўся: "За што?.. Для чаго?.." Тады Ясу паказаў мне машынапісную, самвыдатаўскую кнігу з копіямі дакументаў, якія кожнай літараю ўрэзаліся ў маю памяць.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
НАРКОМУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СССР
тов. Л.П. Берия

Только для ваших глаз. Ввиду нетранспортабельности и в целях неукоснительного выполнения в срок операции "Горы" вынужден был ликвидировать более 700 жителей в местечке Хайбах.

Полковник Гвишиани.

ГРОЗНЫЙ. УВД. ГВИШИАНИ

За решительные действия в ходе выселения чеченцев в районе Хайбах вы представлены к правительственной награде с повышением в звании. Поздравляю.

Нарком внутренних дел СССР Берия.

От имени ВКП /б/ и Комитета обороны СССР объявляю благодарность всем частям и подразделениям РККА и войк НКВД за успешное выполнение важного правительственного задания на Северном Кавказе.

И.СТАЛИН.

Я працягваў выконваць важнае ўрадавае заданне ў руінах рэдута, збудаванага амаль дзвесце год таму генералам Ярмолавым, а Ясу глядзеў мне ў вочы — і першы апусціў аўтамат.

— Ідзі, — сказаў ён. — І болей не прыходзь.

Не забіўшы мяне, Ясу ўсё ўскладніў: выявілася, што мне ўсё адно няма куды ісці, апроч як на вайну. Ніхто і нідзе мяне не чакаў, не выбіраў, адна вайна чакала і выбірала.

— Чаму цябе не забілі? — пыталася Мара, упіраючы кулачкі мне ў грудзі, ненавідзячы, не пускаючы да сябе, а я баяўся зламаць яе маленькую сілу. — Алег толькі глянуў на вайну і не вярнуўся, а ты... Ты носіш яе на сабе, скінь, ад цябе крывёй, смерцю пахне!..

Развучыўшыся жыць без вайны, я не мог навучыцца быць з Марай. І ўсё ж, калі б вайна зноў не пачалася, я б не пайшоў на яе. Але яна пачалася — і праз чатыры гады я вярнуўся ў Чачню.

Я апынуўся на той жа — і не не той вайне. Гэта была не проста другая чачэнская вайна, яна была інакшая, яшчэ болей жорсткая і бязлітасная. Увайшоўшы ў Кізляр з Кадарскай зоны, войска, малоцячы чачэнцаў штурмавікамі і артылерыяй, праарала агнём і жалезам раўніну і ўпёрлася ў горы. Я павінен быў загінуць на самым пачатку горнай вайны разам з 6-ай ротай 104-га дзесантнага палка ў Аргунскай цясніне, праз якую прарываліся на Ведзяно атрады Хатаба і Басаева. Але я не загінуў. Гэтая вайна нібыта ведала, хто мяне павінен забіць, і выбрала мяне для таго, каб перад тым, як знішчыць, усё ўва мне яшчэ і растаптаць, раструшчыць, знявечыць. Каб Мары ўжо не было каго, а таму не шкада было забіваць.

Дзесантнікамі на трэцяй маёй вайне камандаваў мой зямляк. Я ведаў ягонага сына, якога забілі на першай чачэнскай. Сына звалі Алегам. Чамусьці ўвесь час я гэта помніў — і мяне гэта торгала. Не ведаю, чаму. На вачах маіх і ў Афганістане, і ў Чачні забівалі не адных Алегаў.

Пасля гібелі 6-ай дзесантнай роты мяне перавялі — я ў земляка сам папрасіўся — у разведбатальён. Там я зноў сустрэў салдата Бігіна, падумаўшы, што мог бы і не сустракаць — вайна вялікая. Але мы сустрэліся, так лёсу трэба было, і зімой, пад канец лютага, мы падымаліся з разведгрупай, дваццаць шэсць чалавек, у горы, туды, дзе аул Хайбах.

Нечакана, як яно часта здараецца ў гарах, пайшоў-пасыпаўся снег, ды такі, што спіну першага перад табой яшчэ можна было ўбачыць, а другога — ужо не. Выпадкова мы наткнуліся на пячору ў падножжы стромай скалы, спыніліся і заначавалі. Пад раніцу трохі распагодзілася, "чэхі" заўважылі нашых вартавых, ударылі з мінамёта

— і снег са скалы абрушыўся, заваліўшы выхад з пячоры. Мы апынуліся ў пастцы — цёмнай, сырой, душнай.

Спрабуючы выбрацца, разграбаючы снег, які напаўзаў і напаўзаў, гадзіны праз чатыры мы пачулі, што нас адкопваюць знадворку. З'вілася надзея, што гэта вартавыя, ці нават падмога — навошта "чэхам" нас з жывой магілы даставаць?.. Але як толькі на выхадзе з пячоры прабілася ў самым версе святло і абазначыўся лаз, адтуль крыкнулі:

— Кідай зброю і выпаўзай па адным!

Выйсця не было... Тут нас маглі зноў закапаць, задушыць дымавымі шашкамі — тут нічога не магло адбыцца, апроч смерці... А там, можа, удасца ўцячы, ці свае вызваляць — там нейкія варыянты...

Вочы нясцерпна рэзанула на белым свеце ад белага-белага снегу — і ўсё ж Ясу Джамаева сярод "чэхаў", якіх было ўтрая болей за нас, я і ўбачыў, і пазнаў адразу. І ён мяне пазнаў, сказаўшы нешта аднарукаму чачэнцу, што стаяў побач — Жандару, камандзіру... Я здагадаўся, што ён яму сказаў.

Нас загналі ў кінутую, пустую стайню, да якой не дайшлі мы ўчора ў снегападзе з паўвярсты. Калі б дайшлі, усё было б інакш. Мы б ваявалі — і нас бы проста пазабівалі, як забілі, на іх шчасце, трох нашых вартавых.

За рукі і ногі нас прывязалі да стаякоў у стойлах — дванаццаць з аднаго боку і адзінаццаць з другога. У дзвярах стайні стаялі каністры, ад якіх пахла бензінам. Адна дзверына была знята з завесаў і ляжала пасярод стайні на жардзяных, толькі што збітых козлах.

— За такі вялікі стол мы звычайна запрашаем гасцей, — пачаў гаварыць Жандар. — Але не вас, бо вы не госці, а ворагі. Вы прыходзіце сюды ворагамі амаль дзвесце гадоў. У адзін з вашых прыходаў вы спалілі тут жывымі семсот дваццаць шэсць чалавек, мужчын і жанчын, старых і дзяцей... Вы спалілі іх у стайні — і мы таксама хацелі спаліць вас у стайні, бо ў свеце павінна быць справядлівасць. Ва ўсім і для ўсіх... — Жандар паглядзеў на Ясу, пасля на мяне. — Але мы перадумалі. Ніхто не хоча паміраць — і мы пакінем вас жыць. Мы адпомсцім вам так, што помста пойдзе ў будучыню — і ні вы сюды не вернецеся, ні дзеці вашы, ні ўнукі і праўнукі на зямлю нашу не ступяць. Мы спакладзем вас, як парсюкоў, бо вы і ёсць свінні.

— Яны самі сябе выпакладуць, — сказаў Ясу. — Кожны кожнага.

— Кожны спакладзе кожнага. Мы толькі пакажам, як...

Па знаку Жандара "чэхі" развязалі сержанта Целяшэева, усцягнулі на рог стала, садралі порткі. Двое загнулі яму, разводзячы, пад краі стала ногі, двое прыціснулі галаву і рукі, а яшчэ адзін рэзануў паміж ног і кінуў тое, што выразаў, у стойла, дзе толькі што стаяў сержант. Той, не разумеючы яшчэ, што адбылося, ускочыў, адразу ўпаў і, пырскаючы крывёй, падбіраючы порткі, папоўз па сваё...

— Цяпер ты, — падышоў Жандар да камандзіра нашай разведгрупы капітана Сільнова. І паказаў на мяне. — Яго.

Сільноў плюнуў яму ў твар.

— Як сабе хочаш, — спакойна выцерся Жандар і падаў знак "чэхам".

Капітана ўскінулі на стол, адрэзалі вушы, нос, губы, выразалі язык, выкалалі вочы, адсеклі ў кісцях рукі і ў шчыкалатках ногі, рэзанулі ўрэшце паміж ног і адкацілі, як абрубак, да сцяны.

— Так будзе з кожным, хто адмовіцца, — сказаў Жандар і спытаўся ў мяне. — Ты адмаўляешся?

— Забі мяне, Ясу, — папрасіў я. — Па былой дружбе.

— Ты надта многа хочаш, — адказаў Ясу. — Я ж сказаў табе тым разам: не прыходзь.

— Да капітана яго! — загадаў Жандар, але Ясу спыніў Жандара.

— Не. Гэты хай жыве, каб помніў... Ён не хоча, дык яго захочуць. — І Ясу ткнуў пальцам у салдата Бігіна, які цягаўся за мной, як хвост, і па першай, і па другой чачэнскай вайне. — Ты!

Салдат Бігін не адмовіўся... Сказаў толькі: "Гэта і стоячы можна зрабіць, нашто на стол валачы?.."

Праз дзень, калі нас, дваццаць кастратаў, бо яшчэ двое адмовіліся і засталіся абрубкамі ў стайні, перакідвалі на самалёце з Маздоку ў Маскву, салдат Бігін павесіўся на дзязе ў прыбіральні. Калі б за намі не глядзелі, не ён бы адзін павесіўся. Па дарозе з вайны дахаты ўсім адкрылася, якімі і да чаго мы вяртаемся.

Я не спрабаваў павесіцца, бо ведаў, хто мяне заб'е...

Падаючы ў роўны шум вады пад запрудай, які я звык любіць, я паспеў яшчэ пачуць галасы.

— Рыбам на корм, — сказаў той, што ўдарыў мяне першы, а другі запярэчыў:

— Тут няма рыбы. Атручаная рака.

— Усё атручанае, — сказала трэцяя.

— Нейкая рыба павінна быць...

Яны заспрачаліся, але я ўжо іх не слухаў. Калі ты нарэшце мёртвы, табе ўсё адно, ці ёсць рыба ў рэках.

Верасень 1998 г., Мінск, лістапад 2001 г., Хельсінкі.

КОТ КЛАЎДЗІІ ЛЬВОЎНЫ

Мышыная гісторыя

"Большасць тых, хто жыў на свеце,
жылі-былі мышамі..."
З недапісанай казкі.

Мужа Клаўдзіі Львоўны звалі Артурам і ён быў катом. Не памаўзлівым мужыком - і катом, значыць, у нейкім там пераносным сэнсе - а натуральным кацярам з усімі атрыбутамі. І з тымі, пра якія вы найперш падумалі, таксама. "О-го-го!" - казала ў такіх выпадках Клаўдзія Львоўна, і сяброўкі паглядалі на яе Артура позіркамі хуткімі і хітрымі.

Нельга сказаць, што Клаўдзія Львоўна ўсё жыццё толькі і думала, як бы выйсці замуж за ката. Зусім не. Больш таго, яна ўжо ледзьве не пайшла за Стася Цянькоўскага. Стась пад гэта і катэдж на яе перапісаў, і рарытэтны "Volkswagen-1300" сонечна-жоўтага колеру ад немцаў прыкаціў, а тут прыходзіць да Клаўдзіі Львоўны таварышка яе даўняя, Каця Цімашук, і слухайце, што кажа: "Мне на работу на ўсё лета ў Іспанію, туды з катамі на ўсё лета не бяруць, дык ты майго Артура паглядзі". Клаўдзія Львоўна адказвае ёй, што не можа, бо замуж збіраецца. Каця спачатку давай на яе касавурыцца ды злавацца, маўляў, што за сяброўка такая, не можаш з катом на руках замуж схадзіць, а пасля раптам пракідвае:

- Дык ты за Артура і выходзь.

- Як гэта? - не зразумела Клаўдзія Львоўна. - За твайго ката?

- А чым ён горшы за твайго Стася? - слушна спыталася Каця. - Нічым не горшы, да таго ж яшчэ і кот...

І так яно ўсё неяк само па сабе і вырашылася.

Стась, канечне, здорава ўзнерваваўся. Думаў, праблемы з вяртаннем катэджа ці "Фольксвагена" ўзнікнуць, але Клаўдзія Львоўна адпісала назад і катэдж, і "Фольксваген", хоць Артур пярэчыў.

- Гэта ж не нашае, Артур, - прысароміла Клаўдзія Львоўна.

- І не ягонае! - катэгарычна адрэзаў Артур. - Стась твой, зладзюга, смятану вагонамі крадзе і за паўцаны ў Расею збывае, а ў нас смятаны не тое што катам - дзецям не стае.

- Які ён мой?.. І скуль ведаеш, што злодзей? - здзівілася Клаўдзія Львоўна. - Ён жа ў Кіраўніка Дзяржавы ва ўпраўленні справамі завіхаецца.

- Усё пра ўсіх ведаю, - таямніча прамовіў Артур. - На тое і кот. Аднойчы Кіраўнік Дзяржавы на сваім самалёце ў Сочы ледзь не

разбіўся. Дык за тое, што жывы застаўся, Стась ногі яму цалаваў. "Правільна, што цалуеш, - пахваліў Кіраўнік Дзяржавы. - Калі б я загінуў, дык цябе за адну смятану да канца жыцця з турмы б не выпусцілі. Не кажучы пра масла".

Клаўдзія Львоўна насцярожылася.

- Хіба каты ўсё і пра ўсіх ведаюць?

- Пра цябе не ўсё, - супакоіў яе Артур. - Ты для мяне таямніца, таму з табой і ажаніўся, хоць не надта хацеў.

Пачуўшы такое прызнанне, Клаўдзія Львоўна надумала пажаночаму ўскрыўдаваць, але трохі развважыла і перадумала, крыўду адкінула, бо ад пачатку дамовілася з Артурам, што казаць адно аднаму будуць яны толькі праўду. А дамоўленнасць з катом - гэта не тое, што дамоўленасць з чалавекам, калі дамаўляюцца пра адно, думаюць пра другое, а робяць трэцяе і зусім іншае.

- Ён нейкі па-звярынаму шчыры, - заўважыла, як першую праблему ў новым сямейным жыцці, маці Клаўдзіі Львоўны, якой Артур намяўкнуў, што нездарма людзі кажуць: калі хочаш ведаць, якую займееш жонку, прыглядзься ўважліва да будучай цешчы. "Шкада, - сказаў Артур цешчы, - што перш, як ажаніцца, не меў магчымасці на вас хоць зірнуць. Дальбог, дзевяноста дзевяць разоў падумаў бы..."

- Чаму дзевяноста дзевяць? - не зразумела цешча.

- Да ста лічыць не ўмею, - насмешліва і нават нахабнавата дазволіў сабе аджартавацца Артур.

- Ай ды малайчына! - у захапленні ўскінуўся з канапы Леў Міронавіч, бацька Клаўдзіі Львоўны, якому жыць з яе маці даўно абрыдла, але паколькі між імі таксама была дамоўленасць, што казаць яны адно аднаму будуць толькі праўду, дык ён і казаў, што толькі адну адзіную яе кахаў і кахае. - Во гэта кот! Усім катам кот! І дзе ты, Клава, такога знайшла ў нашым сабачніку?

Леў Міронавіч і Артур адразу пасябравалі, за што адразу і выпілі: адзін - каньячку, а другі - валер'яначкі.

Артур, які Льва Міронавіча трошкі пабойваўся, бо ў таго на насценным дыване над канапай вісела імянная зброя, пасля першага кілішка расслабіўся, закінуў лапу на лапу.

- У Клавы іншым разам пытаюцца: а чаму гэта ў цябе кот у мужыках? Дык я вучу яе ў адказ пытацца: а ў прэзідэнтах у нас хто? А хто ў нас ва ўрадзе? А хто ў парламенце?..

- Шакалы! - шалеў Леў Міронавіч. - Свінні! Пацукі з мышамі!.. - І ўсё ўскокваў з канапы - і то хапаўся за зброю, то падліваў сабе каньячку, а Артуру валер'яначкі.

Урэшце, падліваючы напоі і ўжо зусім па-бацькоўску пазіраючы на расслабленага і праўдзівага Артура, Леў Міронавіч сам расслабіўся і даверліва прызнаўся кату, што быў некалі першым сакратаром цэнтральнага камітэта партыі.

- Дык вы ж загінулі, - засумняваўся Артур, які ўсё і пра ўсіх ведаў. - Вам жа маскоўскія кадэбэшнікі аўтакатастрофу падстроілі, бо вы ў Крэмльмецілі.

- У Крэмль меціць небяспечна, - прайшоўшы да партрэта Кіраўніка Дзяржавы, які вісеў на пачэсным месцы, у кухні над газавай плітой, задуменна пабарабаніў пальцамі па пустой місе Леў Міронавіч.

- Ён, па-мойму, перадумаў, - сказаў Артур. - Але вы як выкруціліся?

Леў Міронавіч вярнуўся на канапу, наліў каньяку, узяў скрылік лімона і выціснуў з яго ў чарку зярнятка, якое плаўна патанула.

- Так вось і выкруціўся... Лёг на дно.

- Не, ну, Леў Міронавіч!.. - нібыта нават трохі закапрызнічаў, як свой у сям'і, Артур.

- А мае хлопцы-партызаны мяне папярэдзілі - і мы падсунулі для аўтакатастрофы двайніка! - паціраючы рукі над кілішкам з каньяком з патанулым зярняткам, шчасліва рассмяяўся Леў Міронавіч. - Рэцыдывіста, якога і так бы расстралялі, дык ён хоць пад скон захацеў паслужыць радзіме. Яго са славай пахавалі - і такое ў мяне слаўнае жыццё пачалося! Нават не думаў, што без улады так хораша жыць можна! Ну, будзь здароў!..

- Ну і ну! - выпіў валер'янкі і выцер вусы Артур. - Я тады зусім кацяня быў - і то, помню, плакаў... Каб толькі пачуць такое, варта было, скажу я вам, з вашаю Клаваю ажаніцца.

- Агентура, - незразумела што і да чаго шэптам сказаў Леў Міронавіч і даліў Артуру валер'янкі. - Ты ад мяне яшчэ не тое пачуеш... Вось ведаеш ты, што цяперашні наш Кіраўнік Дзяржавы таксама двайніком час ад часу падмяняецца?

- Э, - адмахнуўшыся лапай, не даў веры Артур. - Такога падмяніць - што ката на сабаку, адразу б заўважылі.

- А тут так хітра ўсё змайстравана, што не кожны заўважыць, - паказытаў яго, як неразумнае кацяня малое, Леў Міронавіч. - Словы казаць выстаўляецца адзін чалавек, а справу рабіць - другі. Дык вось тое, што трэба гаварыць, гаворыць ён, а ўсё наадварот робіць іншы. Таму, калі ён кажа пра дабрабыт, дык чакай галечы. А паколькі пра галечу ён не кажа, дык дабрабыту і не чакай. Ты прыгледзься

ўважліва да ўсяго гэтага, прынюхайся. Прылавіся ўрэшце, калі катом на белы свет з'явіўся!..

І пачаў Артур прыглядацца, прынюхвацца, аднак нічога такога, пра што казаў Леў Міронавіч, не заўважаў, а прылавіцца як след ніяк не ўдавалася, бо надта ж далёкім, высокім, недасяжным быў той сам-Кіраўнік, ці то ягоны двайнік. Ды яшчэ і ахоўнікаў вакол яго віравала столькі, што куды там кату - мышы не прашмыгнуць. Аднойчы ў лядовым палацы, дзе Кіраўнік Дзяржавы ў хакей гуляў і клюшку зламаў, Артур да яго з новай клюшкаю кінуўся. Дык ахоўнік схапіў за хвост - і аб лёд галавой! А Кіраўнік ката на клюшку - і ў вароты, як тую шайбу! І пяць тысяч адных ахоўнікаў, бо нікога болей у палац не ўпускалі, як заравуць у адно горла: "Го-о-л!" - і суддзя свішча і крычыць: "Го-о-л!" - і свісток ягоны пішчыць: "Го-о-л!.. "Ледзьве пасля ўсяго гэтага Артур ачомаўся. Плюнуць ужо хацеў і на таго Кіраўніка, і на ягонага двайніка, бо жыццё даражэй, але быў Артур, па-першае, катом на дзіва ўпартым, а, па-другое, падвярнуўся і дапамог, як заўсёды, выпадак.

Клаўдзія Львоўна, калі гэтак яе, па бацьку, называць, дык, можа, і ўяўляецца некаму старой пацучыхай, з якой хіба толькі кот і ажэніцца. Але калі Клаўдзію Львоўну называць Клавай ці Клаванькай, дык ёй дваццаць два гады - і яна адначасова і мадэлька, і спявачка, і танцорка, ды й наогул яна ў ліку першых нашых прыгажунь, калі не найлепшая з іх. А інакш за што б Стась Цянькоўскі, які капейчыну нікому каля царквы не падасць, яшчэ да вяселля ёй катэдж з машынай адпісваў?

А ў Дзяржаве якраз СЧЗК - Свята Чарговай Змены Канстытуцыі. Кіраўнік Дзяржавы, якога скарочана КДБ завуць, бо назва Дзяржавы на Б пачынаецца, Канстытуцыю змяняе, паўнамоцтвы свае доўжыць - і далей кіруе. Таму што няма ў Дзяржаве нікога іншага, хто б мог пакіраваць. І народ, натуральна, шчасце сваё разумее і з гэтай нагоды гуляе, не кажучы ўжо пра ўрад і парламент. Праз тое КДБ пры кожнай змене Канстытуцыі нешта накшталт дня нараджэння спраўляе - і ў ягоную рэзідэнцыю запрашаюцца лепшыя з лепшых, каб віншавальныя тосты прамаўляць, спяваць, скакаць і, хто чым можа, КДБ адорваць.

За тое, каб адзначыцца на Свяце Чарговай Змены Канстытуцыі ў рэзідэнцыі Кіраўніка, сярод лепшых з лепшых вяліся нечалавечыя бойкі, усчынялася звярыная грызня, і Клаўдзія Львоўна, хоць была і мадэлькай, і спявачкай, і танцоркай, і прыгажуняй, ніколі ў бойкі тыя не лезла, бо на перамогу не мела ніякіх спадзяванняў. Але гэтым разам распарадчыкам на свяце, ці, калі заўгодна,

цырымоніймайстрам, аказаўся Стась Цянькоўскі, які зрабіў нечаканы жэст на развітанне і перадаў для Клаўдзіі Львоўны адмысловае запрашэнне ад КДБ.

- А падарунак для яго ты ўжо з-пад кацінага хваста вытрасай, - сказаў Стась груба і так вульгарна, што Клаўдзія Львоўна нават замаркоцілася.

- Ты чаго сумуеш? - пацікавіўся Артур, і калі Клаўдзія Львоўна распавяла пра грубасць і вульгарнасць цырымоніймайстра, Артур падумаў, прынюхаўся да сітуацыі і спытаў:

- А чым я не падарунак? Я, канечне, не сіямскі і не ангорскі, звычайны кот з сярэднім хвастом сярэдняй пушыстасці, але ж валер'янку з кілішка п'ю і лапу на лапу закідваю... Ды й сказаць штонебудзь пры выпадку не праміну, і ўмею выгляд зрабіць задуменны... Каты наогул на філосафаў падобныя. Я б сам сабе ката завёў, каб не меў сябе самога.

- Ты ж мне муж, як я цябе падарыць магу? - яшчэ болей замаркоцілася з такога глупства Клаўдзія Львоўна, але Артур нагадаў ёй казку пра Ката ў ботах, якога ўсё дарылі, а ён усё да гаспадара вяртаўся, і да Клаўдзіі Львоўны ўрэшце дайшло, што гэткім мудрым катом калі й ахвяраваць, прынесці яго некаму ў падарунак, дык толькі Кіраўніку на карысць Дзяржаве. - Давай паглядзім, куды ўпакаваць цябе, - прымерылася яна, як краўчыха, да Артура. - Не за хвост жа цягнуць...

Палазілі, пашукалі, знайшлі пад канапай пыльны, яшчэ ад першых прэзідэнцкіх выбараў, мяшок - у яго Артур і скочыў. А Клаўдзія Львоўна завязала мяшок чырвонай стужкай.

- Зялёнай яшчэ давяжы, - сказаў Артур з мяшка. - Раптам мяне над рэзідэнцыяй уздымуць.

- Ты і праз мяшок бачыш? - адрэзала зялёную стужку ад сцяга Рэспублікі Ічкерыя Клаўдзія Львоўна. З гэтым сцягам Артур бегаў на ўсялякія шэсці, мітынгі ды пікеты, і праз тое Клаўдзія Львоўна аднойчы нават западозрыла, што ён чачэнец. Але Артур паказаў ёй, як лёгка чачэнскі сцяг пераўтвараецца хоць у тутэйшы дзяржаўны, хоць у тутэйшы нацыянальны, і Клаўдзія Львоўна супакоілася на тым, што Артур толькі хітры, як чачэнец, а ва ўсім астатнім - звычайны нацыянал-дэмакрат. Зараз, успомніўшы гэта, зялёную стужку ад сцяга яна і адняла.

- Я скрозь усё бачу, - адказаў Артур. - На тое і кот. Калі самалёт Кіраўніка Дзяржавы над Югаславіяй ледзь не збілі, бо на ім сцяг з зялёнай стужкай намаляваны быў, дык Стась Цянькоўскі плакаў з таго, што яго не збілі. "Правільна плачаш, - пахваліў Кіраўнік

Дзяржавы. - Я з цябе скуру здзяру за тое, што плакалі ў Югаславіі нашы грошы".

- Цяжкі ты які! - усцягваючы мяшок на плечы, пажалілася Клаўдзія Львоўна. - А нібыта і есці ў Дзяржаве няма чаго.

- Каты, калі есці няма чаго, мышэй ядуць, - перакруціўся Артур на бок, каб не муляцца з Клаўдзіяй Львоўнай спінай аб спіну...

- Што ў вас у мяшку? - спыталіся ахоўнікі пры ўваходзе ў рэзідэнцыю.

- Кот, - адказала Клаўдзія Львоўна.

- Які яшчэ кот? - сурова перапыталі ахоўнікі. - А ну паказаць!

Клаўдзія Львоўна развязала мяшок, Артур стаў на заднія лапы і пакланіўся ахоўнікам, прыціснуўшы правую пярэднюю лапу да сэрца.

- Не наш нейкі, хоць і надта на некага з нашых падобны, - засумняваўся адзін з ахоўнікаў, нервова перакінуўшы аўтамат з рукі ў руку. - Я б яго не прапускаў...

- Ды наш, наш! - супакоіў яго другі ахоўнік, віхлясты з выгляду і блазнаваты. - Я ведаю яго, з ім Кіраўнік Дзяржавы ў хакей гуляў. Прапускай давай!

- Дык, можа, без мяшка? - паспрабаваў хоць у нечым настаяць на сваім першы ахоўнік.

- Можна і без мяшка, - згадзіўся, пакасіўшыся на аўтамат, Артур, склаў мяшок, сунуў яго пад паху, а вольнай лапай узяў пад руку Клаўдзію Львоўну. Так паўз аслупянелую ахову яны і прайшлі.

Натоўп дараносцаў, альбо дураносцаў, Бог ведае, як іх назваць, расцякаўся ў чатыры чаргі праз усю банкетную залу, у процілеглым канцы якой - пад сваім партрэтам ва ўсю сцяну - стаяў Кіраўнік Дзяржавы і, абыякава адсоўваючы ўбок падарункі, слухаў, як і хто яму спявае, глядзеў, як і хто перад ім скача.

У цэнтры залы круціўся Стась Цянькоўскі. Убачыўшы Клаўдзію Львоўну на пару з Артурам, кінуўся да іх.

- Ты як яго правяла, я ж табе адной спецыяльнае запрашэнне перадаў? - адвісла сківіца ў Стася.

- Я адна і ёсць, - сказала Клаўдзія Львоўна. - А гэта мой падарунак з-пад кацінага хваста.

- Арыгінальна, - ацаніў Стась. - У нас тут конкурс на лепшы падарунак, дык можаш яго выйграць. - І раўніва ўгледзеўся ў Артура: - Не ангорскі, не сіямскі... Звычайны кот з хвастом, што ты ў ім знайшла?..

Калі падсунуліся яны ў чарзе пад велізарную люстру ў сярэдзіне залы, з люстры раптам спрытней за ката скочыў Леў Міронавіч з

імяннной зброяй у руках, і чамусьці і на зброю ягоную, і на яго самога ўсім было начхаць.

- Шакалы, свінні, пацукі з мышымі - і скрозь агентура... - зашаптаў Артуру на вуха былы першы сакратар цэнтральнага камітэта партыі. - Прынюхайся як след, я сам не магу разабрацца, двайнік сёння тут, ці не.

- Разбяруся, - паабяцаў Артур. - А калі двайнік, дык што?

Леў Міронавіч задумаўся на імгненне і па-заліхвацку, як каўбой, крутнуў на пальцы пісталет.

- Бі, чым папала, і крычы пра нацыянальную здраду. Што яны табе, кату, зробяць? А мы скруцім яго, мае партызаны напагатове. Толькі б люстра не ляснулася, - заклапочна паглядзеў ён пад столь. - Але яна яшчэ ў мае часы вешалася, павінна вытрымаць.

На люстры, абляпіўшы яе, як шышкі яліну, сядзелі і смалілі самакруткі партызаны - усе ўзброеныя новенькімі аўтаматамі Калашнікава.

- У Стася Цянькоўскага купілі, - перахапіў Леў Міронавіч здзіўлены позірк Артура. - Ён бацьку роднага прадасць, такая гніда.

- Дык гэта ж дзяржаўны пераварот, - насцярожана выказаў сваё меркаванне Артур, які падобнага развіцця падзей ніяк не прадбачыў.

- А што рабіць застаецца? - развёў узброенымі рукамі Леў Міронавіч. - Я і рэкі з азёрамі асушаў, і старыя вуліцы з храмамі рушыў, і мову родную карчаваў, а пра мяне ў школах расказваюць, які я легендарны герой і слаўны сын свайго народа. Ды яшчэ помнік мне ставіць збіраюцца!.. Колькі ж такое трываць можна?

- Ну, не ведаю, - пачухаў за вухам Артур. - Калі кот мышэй не ловіць, а пра яго ў школах байкі баяць, дык што ў тым для ката кепскага?

- Каты не людзі - і не маюць партыйнай прынцыповасці! - прыставіў яму пісталет да вуха Леў Міронавіч, і Артур вымушаны быў згадзіцца, што яно сапраўды так.

Чэргі дураносцаў хоць і былі даўжэзнымі, як у спусцелых пры КДБ крамах, але рухаліся даволі хутка, бо ўсе і спявалі адно і тое ж, і скакалі прыблізна аднолькава. Кіраўніка Дзяржавы гэткая адсутнасць фантазіі стамляла і раздражняла, ён нецярпліва махаў рукой, чарговага дураносца перапынялі, налівалі яму чарку, давалі скварку - і выпраўлялі за дзверы. Калі ж Кіраўнік Дзяржавы кінуў вокам на залу і заўважыў у самым канцы самай апошняй чаргі Клаўдзію Львоўну, дык наогул пагнаў дураносцаў строем па чацвёра ў шэраг: на чатырох адна чарка, на чатырох адна скварка - і за дзверы, на чатырох чарка, на чатырох скварка - і за дзверы... Незнаёмая прыгажуня з катом яго

відавочна прывабіла. Ката, праўда, ён недзе раней бачыў, але не мог успомніць, дзе - ды й чорт з ім, з катом!..

Нечакана кінула работу ў Іспаніі, невядома як з'явілася ў банкетнай зале і стала ў чарзе за Клаўдзіяй Львоўнай з Артурам тая самая Каця Цімашук, якая для Клаўдзіі Львоўны была сяброўкай, а для Артура гаспадыняй, хоць нібыта ўжо колішняй.

- Ставай папарадзе, - прапанавала ёй Клаўдзія Львоўна. - Ці ўсе разам давай пастаім. Чаго ты ззаду туляешся?

- Нічога, - падціснула губы Каця, адразу заўважыўшы, як паглядвае на Клаўдзію Львоўну Кіраўнік Дзяржавы, былы яе палюбоўнік. - Мы і за спінамі сваё ўбачым. Мы за катоў замуж не выходзілі, каб папарадзе стаяць.

Во так яно па-нашаму! Сама Клаўдзію Львоўну з катом сасватала - і сама яе ў тым звінавааціла!

Убачыў Кацю Цімашук і Кіраўнік Дзяржавы; кіўком пальца падазваў да сябе Стася Цянькоўскага і незадаволена нешта сказаў; Стась паслухаў яго і подбегам падкруціўся да ахоўнікаў; два ахоўнікі моўчкі рушылі да Каці, узялі яе за рукі ды ногі, паднялі, разгушкалі і выкінулі ў акно.

Артур не страціў да Каці ранейшых сімпатый і падумаў, што лепш бы выкінулі яго. Для яго такі палёт - хоць бы што, а для былой ягонай гаспадыні - наўрад ці... Хоць тут і другі паверх, але высачэзны, і ўнізе не пярына, а мармуровыя прыступкі...

Калі чарга адорваць КДБ дайшла да Клаўдзіі Львоўны, нікога з людзей, апроч яе, у банкетнай зале ўжо не заставалася. Толькі кот Артур, Кіраўнік Дзяржавы, Стась Цянькоўскі, ахоўнікі ды нікому не бачны, нібы з паветра зляплены, Леў Міронавіч з імянной зброяй у руках і сваімі партызанамі на люстры.

- А што з табой за кот мудакаваты? - спытаўся Кіраўнік Дзяржавы. - Здаецца, недзе бачыў я яго...

- Значыць, гэта лёс, - уздыхнула і развітальна пагладзіла Артура Клаўдзія Львоўна. - Значыць, вы пра яго думалі, калі вам так здаецца. Значыць, вы яго палюбіце. Гэта вам падарунак мой на Свята Чарговай Змены Канстытуцыі.

- Ты выйграла конкурс! - абвясціў Кіраўнік Дзяржавы. - І табе прыз. А прыз - гэта я. Цяміш?

- Так, - сарамліва апусціла вочы Клаўдзія Львоўна. - Мне Каця Цімашук расказвала.

- Якая Каця? - злосна не зразумеў Кіраўнік Дзяржавы. - Няма і не было ніякай Каці! Ці хочаш злятаць паглядзець?

- Не, - таропка адмовілася Клаўдзія Львоўна. - Хіба што Артур...

- Артур дык Артур, - згадзіўся КДБ, якому было ўсё адно, каго выкідваць, абы было каго. - Кажы, кацяра, сваё апошняе жаданне! Чарку і скварку хочаш?

- Дзякуй, перад палётамі не п'ю, - з цырымонным рэверансам падзякаваў Артур і ступіў бліжэй да Кіраўніка Дзяржавы, на што ахова на гэты раз неяк дэманстратыўна не звярнула ўвагі. - Хіба што з вашых рук для Льва Міронавіча...

Нікому не бачны Леў Міронавіч выпіў чарку, закусіў скваркай і махнуў рукой нікому не бачным партызанам, каб спускаліся да стала. Адзін партызан павіс на люстры на руках, другі - на ягоных нагах, трэці - на нагах другога, і так яны ўсе, роты чатыры, адзін за адным ланцужкком і спусціліся. Толькі той першы, што на руках вісеў, падцягнуўся і з кулямётам застаўся на люстры.

- Як пераможца конкурсу маеш прыз і застаешся сёння са мной, - пляснуў Клаўдзію Львоўну па хвастцу Кіраўнік Дзяржавы.

- Бі! - крыкнуў Леў Міронавіч. - Двайнік!

- Пераварот! Здрада! Арыштаваць! - закруціўся верталётам Стась Цянькоўскі, але тыя ж ахоўнікі, якія выкінулі ў акно Кацю Цімашук, узялі яго за рукі ды ногі і падкінулі пад столь. Стась ухапіўся за люстру і думаў адвісецца, пакуль усё скончыцца. Партызан на люстры з прададзенага Стасем кулямёта трах-тах-тах па ім!.. А Стасю з таго нічога. Тады партызан дастаў з кішэні рагатку са сталёвым прабоем, папляваў на той прабой, прыцэліўся - і Стась сам адпусціў люстру.

- Бі! - у адзін голас, як "ура" на парадзе, грымнулі партызаны - і Артур з перапуду лупянуў Кіраўніка Дзяржавы пыльным мяшком.

Пыл падняўся несусветны... А калі ён развеяўся - на месцы Кіраўніка Дзяржавы пусты мяшок ляжаў. Стась Цянькоўскі, які кулямёт з гнілымі патронамі партызаным прадаў і праз тое жывы застаўся, падпоўз да мяшка, памацаў, прыклаўся вухам, нарэшце зазірнуў у мяшок і страшныя вочы зрабіў - пуста!

Бегалі, шукалі і ў полі, і ў лесе, але КДБ нідзе не аказалася. Усе, хоць і ў пыле, знайшліся на сваіх месцах, а ён не знайшоўся. І нічога ад яго, апроч пылу, не засталося.

Начальнік аховы, генерал СБ КДБ, Службы Бяспекі Кіраўніка Дзяржавы, атросся ад пылу і патлумачыў:

- Анігіляцыя.

Ніхто генерала не зразумеў, ды й сам генерал зразумеў сябе не адразу. Таму адчуў неабходнасць датлумачыць.

- Ён і так быў пыльным мяшком стукнуты, у другі раз нельга было... Можна было хоць пнём, хоць калодай, але не мяшком...

Матэрыя сутыкнулася з антыматэрыяй, пасля гэтага нічога не застаецца. Дзіўна, што застаўся пыл.

Усе слухалі генерала і азіраліся па баках. Генерал зняў фуражку, здзьмуў апошнюю пылінку з цэшкі, зноў надзеў фуражку, пранізліва глянуў на ўсіх і паўтарыў:

- А-ні-гі-ля-цы-я. Дзіўна, што застаўся пыл.

Сіберным скразняком пацягнула ад пранізлівага пагляду генерала - і тут ужо нават недаверкі ўцямілі, што ў выніку аднаму генералу вядомай анігіляцыі Кіраўнік Дзяржавы знік не толькі бяследна, але і незваротна.

- А што ён зрабіў для народа, каб застацца? - спачатку тупнуўшы па мяшку, а пасля і скочыўшы на яго абедзьвюма нагамі, першым спытаўся раптам Стась Цянькоўскі, і Леў Міронавіч зірнуў на яго з цікаўнасцю.

- Леў Міронавіч, што далей рабіць?.. - нібыта задумаўся, прышчоўкнушы абцасамі, генерал. - Некага ж трэба народу час ад часу паказваць... Ці кінем гэтую цяганіну з двайнікамі і сапраўдныя выбары прызначым?

Леў Міронавіч уздыхнуў цяжка і скрушна.

- Збіраліся мы на палітбюро... Думалі, гадалі... Вырашылі, што не саспеў наш народ для выбараў. Так што майструйце, хлопцы, замену. Толькі талковага двайніка давайце, каб хоць тое разумеў, хто сапраўды ён, а хто сапраўды мы. А то ён байкі пра мяне ў школах баяць будзе, засранец...

- А з каго майстраваць? - спытаў генерал і чамусьці затрымаў позірк на Стасе Цянькоўскім.

- Сапраўды, з каго? - на цырлы прыўзняўся на мяшку Стась, які пацірав бакі і ўсім сваім выглядам паказваў, што цалкам цяпер на баку генерала і Льва Міронавіча, ахоўнікаў і партызанаў.

- Ну, не з цябе, канечне, - скрывіўся на ягоны кругла-маслены твар Леў Міронавіч. І кіўнуў начальніку аховы ў бок Артура. - А што, калі з яго, га, генерал?.. Глядзі, які падобны... Вусаты, лысаваты... І лапу да сэрца прыцiскае...

- Прыціскае, дык можна і з яго, - абыякава пацепнуў плячыма генерал - і бац-бац, бац-бац, бац, бац, бац, бац:

- Гатовы.

Перад усімі, прыціскаючы руку да сэрца, стаяў нанова зьлеплены Кіраўнік Дзяржавы, толькі апрануты трохі не так, як папярэдні, і з хвастом. А ў астатнім - не адрозніць...

- Пераапрануць мы яго пераапранем, - не зусім задаволена сказаў Леў Міронавіч. - А хвост?

- Вінаваты, - пачырванеў генерал. - Ніколі з катоў не ляпіў. - І ўзяў са стала нож.

Артур надзьмуўся, вочы вылупіў, вусы нашчацініў і гаркнуў на генерала, ткнуўшы ў яго пальцам:

- Усё пра ўсіх ведаю!.. І хто тут СБ, і хто там ФСБ!.. Твая служба - не хвасты катам абразаць! Твая служба - людзей шукаць, якія ў Дзяржаве маёй прападаюць! Бандытаў лавіць, што з распраўляюцца з імі! А ты сам за маёй спінай з усімі распраўляешся?!. У міністры адпраўлю! Галаву скру-чу!!! Ногі па-вы-ры-ва-ю-ю!..

Ух, як страшна стала!.. Але не ўсім.

- А ён выпадкам не хворы? - спытаў Леў Міронавіч, са здзіўленнем убачыўшы службовую радасць на чырвоным твары генерала. - Не з пухлінай лобавай часткі мазгоў? Можа, адменім яго, хвастатага, згодна з Канстытуцыяй, пакуль не позна?..

- Канстытуцыю мне! - крыкнуў Артур, і Стась Цянькоўскі хуценька дастаў з кішэні заўжды і да ўсяго гатовую Канстытуцыю. - Перапісвай! - загадаў яму новы Кіраўнік Дзяржавы. - **Гербам Дзяржавы з'яўляецца хвост сярэдняй даўжыні сярэдняй пушыстасці.**

Стась палічыў не лішнім удакладніць:

- Каціны?

- А то сабачы! - падняў хвост Артур. - **Грамадзяне Дзяржавы носяць герб па святах, а Кіраўнік Дзяржавы штодзённа.**

- А каты? - спытала Клаўдзія Львоўна, якая яшчэ не забылася, за кім зусім нядаўна была замужам.

Артур крутануў хвастом:

- А хто мне, Клава, каты? І што мне да катоў? Я пра Дзяржаву думаю. Калі пра Дзяржаву думаеш, пра катоў думаць не выпадае.

Клаўдзія Львоўна ўспомніла, што муж яе быў хоць і нацыянал-дэмакратам, але ўсё ж дэмакратам, і яе агарнула роспач.

- Як ты змяніўся, Артур! Толькі хвост ад цябе і застаўся... І той дыктатарскі нейкі.

- Дык усім жа катам хвасты адразаць давядзецца, - нібыта сумняваючыся, паглядзеў на генерала Леў Міронавіч. - І на святы прывязваць...

- Адрэжам, прывяжам, гэта не праблема, - адклаў нож і падняў чарку генерал, якому новы Кіраўнік Дзяржавы і з хвастом глянуўся, бо ва ўсім астатнім яшчэ больш нагадваў былога, чым сам былы. - Таварышы партызаны!.. Дзякую вам за дапамогу ў правядзенні чарговай сакрэтнай аперацыі. З вашага боку ўдзел у гэтай аперацыі, як кажуць, магіла. Жадаю вам здароўя, калі яно ў вашым выпадку

мае нейкае значэнне, і спадзяюся на далейшае супрацоўніцтва. У гэтай краіне толькі на вас ды нас уся надзея... Тым не менш вы мяне зразумееце, калі я прапаную тост за хвост Кіраўніка Дзяржавы!

Партызаны тост генерала зразумелі, чокнуліся з ахоўнікамі, дружна выпілі і закусілі.

Генерал, нікога ўжо не запрашаючы, наліў сабе яшчэ кварту, выпіў, гэкнуў, захмялеў, бухнуўся на калені і папрасіўся:

- Бацька, родны, даруй!..

- Бог даруе, - усклаў яму руку на галаву новы Кіраўнік Дзяржавы - і ў вокнах рэзідэнцыі пацямнела.

- Ты мяне са школьных падручнікаў выкінеш, Артур? - уперыўся ў цемнату і з партыйнай прынцыповасцю, але без асаблівай надзеі спытаў Леў Міронавіч.

- Выкіну, - паабяцаў Артур і паклаў руку на сэрца. - Нават пылу ад вас не застанецца.

- Ён цяпер Кіраўнік, а я цяпер хто? - капрызна спыталася Клаўдзія Львоўна. - Ні ўдава, ні жонка?.. Мне што рабіць, у вёску ехаць?

Леў Міронавіч з тугой паглядзеў на генерала СБ новага КДБ.

- Скажы ты мне па дружбе, генерал: дачка яна мая, ці ваша агентка?

- Агентка, -па дружбе махнуў рукой генерал, які стаў генералам за тое, што некалі зліквідаваў Льва Міронавіча ў аўтакатастрофе, і таму адносіўся да яго не кепска. - Але і дачка таксама, адно другому не замінае... - Тут генерал трохі падумаў і ўдакладніў: - Да анігіляцыі...

- Тады ў вёску, Клаванька, - абняў дачку-агентку Леў Міронавіч. - Грады праполем, карову падоім, я табе байку пра Ката ў мяшку раскажу... Не будзем замінаць Кіраўніку Дзяржавы мышэй лавіць.

"**Указ нумар раз!** - пачулі яны, выходзячы з банкетнай залы, дзе Артур застаўся адразу дыктаваць, а Стась Цяньkоўскі адразу запісваць. - **Прычынай сацыяльна-палітычнай напружанасці ў грамадстве з'яўляецца неразвіты хвасцец, які несправядліва называюць атавізмам папярэдняй сістэмы. Міністэрствам культуры, сельскай гаспадаркі і аховы здароўя неадкладна прыняць меры для таго, каб развіць у грамадзян хвастцы да хвастоў сярэдняй даўжыні і сярэдняй пушыстасці...**"

- А міністэрства культуры тут прычым? - азірнулася Клаўдзія Львоўна, але Леў Міронавіч не даў ёй спыніцца, па-бацькоўску мякка і па-цэкоўску настойліва падпіхнуўшы ў хвасцец, з якога згодна з **Указам нумар раз** пачынаў ужо пацiху вытыркацца хвосцік.

Ахоўнікі на выхадзе, пакручваючы хвастамі, Льву Міронавічу казырнулі.

- Усё служыш? - спытаў Леў Міронавіч аднаго з іх, які быў не толькі з хвастом, але нібыта і з рожкамі.

- Служу! - віхлянуў азадкам і па-блазенску выцягнуўся ў струнку ахоўнік. - Як вам да апошняга - так і ўсім да апошняга!

- Ну, služы, - развітаўся з ім Леў Міронавіч. - За генералам прыглядай, расслабляецца... Тваім туды што-небудзь перадаць?

- Якім маім, куды туды? - зрабіў выгляд, што здзівіўся, блазен-ахоўнік. - Мае ўсе тутака, апроч аднаго.

- Я з Іраку! Я з ідэяй! - размахваючы папкаю ў скураной вокладцы з залатым цісненнем "На подпіс", запыхана ўбег у рэзідэнцыю і нейкім бакавым, аднаму яму вядомым ходам скразануў наверх нехта маленькі, чарнявенькі і кудлаценькі.

- Глянь ты, зноў паспеў, хоць і спазніўся! - цяпер сапраўды ўжо здзівіўся ахоўнік з рожкамі. І, высунуўшы язык, скорчыў морду ўслед кудлаценькаму. - Бэ-э-э!.. Без цябе-е-е тваё кіно пракруцілі!

- Раствараю дзівізію!.. - ажно пабялеў ад разгубленасці той самы ахоўнік, што гуляўся з аўтаматам, сам па сабе бялявы, падобны на абарыгена. - І не заўважыў ніхто, што няма нашага таварыша палкоўніка! А кажуць: нязменны, незаменны... Як жа так, га?..

- Ты тут пагакай! Аўтамат адбяру - і зноў за гачку возьмешся! - беспрычынна, з біялагічнай нейкай злосці накінуўся на абарыгена рагасценькі блазен. І ліслiва зазірнуў Льву Міронавічу ў вочы. - А кудлатага, можа, дагнаць і з лесвіцы спусціць, пакуль ён з новым Кіраўніком палітзаняткі не правёў? Ці ў Ірак паслом турнуць, каб не мільгацеў і не пстрыкаў?.. Ну ўсім абрыд, нават чэрцям...

- Не, палкоўнікаў сказана не чапаць, - выходзячы ў расчыненыя дзверы, безвыходна ўздыхнуў Леў Міронавіч. - Ніхто не ведае, як і для чаго яны прыдуманы, але без іх, відаць, і пры канцы свету не абыйдзецца...

На двары было цёпла, ціха і хораша. Тое, што выраблялася ў рэзідэнцыі, прыродзе не замінала.

- Мяў!.. Мяў!.. Мя-я-ў!.. - пранізліва разнеслася над рэзідэнцыяй, і, задраўшы галовы, яны ўбачылі, як два каты раздзіраюць Сцяг Дзяржавы і вешаюць замест яго шэры мяшок, у якім Клаўдзія Львоўна ўсцягнула Артура на вяршыню ўлады.

- Мяшок - гэта ідэя... - паморшчыўся ад кацінага крыку Леў Міронавіч. - З мяшка і сімвал, і карысць, народ зразумее...

Клаўдзія Львоўна паклала яму галаву на плячо, пагладзілася, як кошка, і спытала:

- А праўда, тата, каты на філосафаў падобныя?..

Леў Міронавіч глыбінна задумаўся, паўспамінаў пра нешта і пацепнуў вольным плячом.

- Не ведаю, Клаванька... Круціўся каля мяне адзін філосаф, але ці быў ён на ката падобны - не помню... А болей пры мне філосафаў не было.

Сцямнелыя вокны рэзідэнцыі раптам запаліліся, расчыніліся - і з іх сторч галавою пачалі вылятаць людзі: хто на газон, хто на бетон, хто на прыступкі...

- Забіваюць!.. - сцялася Клаўдзія Львоўна.

- Ды нікога не забіваюць, - супакоіў яе Леў Міронавіч. - Змена кадраў.

"Ба-бах!" - з'явіўся ў адным з вокнаў генерал з пісталетам, і па ягоным стрэле-сігнале расквітнеў над сталіцай Дзяржавы святочны салют. Рознакаляровыя агні ўспыхвалі і гаслі, успыхвалі і гаслі, пакідаючы па сабе плывучы дым...

- А ўсё ж прыгожа... - муркнула на бацькавым плячы Клаўдзія Львоўна, утаропіўшы ў неба вочы, у якіх слязінкамі бліскалі зялёныя і жоўтыя, ружовыя і блакітныя, чырвоныя і белыя агеньчыкі... І нехта з купкі народу, які тоўкся без толку праз дарогу ад рэзідэнцыі, недаўменна паціраючы хвастцы і лыпаючы на шэры мяшок, што лунаў у агністых нябёсах, суцяшальна сказаў нібыта самому сабе:

"Э, такой бяды... Дзірку ў портках ззаду прарэзаць - і можна жыць. А дух выпускаць дык нават лацвей будзе..."

Красавік, кастрычнік 2000 г.,
Вуасары.

МІРОН ДЫ МІРОН

Аповесць

Было б зусім магчыма, каб дзіця само вучылася пісаць. Нехта ж ды прыдумаў гэта, і адкрыццё не такое ўжо вялікае?

Імануіл Кант.

Не ведае чалавек часу скону свайго, але ж і пачатку свайго не ведае.

З чаго пачынаешся?..

З таго, што помніш, як з ганку зваліўся і гузакоў набіў, ці як руку ў сячкарню ўсунуў, ці як пуня суседава зашугала, а ты сядзеў за ёй у маліннiку, шукалі цябе - знайсці не маглі, маці галасіла на попеле, думала - згарэў...

І не помніш зусім, як спасцігаў гэты свет, нечаканы, незнаёмы, таямнічы, як дзеяліся ў табе дзівы дзівосныя, здараліся адкрыцці неверагодныя, як за год, за месяц, за тыдзень зведваў столькі, колькі пасля за ўсё жыццё зведаць не мог - і як лёгка, гуляючы, спраўляўся ты з тым нашэсцем цудаў і дзівосаў, з тою навалаю жыцця, весела, бы вавёрка арэхі, шчоўкаючы ўсе ягоныя загадкі і загадачкі, сакрэты і сакрэцікі. Чаму ж прырода зрабіла так, што мы памятаем, як былі дурнямі, і не помнім, як былі геніямі? Чаму пачынаемся мы не з ночы зачацця і нават не з дня нараджэння, а з такіх позніх і гэткіх выпадковых першых успамінаў, пачынаемся ў тры-чатыры гады з нічога, бо дагэтуль - цемрадзь, глухата, немата. Дзе ж наша тая, даперша ўспамінная памяць, на якім пераломе мы яе страчваем, куды яна адлятае, ці пад якімі замкамі, за якой сцяной яна ў нас жыве?

Можа, з той памяці - сны?..

Мірону снілася, што ён нарадзіўся - і яго купаюць у балейцы. Балейка стаіць у садзе, на стале пад яблынямі, а яблыкі - чырвонажоўтабокія пепінкі, ужо даспелыя - вісяць над балейкай, над Міронам, як планеты, і жывуць на тых планетах восы, пчолы, чмялі, мухі, вусені... Мірон ведае, што пепінкі называюцца пепінкамі, пчолы пчоламі, вусені вусенямі, а бацька зрывае яблык і кажа: "Во, Мірон, гэта яблык, яго можна есці", - і паплёўвае на пепін, шморгае яго разы тры аб гімнасцёрку і грызе, смачна хрумкаючы. Галіна, з якой бацька сарваў пепін, гойдаецца, і з яе падае яшчэ адзін яблык - у ваду, у балейку. Маці, сабраўшыся ўжо выціраць Мірона, уздрыгвае, з ёй уздрыгвае вада, уздрыгваюць балейка, стол, зямля пад сталом, маці выдыхае: "Мірон, стаўбун ты чортаў... - і Мірон разумее, пра што яна,

толькі не ўцяміць, хто стаўбун, ён ці бацька, бо ягонага бацьку таксама завуць Міронам - ... а каб на галаву дзіцяці!"

Стаўбун - бацька, а Мірону, немаўляці Мірону мог на галаву ўпасці яблык, цэлая планета з усімі яе жыхарамі - і толькі б гэта здарылася, толькі б гэта, але маці, уздрыгваючы, думае пра іншае, баіцца іншага, а пра што трэба думаць - не думае, і чаго час баяцца - не баіцца.

Пасля Мірону сняцца хрэсьбіны, госці за сталамі пад тымі ж яблынямі. Яблыні парадзелыя, амаль пустыя, цень ад іх падае не густы, як раней, а рассыпаны, пярэсты. Пепінкі, горкамі і ўрассыпную, ляжаць на абрусах, чырванеюць і жаўцеюць бакамі паміж лустамі чорнага хлеба, паміж міскамі з белым тварагом, зялёнымі гуркамі, рудаватымі памідорамі. Пярэсты цень пакалыхваецца, прабягае па сталах хвалямі: здаецца, што сталы вось-вось паплывуць.

- Мірон, ты чаму сына, як сябе назваў? - пытаецца ў бацькі фельчар Яромха, у якога дзіўнаватае імя для мужыка: Альбін.

- Вечны буду! Памру, а ўсё адно Мірон Стаўбун на зямлі застанецца...

Дзіўнаватым здаецца імя Яромхі, мусібыць, з таго, што сястра ў яго Альбіна, таму ён найчасцей без імені абыходзіцца: Яромха ды Яромха... Сястра ў яго прыгожая, амаль такая ж, як Міронава маці. Яны не зайздросцяць адна адной - і таму сябруюць.

Калі маці злуецца, яна лаецца на бацьку ягоным прозвішчам, а яе ў Карунах, у вёсцы, якая некалі мястэчкам была, адзін толькі фельчар Яромха называе Стаўбуніхай, усе астатнія клічуць, як і ў дзеўках клікалі, Настай Чароткай.

У Яромхі на левай руцэ - ад запясця да локця - сінее татуіроўка: корцік, абвіты змяёй. Корцік выглядае заштрыхаваным, але гэта не штрыхі, а вуглаватыя літары, і на корціку напісана: нет в жизни щастя. На змяі літары, як луска - круглаватыя, плаўныя: пращай, Настя.

Гэта напісана пра Міронаву маці. На моры размаляваў сябе Яромха, на флоце, дзе служыў.

- Наста, малога пад сонейка вынясі, халадае на вечар.

Мірона выносяць з-пад яблынь і ён бачыць у небе два сонцы. Адно, на захадзе, прамяністае, цёплае, бліскучае, ад якога самі па сабе заплюшчваюцца вочы. Другое, на ўсходзе, спакойнае, халаднавата-мяккае, яно не выпраменьвае, а п'е святло. Адно сонца - гэта сонца, а другое - поўня, што выкацілася на вечар. "Глядзі, як зыркае, - перакрывае неба, схіляючыся над Міронам, Яромха. -

Здзіўляецца, што сонцы два, шчаня такое..." - а Мірон зусім не здзіўляецца, а калі здзіўляецца, дык не Яромхавым здзіўленнем, у яго пакуль няма звычкі думаць, што на небе павінна быць толькі адно сонца, а інакш быць не можа...

Мірон ведае пра тое, што недзе ў сусвеце ляцяць, кружацца планеты, над якімі свецяцца і два, і тры, і болей сонцаў, не паспявае адно зайсці - як другое ўзыходзіць, таму ніколі не наступае ноч, і людзі ніколі не бачаць зорак. Людзі, альбо хто там яшчэ, хто жыве на тых планетах, якіх у сусвеце безліч.

А Мірон адзін. І бацька ў яго адзін. Кожны з іх адзін, сам па сабе, хоць абодва яны Міроны, хоць вялікаму здаецца, што малы - гэта таксама ён, нібы вялікі раздвоіўся на вялікага і малога, перахітрыў лёс, пераадолеў закон чалавечай адзіноты.

Хрэсьбіны скончыліся... Доўга Мірон глядзіць у столь, узіраецца туды, дзе няма чаго бачыць. Маці раз-пораз падымаецца, падыходзіць да люлькі і ціха над ёй стаіць. Уздыхае, кладзецца, шэпча бацьку: "Баюся я нечага... Можа, хвароба ў яго якая - зноў з адкрытымі вачамі спіць... Як напаследак нагледзецца хоча".

- Што? - падхопліваецца бацька. - Чаго ты, га?..

Бацьку сушыць пад раніцу. Ён устае, ідзе да вады, п'е, кроплі падаюць з кубка ў вядро: туп, туп, туп... Бацька зачэрпвае яшчэ кубак, чапляе дужку вядра - дзыдзынь!

"Цішэй ты! Пабудзіш!.." - кідаецца да люлькі маці, але не паспявае, Мірон ужо заныкаў, заенчыў, заплакаў несуцешна, і безвыходна-трывожна бацькам ад начнога ягонага плачу, а з чаго тыя безвыходнасць і трывога - ведае толькі дзіця, адзін сам плач дзіцячы.

- Як Яромху твайго пабачыць, так сну няма ў хаце.

- Дурань ты, да чаго тут Яромха...

- А якога ражна туляецца? І на хрэсьбіны прыпёрся.

- Я не запрашала.

- Сам запрасіўся...

- Дзіця хворае, а ты абы што.

- Як пра Яромху - адразу абы што.

- Цябе я кахаю. Цябе.

- Дык няхай з вачэй згіне.

- Маёй няма над ім волі.

- Ну, то мая будзе.

- Пра што ты, Мірон?.. Божа мой, пра што ты...

Не было каму не ведаць, што кахаліся некалі Яромха з Настай, моцна кахаліся, а ў той дзень, калі надумаў Яромха сватоў засылаць, прыехалі з раёну двое вайсковых на машыне - і забралі Яромху на

флот служыць. Адбіваўся Яромха. Лаяўся, прасіўся даць вяселле справіць, ды толькі раззлаваў вайсковых: ведаем мы гэтыя хітрыкі! Як служыць ісці - так усім жаніцца прыпірае.

Наста бегла за машынай ажно да прошчы, да Трох Бяроз, дзе канчалася вёска, маладзейшы вайсковы нават сказаў: "Адпусцім пакуль хлопца, дзе ён дзенецца", - а старэйшы засмяяўся: "Будзеш пасля за ім бегаць, як гэтая дзеўка бегае".

Насустрач машыне праехала падвода. На падводзе, кінуўшы лейцы, сядзеў паштар Ютка Казубоўскі, а ў абдымку з ім, бліскаючы медалямі "За перамогу над фашысцкай Германіяй", рагаталі, спявалі, крычалі нешта старшына і яфрэйтар. Гэта вяртаўся дахаты Юткаў швагер Мацей Цяжкароб, вяртаўся і вёз у вёску франтавога сябра свайго Мірона Стаўбуна, якому, як ён сам казаў, было ўсё адно, куды вяртацца: анідзе на ўсёй зямлі анікога ў яго не засталося.

Мацей скочыў з падводы, згроб Насту ў ахапак і кінуў яе Стаўбуну на калені: "Во прыгажуні ў нас якія! Усе твае - і хай толькі чмыхнуць хто паспрабуе! Паганяй, Ютка! Дзезерціры! Пацукі тылавыя! Мы ім пакажам, як танкі чмыхаюць!.."

Наста білася рыбінай, малаціла Стаўбуну ў грудзі, заходзілася, галасіла на ўсю аселіцу. Праз год яна пайшла за Мірона і напісала Яромху апошні ліст. У той жа год навальніцай паклала, ветрам з карэннем вывернула адну з Трох Бяроз.

На апошні ліст Насты адказваць Яромха не стаў. Ён накалоў татуіроўку, залез на карабельную мачту і рынуўся ўніз. Не забіўся, толькі пакалечыўся - і цяпер галава ў яго амаль не паварочваецца на шыі. Калі б Яромха не скалечыўся, яго б судзілі трыбуналам, а так адправілі з флоту дахаты, камісавалі.

На досвітку Яромха стукае ў акно.

- Мірон...

- Ну, - буркае бацька, не ўстаючы з ложка.

- Я ўчора не хацеў табе казаць...

- Ну... Што?..

- Хрэсьбіны і ўсё такое...

- Ну...

- Сыраварню ў Наратах спалілі. Трэба ехаць разбірацца.

Лаючыся - ну, пацукі!.. морды бандыцкія!.. сваё паляць, народнае!.. - бацька ўстае, апранаецца, падыходзіць да люлькі, нахіляецца, цалуе Мірона ў шчаку...

Мроіва, мліва, бацькава душа працячэ скрозь Мірона, аднак Мірон нават не прачнецца.

- Ты б пераснедаў... - сонна ўслед бацьку, прыўзняўшыся на ложку, кажа маці. - Там ад хрэсьбінаў пазаставалася...

- Маслам у Наратах пераснедаю...

У бацькі язва з вайны і нерваў, і ён лечыць яе, як параіў яму Яромха, які яшчэ за палякамі паспеў павучыцца паўгода на ветэрынарных курсах: штораніцы нашча лыжка масла - і на масла паўшклянкі спірта. Толькі дзе ён цяпер тое масла возьме, калі сыраварню спалілі?.. Сваёй каровы ў іх няма: у старшыні сельсавета, у Міронавага бацькі, скрозь усё калгаснае. Ягоныя толькі дзіця і жонка, ды й жонка трохі нібыта Яромхава, сваім застаецца адно дзіця.

Мірон сніць, як бацька і Яромха, які не толькі фельчар, але і сельсаветаўскі партыйны сакратар, на падводзе Юткі Казубоўскага прыехалі ў Нараты, дзе на месцы сыраварні - сівы попел ды чорнае, з жарынкамі, вуголле. Бацька хапае загрудкі старшыню калгаса, франтавога свайго сябра Мацея Цяжкароба, швагра Юткі Казубоўскага, упірае ў гарляк яму, вышэй ад кадыка, пад сківіцу пісталет - і крычыць: "Як, тваю маць?!. Хто?!." Мацей і сказаць нічога не можа, а жонка ягоная Станіслава, з якой ён жыве на дзве хаты, у Карунах і ў Наратах, бялее і таксама крычыць: "Ты не тут пісталетам махай, ваяр!.. Ты ў лес ідзі і тых пастраляй, што спалілі!.. " І ўдава Сілічыха, мужыка якой, Васіля Сіліча, апошняй ваеннай вясной у войска ўзялі і адразу пад Берлінам забілі, яшчэ кажа: "Яны ўсе ваяры, калі на гары..."

Заўчора ў яе начаваў адзін з лясных братоў, а ўчора - двое гарадскіх, міліцыянт і цывільны, энкавэдыст ці асабіст, хто яго ведае. Гэбіст, карацей. Яны прыехалі разбірацца з пажарам, на ноч засталіся, спытаўшыся ў Мацея: "Дзе ў цябе тут жыве ўдава якая, не страшная і не старая?.." Напіўшыся ўдовінай гарэлкай і наеўшыся яе блінамі, яны Сілічыху ўсю ноч удвух гвалцілі. Цяпер міліцыянт стаіць каля пажарышча і спіць, стоячы, а гэбіст - ці асабіст - таксама размахаўся пісталетам, грозна ў старшыні сельсавета пытаецца:

- Вы што так позна? Чаму толькі сёння? Тут агнём па ўладзе савецкай, а вам толькі піць?!.

Пісталет на пісталет - гэта ўсё, што яны могуць, што ўмеюць. Маленькаму Мірону з гэтага дзіўна, бо ён ведае, што людзі ў свеце не для таго.

Мірону вялікаму даўно ўжо нічога не ў дзіва, ён і пісталета не баіцца, яго іншае страшыць: як дакладзецца гэбіст у горадзе, што скажа, напіша?.. І Мірон, гледзячы на недалёкі лес, рашуча пытаецца ў Мацея, адпусціўшы таго:

- Колькі іх?

Мацей пацірае горла, зглытвае кадыком:

- Скуль мне ведаць...

- Ведаеце! - крычыць гэбіст на ўсіх, на два дзесяткі мужыкоў і баб, што стаяць каля пажырышча. - Вы іх корміце, дык ведаеце, колькі! Ну, колькі?!. Ці ўсіх пад разнарадку!..

Што такое разнарадка, усім вядома: прыедуць, скарб не дадуць сабраць, на машыну разам з дзецьмі - і павезлі за цёмны лес, за сінія горы...

- Нікога мы не кормім, - кідае гэбісту ўдава Сілічыха. - Самім бы пракарміцца.

- Пяцёра... - глуха і ўбок кажа мужык на мыліцах. - Трое братоў Сівакоўскіх і яшчэ двое, адзін... - ён глядзіць на соннага, які стаіць і хістаецца, міліцыянта... - з паліцаяў, у камендатуры нямецкай служыў.

- Што?.. - хіснуўшыся, пытаецца міліцыянт.

- Падмога патрэбная... - пераводзіць позірк на міліцыянта, на Яромху, на Мірона гэбіст. Мірон кажа зноў рашуча, але ўсё ж не так рашуча, каб выглядаць смялейшым за гэбіста:

- Іх пяцёра, нас чацвёра. Справімся.

- А я... - пачынае Мацей Цяжкароб і замаўкае. Мусібыць, хацеў сябе пятым прапанаваць, ды перадумаў. Ён не гэбіст і не міліцыянт, не партыйны сакратар, дык чаго лезці пад кулі, калі не гоняць?.. Сваё ён з фашыстоўцамі на фронце адваяваў, а гэтых братоў лясных, каму трэба, той няхай і дабівае.

Калі Мірон маленькі прачнуўся, ягоны бацька Мірон вялікі і яшчэ васьмёра мужыкоў бегалі ўжо, куляліся, поўзалі, затойваліся, цікавалі адзін аднаго ў лесе, каб забіць. Маці пакарміла маленькага Мірона, прыціснула да грудзей: "Расці хутчэй, вырастай вялікім". Мірон падумаў: "А нашто?.. Вунь што робіцца з людзьмі, калі яны вырастаюць, дык нашто?.."

Нікому тым разам забіць нікога не ўдалося, браты лясныя як скрозь зямлю ў Наратоўскім лесе праваліліся, нічым бегатня за імі скончылася, толькі паранілі вялікага Мірона. "Чакай, а хто цябе параніў? - спытаўся раптам гэбіст, калі ўсе думалі, што Мірон паранены ляснымі братамі. І загадаў Яромху: - А ну дай мне твой пісталет!.."

Яромха і адпірацца не стаў. "Я страляў... выпадкова... галава не паварочваецца, дык пераблытаў... здалося, што нехта з тых". Гэбіст яму не паверыў, пісталет не вярнуў і арыштаваць хацеў, а вялікі Мірон паверыў. Ці выгляд зрабіў, што паверыў: "Гэта мой партыйны

сакратар". - "Ну, глядзі, - папярэдзіў гэбіст. - Я б яго, такога непаваротлівага, і без пісталета каля сябе не пакінуў, але табе з ім жыць".

- Нічога, - сказаў вялікі Мірон, - рана лёгкая.

Гэбіст ці абдурыўся, ці, як і Мірон, выгляд зрабіў, што абдурыўся, ды народ хіба надурыш?.. Праз дзень не было ў акрузе нікога, хто б не ведаў, што страляў Яромха ў Мірона і хацеў забіць яго праз Насту Чаротку. І толькі маленькі Мірон ведаў, што гэта не так. Але як не так - тады расказаць не мог, а пасля забыўся.

- Шукаюць мяне... - даверліва кажа вялікі Мірон маленькаму, думаючы, што маленькі Мірон нічога не keміць і не ўспомніць ніколі. - Мне з вайны было куды вяртацца, у мяне другая сям'я ёсць, першая, я перад вайной яшчэ ажаніўся, і ў мяне там двое дзяцей, дзяўчынка і хлопчык, сястра твая і твой брат...

"Добра, што ў мяне ёсць сястра і брат, - думае маленькі Мірон, - з чаго бацька самоціцца? Хай бы самоціўся, калі б не было..."

- Першая жонка на аліменты падала, а я з ёй не разведзены... Цяпер адкрылася, што я двоежэнец, а гэта куды горш, чым аліменты. Толькі ты не судзі мяне спехам, паслухай...

Што такое аліменты, хто такі двоежэнец, маленькаму Мірону не даўмецца, судзіць ён нікога не збіраецца, ды й як судзіць вялікага Мірона, бацьку?..

- Я прыкідваю, што мне рабіць, каб жа ты мог параіць... За два месяцы да канца вайны, пад Кёнісбергам, мяне параніла і кантузіла, моцна кантузіла, так, што санітары мёртвым палічылі, да трупаў адцягнулі, а пахавальная каманда ледзь зямлёй нас прысыпала, немцы нечакана ў атаку пайшлі, з акружэння вырываліся. Пакуль нашы назад іх заганялі, я ачуняў, з магілы выкапаўся, толькі не помніў нічога. Як ты быў, нібы дзіця без памяці... Не верыш?

"Я веру, як мне бацьку не верыць?.. Толькі я ведаю, што ўсё ты помніў".

- Ну, добра, нешта я помніў, прыкідваўся з месяц, што не помню, бо на мяне ўжо чарнавую ў штабе выправілі, дахаты паслалі: загінуў смерцю героя... Не хацеў я туды, у тую сям'ю, да той жанчыны зноў, разумееш?.. Пісарчуком у штабе зямляк мой быў, я ўгаварыў яго не высылаць болей маёй радні ніякіх дакументаў, сам, маўляў, напішу, што жывы. Але ім пенсію за мяне далі, дык нашто пісаць?..

Калі вайна скончылася, мяне пакінулі ў Прусіі рэпарацыямі займацца, нагледзеўся я, як палкоўнікі нашы з генераламі барахло вагонамі вывозілі... А я тым часам жалеза цягаў, млыны вадзяныя ў прусакоў разбіраў і ў Расію адпраўляў. Раптам аб'яву чытаю ў газеце

армейскай: хто памятае, дзе ў сорак першым годзе, пры адступленні, тэхніка наша кідалася, хай паведаміць, а знойдзецца тэхніка - узнагарода. Я і паведаміў, мяне ў самалёт - і сюды. Мы тут якраз адступалі і ў лесе Наратоўскім дзесятак гармат схавалі, не было іх чым і як цягнуць. Тапчуся, блукаю з асабістамі па лесе гэтым дзень, другі - не магу знайсці. І тут нібыта - і не тут. Асабісты нацягаліся - і да мяне з пагрозамі: ты што, жарцікі строіць? Захацеў узнагароды, дык мы цябе!.. Давайце, кажу, у тутэйшых спытаемся. Можа, бачыў нехта, не іголкі ж у сене. Ды пытацца, аказваецца, нельга, бо не магла Чырвоная Армія ў лясах зброю кідаць. Такая нявыкрутка, я ўжо не рады, што на ўзнагароду тую пакваліўся, а на трэці дзень твая маці да нас на ўзлеску падыходзіць: вы не гарматы шукаеце?.. Я, як яе ўбачыў, самлеў: вось яна - узнагарода!

"Гэта праўда, - усміхаецца маленькі Мірон, - а тое, што бацька ўпершыню ўбачыў маці, калі з дзядзькам Мацеем у вёску ўехаў, для некага прыдумана, можа, для Яромхі. Маці за бацьку таму і пайшла, што ён да яе вярнуўся".

- Знайшліся тыя гарматы... За чатыры гады ў балота ўгразлі - адны рулі тырчаць. Мяне на машыну - і ў вобласць. Па ўзнагароду, думаю, а там мне кажуць: вайна скончаная, ты дэмабілізаваны, але застаешся салдатам партыі, якая пасылае цябе на фронт калектывізацыі, на арганізацыю калгасаў у вызваленай ад ворагаў Заходняй Беларусі. Я арганізоўваў калгасы ў Расіі, ведаў, што гэта такое, і падумаў адразу: вайну праскочыў, а тут заб'юць! Ніяк не магу, адказваю, у мяне сям'я дома, жонка і дзяцей двое. "Гэта ўся праблема? - пытаюцца. - Дык мы яе вырашым". І напісалі, каб не чакалі мяне дома, бо загінуў я пры выкананні сакрэтнага задання. Яшчэ адну чарнавую ў сям'ю маю паслалі, разумееш? Дзве чарнавыя за адну вайну на мяне прыйшлі, а я ўсё жывы і жывы...

З калгасамі ад мяне не адчапіліся - і я сюды папрасіўся. Калі ўжо калгасы арганізоўваць, дык тут, каб з маці тваёй быць. А там не разводзіўся, бо двойчы забіты - як развядзешся?..

Калі прыйшла другая чарнавая, жонка тая давай ва ўсе канцы пытацца: дык дзе і як мой муж загінуў?.. Ну, і высветлілася ўрэшце, што нідзе і ніяк. Мусібыць, пара мне недзе і неяк загінуць, як ты думаеш?..

Маленькі Мірон думае пра тое, чаму вялікі Мірон, які нідзе і ніяк не збіраецца гінуць, кажа, што загінуць яму пара, гаворыць пра гэта - абы гаварыць. Мірону непрыемна, што бацька, які не пабаяўся ні лясных братоў, ні пісталетаў, баіцца нейкага двоежэнства, аліментаў,

жонкі... Хіба вайна, з якой ён вярнуўся, не страшней? Блытаніна сярод гэтых дарослых... Блукаюць адны ў адных, як у лесе.

- Заблукаў я, Мірон, заблытаўся... І вас люблю - і тых шкада, і не жыву ні тут, ні там. Да таго ж - як бы і не жыў яшчэ зусім. На вайне хіба... Ты зноў не паверыш, але вайна - найлепшае, што ў маім жыцці было. Што я да вайны меў?.. Работу з раніцы да ночы. Варочаў ды варочаў зямлю, гной, дровы, каменне... Праўда, ордэн мне далі, сам Калінін начапіў. Я з Масквы ехаў, ордэнам бліскаў, думаў: о-го-го! Цяпер, з ордэнам, зажыву!.. А з тым ордэнам зноў за плуг. Ды яшчэ паганяюць: гэй ты, з ордэнам, хутчэй давай рухайся, на цябе раўняюцца! І пасля вайны тое ж... Вось і застаецца вайна ва ўсім гэтым, як палонка ў лёдзе. Падплываю і дыхаю... Нехта смерць, кроў успамінае, а я не. Смешнае, вясёлае ў памяці... Ведаеш, якую дзядзьку Мацею, які таксама пакінутую зброю знайшоў, узнагароду далі?.. Веласіпед! А веласіпедаў тых у Кёнісбергу, як гразі ў Казані. Паўсюль наваленыя, па вуліцах ад іх не праехаць, не прайсці. Ён і кінуў сваю ўзнагароду да кучы. Ранкам прачынаецца, а каля ложка ягонага - два веласіпеды. Ён вон іх адзін за адным, назаўтра ўстае - чатыры! І так дзень за днём, хлопцы не лянаваліся веласіпеды яму цягаць, вар'яцелі ад рогату... На вайне яно так: сёння жывы - сёння шчаслівы. Калі б заўтра вайна, з песнямі пайшоў бы, абрыдла ўсё...

- Не пойдзеш ты нікуды! - з маленькім Міронам на руках паўстае маці перад Міронам вялікім, перакрываючы дзверы з хаты ў сені. - Калі царкву парушыш, нам тут не жыць! Ці ты прычыны шукаеш, каб не жыць тут, каб туды падацца?..

Бацька моўчкі адсоўвае маці ўбок і выходзіць. Маці кідаецца за ім, чапляецца ў сенях за парог і ляціць ніцма, прыціскаючы да грудзей, не выпускаючы з рук маленькага Мірона, які балюча б'ецца аб ганак, аб пляскаты валун галавой - і з болю, з крыку і плачу ад болю гэтага пачынаецца, запамінае сябе ў свеце: "А-аа-а!.."

- Мірон! - надрыўна ўслед бацьку крычыць маці. - Мірон, стой, сын твой забіўся!..

Бацька, ідучы падворкам да вуліцы, дзе чакае яго Яромха, з якім пасля стрэлу ў Наратоўскім лесе неспадзявана пасябраваўся ён больш, чым з франтавым сябрам сваім Мацеем, нават не паварочвае галавы.

- Божа ўсемагутны, Божа літасцівы, што ж гэта такое?.. - сама плача маці, супакойваючы плач Мірона. - Што ж будзе, што будзе?..

Мірон, у якім не замглілася пакуль дапершаўспамінная памяць, плача, ведаючы, і што гэта такое, і што будзе...

Чатыры дні таму бацьку выклікалі ў вобласць - туды, адкуль прыслалі. "З чаго ты ўзяў, што можаш не выконваць устаноўкі?..

Чаму ты думаеш, што ў сельсавеце тваім могуць быць і царква, і касцёл, і мячэць, і сінагога?.. Тыдзень табе даём, каб разабраўся!.."

Дзвярэй у кабінеце, дзе бацьку ўпікалі, што не вядзе барацьбу з Богам, было двое: праз адны ўваходзіш і выходзіш, калі ўсё абыйдзецца і выпусцяць, а праз другія выпраўляешся туды, скуль цябе ўжо ніколі і ніхто, апроч Бога, не дагукаецца. Тыя другія дзверы былі абцягнутыя арэхавага колеру скурай пад колер сцяны, іх цяжка было ўбачыць, заўважыць, але ўсе пра іх чулі, ведалі і адразу заўважалі, упіраліся ў іх паглядамі і маліліся: "Госпадзі, хоць бы не туды!.."

Знадворку за тымі дзвярыма, калі ў кабінеце засядалі, дзяжурыў, чакаючы свайго, чорны варанок.

Татарскіх двароў было ў Карунах з тры тузіны, усе на адной, канцавой Татарскай вуліцы, двароў габрэйскіх - утрая менш, усе ў сярэдзіне вёскі, у мястэчку, якое гэтак, Мястэчкам, у вёсцы і называлася. Мячэць і сінагога былі невялічкімі, з дошак ды плашак, татары і габрэі пасля гаворкі з вялікім Міронам самі іх разабралі і перанеслі ў лес, тэрыторыя якога адносілася ўжо да лясніцтва, а не да сельсавета, і з ляснічым і леснікамі татары з габрэямі неяк дамовіліся. З касцёлам старшыня сельсавета таксама разабраўся, бо ксяндза ў касцёле з вайны не мелася, збег ад страху перад бальшавікамі і не вярнуўся, і палякі, як называлі сябе тутэйшыя каталікі, насуплена, зпадылба глядзелі, як вялікі Мірон са сваёй хэўрай скідвае з касцёла крыжы і крычыць з верхатуры: "Бальніца тут будзе! Баль-ні-ца!.. Лячыцца тут будзеце, а не опій піць, маць вашу перамаць!.."

Заставалася царква. Не так нават сама царква, як поп, талакняны лоб, які пра Міронавы праблемы з начальствам, пра арэхавыя дзверы ў абласным кабінеце і слухаць не захацеў. "Крані толькі святыню! Паўтысячы гадоў яна тут стаіць, да цябе стаяла і пасля цябе стаяць будзе!.."

Да белай, высокай, узнесенай ледзь не ў неба камяніцы на крутым пагорку над рачулкаю Мірон, Яромха, Мацей і Ютка ішлі даўжэзнай вясковай вуліцай пад сцішаную лаянку і праклёны. Праваслаўныя карунцы былі не большымі хрысціянамі, чым карунцы-каталікі, хутчэй яны, як і ўсе беларусы, былі паганцамі, але ў іх быў поп, бацюшка.

- Не падыходзьце! Не змушайце грэх на душу браць! - крыкнуў бацюшка з пагорка, па якім узбягала да царквы старадаўняя, як і царква, як і Карунскі замак цераз рачулку ад яе, з камянёў выкладзеная лесвіца. Стагоддзе за стагоддзем па лесвіцы гэтай падымаліся карунцы да царквы, хрысціліся ў ёй, вянчаліся,

адпяваліся... Замак за царквой, ад якога адна кутняя вежа засталася, парушыла ў першую сусветную вайну руская артылерыя, а царкву ніхто не крануў - ні крыжакі, ні татары, ні шведы, ні палякі, ні немцы...

"Тра-та-та-так!.. Тра-та-та-так!.." - пратататакала з царкоўнай званіцы, калі вялікі Мірон з хэўрай, не звяртаючы ўвагі на крыкі бацюшкі, ступілі на першыя прыступкі лесвіцы - і над галовамі іх прасвісталі кулі.

- З кулямёта?.. - здзівіўся Мірон. - Дзе ён кулямёт узяў?..

- А то няма дзе... - адступіў з лесвіцы, падымацца па якой яму і не хацелася, паштар Ютка. - Тут кулямётаў гэтых... І ад першай вайны, і ад другой. Поп ваяваў на першай. Ды й дзяк таксама, ён і палівае...

Мірон сплюнуў і дастаў пісталет.

- Поп, дзяк, так-растак!.. Мацей і Яромха на лесвіцы застаюцца, а мы з Юткам з тылу зойдзем.

- Не пайду, - сказаў Ютка, уцягнуты ў барацьбу з Богам толькі праз сваё швагерства з Мацеем.

- Як не пойдзеш?

- А так... Глядзі вунь, што на вуліцы...

На вуліцы, каля паваротні да царквы, зразумеўшы, што бацюшка з дзякам збіраюцца трымаць асаду, пачалі збірацца людзі. Пакуль іх было няшмат, але нясмела, асцярожна, па адным яны падыходзілі і падыходзілі, мужыкі і бабы, пераважна бабы...

- Назад! Па хатах! - замахаў на іх пісталетам Мірон. - Разыйсціся, я вам сказаў!

- Супакойся, сам надта ўжо разыйшоўся!.. - адчуўшы, што ёсць сіла на сілу, гукнуліся з вуліцы. - Зваліўся на нашу галаву, маскаль паганы, крыжа на табе няма!..

- Што?!. - перасмыкнула Мірона і, стрэліўшы ўгору, ён кінуўся на людзей, якія расступіліся - і Мірон аказаўся тварам да твару са сваёй жонкай з сынам на руках. На імгненне ён аслупянеў, але толькі на імгненне, бо ў ім ужо ўскіпела шаленства, плёхнула цераз край. - Дахаты! Заб'ю! - збялела замахнуўся ён на жонку з дзіцем, ды тут Яромха наскочыў ззаду і збіў Мірона з ног, распластаў на зямлі, закруціў яму руку з пісталетам за спіну, а Наста абмінула іх абодвух і пайшла да царквы. У белай сукенцы і белай хусцінцы, прыціскаючы да сябе дзіця, яна падымалася па лесвіцы ўсё вышэй і вышэй, а Мірон, асядланы Яромхам, выварочваў шыю, глядзеў ёй услед і сплёўваў зямлю на зямлю...

- Мірон! - крыкнуў бацюшка. - Я дзяка ў Менск да начальства пашлю, ты яго не чапай! Як вернецца, будзем далей разбірацца!..

Папу нічога Мірон не адказаў, да Яромхі сказаў ціха, але так, што ўсе пачулі:

- Разбяруся я з табой, Альбін.

Больш за трое сутак, пакуль ехала з Менску начальства, прабыў маленькі Мірон з маці і бацюшкам у царкве. "Ішла б ты, Наста, не змучвала дзіця", - казаў бацюшка, а маці адказвала: "Не пайду, ведаю я яго, вы не ведаеце." Каля царквы, па чатырох баках пагорка, змяняючы адны адных, удзень і ўноч стаялі людзі.

- Твой бацька кажа, што Бога няма, а Бог ёсць, - люляў Мірона на руках, калі маці стамлялася і засынала, бацюшка. - Бог-бацька, Бог-сын і Бог-дух святы, усе ў адным. Не разумееш, як яно так?.. Тут не разумець трэба, а верыць, адчуваць, і ў што паверыш, што адчуеш - тое і будзе. Давай я на званіцу цябе падыму, каб адчуў, адтуль Бога ва ўсе бакі відаць.

Начная званіца была высокай, а неба начное яшчэ вышэйшым, і ў ім блукалі зорныя туманы, скрозь якія, як скрозь марлю, цадзілася густое, нібы малозіва, сінім-сіняе святло. З небасхілу яно лілося на ўзвышшы, на пагоркі і сцякала па іх, заліваючы лагчыну, у якой хаваліся Каруны. Плылі, патаналі ў гэтым святле і парушаны замак з адною кутняю вежай, і касцёл без крыжоў, і Мястэчка без сінагогі, і сады, і палеткі, і хаты, уся вёска ўздоўж рачулкі ад Татарскай вуліцы да прошчы, да Трох - з адной паваленай - Бяроз. Зорны вецер гнаў зорныя туманы, неба пакалыхвалася і працякала над царквой, і царква пакалыхвалася і праплывала ў небе, і ў ёй і разам з ёй пакалыхваліся, працякалі, праплывалі бацюшка, маці, Мірон - усё і ўсе адно ў адным, і бязмежная, несупынная плынь гэтая адчувалася, як жыццё, і была, мусібыць, Богам, якога відаць было ва ўсе бакі.

На званіцы вісеў звон і стаяў кулямёт.

"Калі тут звон, нашто кулямёт? - стараўся хоць крышку ўсвядоміць сябе самога ў Боскім свеце і сам свет гэты зразумець маленькі Мірон. - Няўжо Бог сваё жытло без кулямёта абараніць не можа? Ці не Боскае гэта, а бацюшкава жытло, таму бацюшка яго і бароніць?.. Але чаму тады бацька, вялікі Мірон не бароніць жытло сваё, а разбурае чужое?.."

- Як розніца ёсць паміж чалавекам і дрэвам, так розніца ёсць паміж чалавекам і чалавекам, - прамовіў бацюшка, гладзячы анёльскія кудзеркі маленькага Мірона і гледзячы ў сінім-сінюю далеч на прошчу, на Тры, з адной паваленай, Бярозы. І тут на вачах бацюшкі і Мірона, на вачах маці, якая паднялася на званіцу, яшчэ

адна Бяроза, далейшая ад паваленай, без навальніцы і ветру, у нерухомай цішыні пахілілася, хіснулася ўзад-уперад, нібы выбіраючы, куды і як упасці, і павольна, як ліст злятае, пачала завальвацца, падаць, страсаючы з сябе сіняе святло - і легла ўздоўж дарогі. "Ух..." - выдыхнула яна, як ад нечага вызвалілася, і выдых яе прашапацеў над лагчынай, над рачулкай, над садамі з палеткамі, над усімі Карунамі ад прошчы да канцавой Татарскай вуліцы...

- Што гэта?.. - спалохана спытала маці, на якой сукенка з хусцінкай зіхацелі халоднай сінню, і маці здавалася незямной, падобнай на жыхарку тых планет, над якімі ўзыходзяць па два і па тры сонцы. - Як гэта - без навальніцы, без ветру?..

- Так... - уздыхнуў бацюшка. - А чалавек як?.. Час настаў.

- Ой, не!.. - Маці ўзяла ў бацюшкі і стала люляць і лашчыць маленькага Мірона. - Спі, ты чаго не спіш, сынок?.. Ой, не, гэта знак, штосьці станецца, будзе нешта адразу, як дзяк вернецца...

Аднак вярнуўся дзяк - і нічога такога адразу не сталася. Вялікага начальніка з Менску, які сам ехаў і дзяка вёз на бліскучай чорнай легкавушцы, а за легкавушкай на запыленай палутарцы трэсліся салдаты, перанялі каля прошчы габрэі з татарамі, перагаварылі з ім - і начальнік загадаў здаць усю, якая ёсць, зброю і сабрацца на сход.

Зброю не здаў ніхто, на сход сабраліся ўсе. На сходзе начальнік аб'явіў, што хоць Бога і няма, але царква ў Карунах пакуль застаецца, бо пытанні рэлігіі не вырашаюцца наскокам, і свядомасць карунцаў будзе падцягвацца да свядомасці ўсіх савецкіх людзей паступова... Салдаты тым часам, шукаючы зброю, ператрасалі двор за дваром.

Крыжы на касцёл не вярнуліся, мячэць з сінагогай засталіся ў лесе. "Што зроблена, тое зроблена", - сказаў начальнік. Старшыню сельсавета за самаўпраўства ён паабяцаў пакараць.

- Папа з дзякам пазней арыштуем, хай трохі ўсё супакоіцца, а цябе перавядзем адсюль, жыць табе тут не дадуць, - развітаўся вялікі начальнік з вялікім Міронам, калі ўжо яны выпілі ў хаце. - Пачынай манаткі збіраць. - І падкінуў вялікі начальнік пад столь маленькага Мірона. - Стаўбунчыка якога змайстраваў! З гэткіх во ў нас новыя людзі вырастуць, а ўсялякіх былых - у распыл!..

Ад вялікага начальніка пахла свіной скурай і гуталінам.

Салдаты, забраўшы кулямёт са званіцы і не знайшоўшы болей ніякай зброі, апроч паляўнічай, раптоўна, на ноч гледзячы, перакінуліся з Карунаў у Нараты і там братоў лясных, што спалілі сыраварню, палавілі не ў лесе, а ў хатах, дзе яны начавалі. Аднаму толькі з братоў Сівакоўскіх, наймалодшаму, удалося ўцячы. Астатніх, каго параненага, каго збітага ў кроў, пакідалі ў кузаў палутаркі і

звезлі разам з гаспадарамі, якія давалі ім прытулак, з дарослымі ўсімі і дзецьмі.

Вялікі начальнік з Менску на абяцанкі свае, мусібыць, забыўся, іншых клопатаў хапала. Мінаў месяц за месяцам, зіма надыйшла, а вялікага Мірона ўсё не пераводзілі нікуды і не пераводзілі. У вёсцы на яго касавурыліся - і не так праз барацьбу з Богам, які, як вядома, высока і далёка, як праз арышты ў Наратах: думалі чамусьці, што гэта ён, калі выпіваў з вялікім начальнікам, падбіў таго паслаць сярод ночы ў Нараты салдат. Па вялікім Міроне нават стралялі каля Багушоў, на лясной дарозе паміж Карунамі і Наратамі. Невядома, хто страляў, але сам Мірон вырашыў, што на яго палюе наймаладзейшы з братоў Сівакоўскіх, той, што ўцёк.

У вялікага Мірона, апроч пісталета, меўся яшчэ - выдадзены яму ў вобласці - сямізарадны карабін, з пакарочаным ствалом вінтоўка, і аднойчы ўраніцы маленькі Мірон убачыў, як бацька разабраў карабін і стаў яго чысціць.

- Пайду зайца ўпалюю, - сказаў ён маленькаму Мірону. - Табе ўжо мяса пара есці, каб лепей расці, а ў нас дзе мяса?..

Мяса сапраўды не было, хіба што зрэдку на святы.

Дагэтуль бацька, калі выбіраўся ці ў дальні калгас, ці ў раён, прывозіў,

вяртаючыся, толькі заечы хлеб. Прымарожаны, смачны-смачны, смачнейшага за яго ніколі ў жыцці маленькі Мірон не еў. Нават тады, калі вырас.

- Не пойдзеш ты нікуды! - як і перад паходам на царкву, паспрабавала не пусціць вялікага Мірона маці. - Тут і так з Боскай ласкі жывём, а ты надумаўся!

Вялікі Мірон даставаў са сваёй вайсковай кайстры патроны і заганяў іх у карабін.

- Пайду... Калі ўжо мяне не пераводзяць, дык трэба паказаць ім, за кім сіла. З чыёй бы ласкі я не жыў, а зайцам не бегаў і бегаць не збіраюся!

- Каму ім?.. Што паказаць?.. Яны ўсе на цябе збяруцца, ты чужынец!

- Няхай збіраюцца. Хоць відаць будзе, хто збярэцца, а то ўсе ды ўсе... Усе - гэта ніхто.

Маці ўбачыла праз акно Яромху на вуліцы, выбегла з хаты і закрычала, ратуючыся:

- Альбін! Зайдзіся ты, спыні яго, ён у лес па смерць сабраўся!..

Не ведала яна, што рабіла.

Бацьку было не ўтрымаць, а Яромха, які пасля сутычкі каля царквы пачуваў сябе перад ім вінаватым, не мог адпусціць яго аднаго. Ён збегаў дахаты, узяў сваю паляўнічую стрэльбу, сказаўшы Альбіне, што ідзе на зайца, - і вялікі Мірон з Яромхам, паклаўшы ў бацькаву кайстру вайсковую, каб не змерзнуць, паўлітэрак і закуску, рушылі ў Багушы на пару. Пайшлі ўраніцы, а ўвечары вялікі Мірон прынёс не зайца, а мёртвага, забітага Яромху.

- Людзі, не забіваў я, не забіваў!.. - дзвюмя слязінамі ўсяго праплакаў вялікі Мірон, і Мірон маленькі ўпершыню ўбачыў, як бацька плача. Гэта ўразіла яго, бо дагэтуль ён думаў, што плакаць могуць толькі дзеці і жанчыны. І яшчэ ён ведаў, што бацька плача з таго, што сапраўды не забіваў, а ўсе думаюць і будуць думаць, што забіў.

Людзі глядзелі на вялікага Мірона і маўчалі.

- А хто забіў? - пытаў следчы з раёна, які прыехаў назаўтра, агледзеўся ў Багушах і распрадзіўся адправіць цела Яромхі ў раён на медэкспертызу. - Вы ўдвух былі, нічыіх болей слядоў ва ўсім лесе. І ні каля ручая, і ні каля кастрышча... Дык хто забіў?

- Сівакоўскі, - сказаў бацька. Дарма ён гэта сказаў, толькі з пераканання ў тым, што забіў Яромху наймалодшы з братоў Сівакоўскіх, больш нібыта не было каму.

- Тады чаму ён цябе не забіў? - пыталася Альбіна, сястра Яромхі. - Чаму ён забіў майго брата, а не цябе?

На гэта вялікі Мірон не меў што сказаць.

- Па паветры ні лясныя браты, ні лясныя сёстры не лятаюць... - круціў так і гэтак бацькаў карабін следчы. - У карабіне толькі шэсць патронаў.

- Я страляў, але па зайцы, - не адпіраўся ў тым, што страляў, вялікі Мірон. -Сыну зайца абяцаў...

- І дзе заяц?

- Бегае, не пацэліў...

- Заяц бегае, па зайцы не пацэліў, а чалавека ў вока, як вавёрку, - насмешліва не верыў следчы і пераходзіў на крык. - Расказвай, як было! Яшчэ раз, ну!.. І праўду мне, праўду кажы, прызнавайся!

Следчы насміхаўся, крычаў, а вялікі Мірон раз за разам расказваў усё тое самае... Як Яромха праваліўся ў прыснежаны лясны ручай, як пакінуў ён Яромху каля кастра сушыцца, сам пайшоў паглядзець сляды, выгнаў зайца, стрэліў па ім і амаль адразу пачуў яшчэ адзін глухі стрэл, нават за свой раней той стрэл пачуў, таму і ў зайца не пацэліў, а калі вярнуўся - на разасланай пустой кайстры на снезе стаяў адпіты паўлітэрак, раскладзеная была закуска, а Яромха

ляжаў каля кастра з выбітым вокам... І ні следу каля кастра чужога, і нідзе нікога, як сам сябе забіў.

Следчы махаў рукой.

- Ты сыну казкі расказвай!.. То Сівакоўскі, то сам сябе... З дубальтоўкі ў вока? Ды ягоныя б мазгі на дрэвах віселі!.. І дзе ты бачыў, каб сябе ў вока стралялі, ты ж вайну прайшоў?.. Маўчыш?.. Ну, маўчы. Кулю дастануць - ты ў мяне запяеш.

Куля ў галаве Яромхі аказалася з карабіна.

Судзілі вялікага Мірона не звычайным судом у раёне, а ў вобласці - у кабінеце з арэхавымі дзвярыма. Тройкай судзілі - першы партыец, першы саветчык і першы гэбіст - бо не нейкі там Мірон Стаўбун забіў нейкага там Альбіна Яромху, а старшыня сельсавета забіў партыйнага сакратара. Выключаны з партыі, выправіўся вялікі Мірон з таго кабінета праз арэхавыя дзверы.

Маленькі Мірон ведаў, што бацька не вінаваты, таму плакаў і плакаў днямі і начамі... Маці ездзіла то ў раён, то ў вобласць, дабівалася спаткання з мужам, а ёй адказвалі: "Ніякі ён табе не муж, ён двоежэнец". Пасля суда ў арэхавым кабінеце бацька стаўся вінаватым не толькі ў забойстве, але і ў двоежэнстве, і ў выпраўленні фальшывай чарнавой з фронту, нібы ён сам яе выпраўляў і нібы яшчэ адной чарнавой, сапраўды фальшывай, не было. Вінаватым аказаўся вялікі Мірон нават у анархісцкай барацьбе з Богам, да якой тыя ж людзі ў тым жа кабінеце яго змусілі.

Для вёскі ж, для карунцаў і без двоежэнства, і без фальшывай чарнавой, і без Бога ўсё было зразумела: забіў Мірон Яромху праз тое ж, праз што Яромха страляў па ім, параніў яго ў Наратоўскім лесе... Праз тое ж, з-за чаго біліся яны каля царквы... Праз рэўнасць забіў Мірон Яромху, праз Насту Чаротку. Маці ў вёсцы нават пачалі старанiцца, нібы і яна ў нечым была вінаватая, адна Альбіна сказала: "Нам няма чаго дзяліць, мы абедзьве страцілі..."

- Нашто наш татка яго забіў, нашто наш татка яго забіў, ну чаго ты плачаш, чаго ты плачаш?.. - сама ледзь не кожны дзень плакала над маленькім Міронам маці - у адзіноце, у цёмным выцці зімовых сцюж, у халоднай і галоднай хаце. А калі маці ездзіла ці ў раён, ці ў вобласць, дык Альбіна, сястра Яромхі і сяброўка маці, даглядаючы маленькага Мірона, бо не было ёй болей каго даглядаць, таксама плакала і пыталася:

- Ну нашто твой татка забіў майго брата?..

Праз дзень-другі маці вярталася, і Альбіна дапытвалася ў яе безнадзейна, як у хворай:

- Куды ты ўсё ездзіш ды ездзіш?.. Па што?.. Для чаго?..

- Хоць бы сляды знайсці якія... Хоць бы даведацца, дзе ён і што з ім...

Калі скончылася зіма і настала вясна, маленькі Мірон перастаў несуцешна плакаць, ляжаў моўчкі і глядзеў у столь, дзе не было чаго бачыць, ці спаў з адкрытымі вачыма.

- Страшна, Наста... - казала Альбіна. - Яшчэ страшней, чым плач бясконцы... І што ён бачыць?

- Нешта ж бачыць, я ўжо звыкла, - падыходзіла да калыскі, у якую пераклалі Мірона з люлькі, маці. - Нешта ж ведае... - І неяк у сонечны, ясны і звонкі, з капяжамі, дзень, вярнуўшыся ці з раёна, ці з вобласці з нейкай добрай весткай, з маленечкай нейкай надзеяй, маці спыталася ні з чаго, проста з павесялелага настрою спыталася:

- Мірон, наш татка не забіваў нікога?

- Ага, ён табе скажа, - з другога боку калыскі падыйшла Альбіна. - Ды й як гэта не забіваў, калі на вайне быў? - І тут жа спытала сама:

- Мірон, наш татка не забіваў нашага Яромху?..

Маленькі Мірон паглядзеў працягла на Альбіну, на маці, нібы вызнаваў, ці ўсур'ёз яны пытаюцца, і з боку ў бок пакруціў галавой - раз, другі і трэці:

"Не. Не. Не".

- Госпадзі!. - схапілася за сэрца маці і абсела каля калыскі.

- Дзіця галавой пакруціла, а ты за сэрца хапацца... - падала ёй вады Альбіна. - Хоць схопішся тут, я табе скажу... Але ж і Сівакоўскі не забіваў...

- Скуль ты ведаеш?

- У мяне ён быў, калі з Наратоў уцёк, стуль і ведаю! І ў той дзень быў у мяне.

Маці глядзела на Альбіну амаль няўцямна.

- А Яромха?..

- І брат ведаў, у адной жа хаце жылі. На тое і разлік быў... Бандыт хаваецца ў партыйнага сакратара - хто падумае?

- Чаму ж тады Яромха ў Багушы пайшоў?

- Таму і пайшоў, што лавіць у Багушах не было каго... Замірыцца хацеў з Міронам. Заміраўся... Ён і з Міронам мірна жыць хацеў, і з Сівакоўскім... Той яму: пратурым бальшавікоў, зажывём на сваёй зямлі гаспадарамі - дзе падзенешся? Так што думай, глядзі... А сам штодня гарэлку жлукціць, я ўжо не ведала, дзе яе браць. Сама не п'ю, брат у партыйных сакратарах, а я з хаты ў хату па гарэлку... Ну і выгнала! Усё адно ж брата праз яго не стала.

- Калі выгнала?..

- Праз тыдзень недзе пасля смерці Яромхі. Ды не выгнала, калі праўду казаць. Сам пайшоў. Як гарэлку насіць кінула, бо глядзець пачалі, каму ж нашу, сабе, ці што? - так і падаўся. А да гэтага: кахаю, ажэнімся, з саветамі толькі справімся... П'яны з дня ў ноч, з саветамі ён справіцца! Цяпер ведаеш, дзе спраўляецца? Зноў у Наратах, у той самай Сілічыхі, з хаты якой салдаты яго выкурылі! Жаніх...

- Гэта ён каля Багушоў у Мірона страляў?

- Выбіраўся ад нас колькі разоў, так што можа быць... Пра такое ён і п'яны маўчаў.

Маці ўжо зусім не цяміла, што ёй думаць.

- Калі не ён... калі не Мірон... хто ж тады Яромху забіў?

- Дазнаемся, Насця... Маленькі Мірон падрасце і скажа... Толькі забыцца можа, ды й чакаць доўга...

Вясна ўзялася такая дружная, што снег сагнала за тыдзень, і ў канцы тыдня злавілі ў Наратах наймалодшага Сівакоўскага - нехта на яго і ўдаву Сілічыху данёс. Злавілі міліцыянты з тым самым гэбістам, які прыязджаў у Нараты, калі спалілі сыраварню.

Напачатку першага вясновага тыдня не маці, а Альбіна некуды з'ехала, аб'явіўшыся пасля не ў Карунах, а ў Наратах, у Станіславы з Мацеем. Даўно, сказала, не бачыліся... Яна стаяла на вуліцы і глядзела, як нядаўняга яе жаніха, звязанага, запіхваюць у машыну. Той таксама глядзеў на яе, але ні ён ёй, ні яна яму - ні паўслова...

Сілічыху з ім чамусьці не пасадзілі, асобна павезлі на падводзе з двума міліцыянтамі. Хату замкнулі, ключы гэбіст аддаў Мацею Цяжкаробу. "На, карыстайся".

- У мяне і так дзве хаты, - нязграбна ўпусціў ключы Мацей, нахіліўся іх падымаць, а гэбіст наступіў яму на руку бліскучым хромавым ботам.

- Гэта не тваё, калгаснае... Уцяміў?

Мацей, асеўшы на кукішкі, кіўнуў яму ў жывот пачырванелай патыліцай.

- Цяпер валодай, - сатупіў з рукі гэбіст. - Гаспадароў не чакай. - І нечакана кінуў Альбіне. - Ты са мной паедзеш.

Гэта ўсе запомнілі: як гэбіст нечакана кінуў Альбіне ты са мной паедзеш, і як Альбіна, нібы чакала таго, села ў машыну і паехала.

Па дарозе на Багушы яны спыніліся там, дзе стралялі ў вялікага Мірона, і дзе потым быў забіты Яромха.

- Паказвай! - выцягнуў гэбіст з машыны на дарогу звязанага Сівакоўскага.

- Што?.. - не зразумеў той.

Гэбіст коратка ўдарыў яго ў твар.

- Адкуль страляў, паказвай! Адкуль у Мірона, адкуль у Яромху? Ну! - і ударыў яшчэ раз.

Сівакоўскі сплюнуў крывёй і праплыў позіркам па Альбіне - з галавы да ног.

- Я не страляў...

- Глядзіце за ім! - загадаў гэбіст вадзіцелю і яшчэ аднаму міліцыянту, які асцярожана азіраўся на лес, хоць было відна. - Дзе гэта, вядзі, - падштурхнуў гэбіст Альбіну, і яна правяла яго да кастрышча.

- Метраў двесце да дарогі, - прыкінуў каля кастрышча гэбіст. - Сляды павінны былі быць, інакш ніяк. Не мог жа ён на дрэве сядзець...

- Усё адно злезці трэба было, ён жа не вавёрка, каб пераскокваць, - сказала Альбіна.

- Не вавёрка... - згадзіўся гэбіст. Ён прысеў, падняў галавешку і пачаў калупацца ёю ў кастрышчы, варушыць зляжалы, мокры попел. - А вось і след... - дастаў ён праз хвіліну нешта з попелу і аж засмяяўся, сабой задаволены. - Хвіліны хапіла!.. Галаву трэба на шыі мець, а не галавешку! Я тады яшчэ пра гэта падумаў, калі справу крымінальную глядзеў...

- Што там? - спытала Альбіна.

Гэбіст не пашкадаваў насаткі, каб выцерці тое, што знайшоў у попеле.

- Гільза! Стрэляная, з карабіна, але стрэляная не з карабіна, разумееш?..

Альбіна не разумела.

Па-ранейшаму задаволены сабой, гэбіст дзьмухнуў у гільзу.

- Для цябе гэта, што свіст... Як і для следчага таго, ёлупня. У Маскве ён вучыўся, дыплом у яго... Не забіваў Мірон Стаўбун твайго брата!

- Я ведаю, што ён не забіваў, - чакаючы, кіўнула Альбіна. - А маленькі Мірон без бацькі расце. Хто забіў?..

- Ты слухай, што кажу, а то многа ведаеш!.. - не даў збіць з сябе форс гэбіст і закружыў вакол кастрышча. - Хутчэй за ўсё было так... Твой брат праваліўся ў ручай, вунь той ручай, правільна?.. - гэбіст ступіў некалькі крокаў да ручая і вярнуўся. - Яны раскладваюць вогнішча, твой брат застаецца пры агні сушыцца, Мірон ідзе ў лес цераз дарогу, ці заечыя сляды паглядзець, ці чалавечыя, а што робіць Яромха?..

- Сушыцца ён...

- Правільна, сушыцца, а яшчэ дастае з кайстры, холадна ж, гарэлку і яду, кайстра здаецца яму пустой, толькі крошкі ў ёй нейкія, шалупінне, а ён акуратны чалавек... Твой брат акуратным быў чалавекам?..

- Акуратным... - пачала ўжо нешта разумець Альбіна.

- Акуратным твой брат быў чалавекам... - закруціў гэбіст гільзу ў насатку. - Бачыш, нават у насатцы не надта відаць... І брат твой вытрасае пустую кайстру над кастром, вось так, а кайстра аказалася не зусім пустой, не з аднымі крошкамі і шалупіннем...

Гільза ўпала з насаткі ў кастрышча.

- Божа мой!.. - перахрысцілася Альбіна. - Але ж так не бывае...

- Бывае. А ён не заўважыў... Калі б паляўнічы патрон быў, дык проста б шыхнула, ну, можа, сапраўды вока шротам пакалечыла б, а тут баявы... - Гэбіст падняў гільзу, зноў закруціў яе ў насатку і паклаў у кішэнь. - Выпадак забіў твайго брата, Альбіна.

- І што... гэтак адразу выпадак стрэліў?..

- Не адразу. Брат твой рассцяліў кайстру, расклаўся на ёй, выпіў, закусіў, зноў падышоў да кастра... Нахіліўся, мусіць... Дроў падкінуць, ці так, каб цяплей... Някепская смерць, - заключыў нечакана гэбіст.

- Не забіваў наш татка Яромху, не забіваў, праўду ты сказаў! - падкідвала маці, смеючыся, маленькага Мірона, а гэбіст, якога ўгаварыла Альбіна заскочыць па дарозе да Насты, бо адной ёй тая не паверыць, спытаў:

- Ну і што?

- Як ну і што, калі не забіваў? - перастала смяяцца і разгубілася маці. - Калі не забіваў, дык вернецца, за што ж сядзець?.. Я ж па гэта ледзь не з дня ў дзень... то ў раён... то ў вобласць...

- За выпадак жа не садзяць... - таксама разгублена глянула на гэбіста Альбіна. Пасля памаўчала, падумаўшы, і дадала. - Але сядзяць...

- Паслухайце, бабы... - Гэбіст выпіў гарэлкі, на радасцях прастаўленай Настай, другую ўжо шклянку выпіў, закусіў, пражаваў, закурыў, а яны ўсё чакалі... - Выпадак - гэта тое, што я гільзу знайшоў, а не тое, што Мірон сядзіць. І гільза - не доказ. Вы бабы ўвішныя, хітрыя, падкінулі гільзу ў кастрышча - і да мяне.

- Пра што ён кажа, Альбіна?.. - не зразумела маці. - Як падкінулі?.. Хто да яго?..

- А ты чаму не пазнаеш мяне? - па-п'янаму насунуўся на яе па стале гэбіст. - Не прызнаеш чаму, га?

Маці сцялася.

- Бо не ведаю... Не бачыла я вас раней...

Гэбіст адкінуўся да сцяны. Піць ён, відаць, не надта ўмеў, і з яго папёрла нахабства.

- Не бачыла, не ведаю, таму даю, з кім снедаю... Калі Мірон твой па лясах нас кружыў, гарматы шукаючы, да каго ты падыходзіла?

- А-а... - нібыта нешта стала ўспамінаць маці. - Вас шмат там было...

- Трое! - выкінуў тры пальцы гэбіст. - Толькі трое - і ты мяне не запомніла?

- Выбачайце... - ціха і вінавата сказала маці.

- А я цябе запомніў! І падумаў: дзеўка гэтая мне дасць! І ты мне дасі, калі хочаш, каб я для двоежэнца твайго нешта зрабіў! А то гільза ў мяне раз!.. - гэбіст загнуў два пальцы, тыкаючы ў маці адным... - і згубілася па дарозе. І ўсё стала гэтаксама, як было. З дня ў дзень... то ў раён, то ў вобласць... і нічога.

- Ну ты і поскудзь! - узяла Альбіна з рук маці, каб не выпаў, маленькага Мірона. - Мала табе таго, што я зрабіла?.. Дык я і дам табе, ці я горшая?

- Не горшая, - сказаў гэбіст. - Але і не лепшая.

Маці паднялася, узялася за плечы і, хістаючыся, сама, як п'яная, пайшла да дзвярэй, а ў дзверы, збіўшы маці на парозе, ускочыў вадзіцель.

- Бандзюга збег! Я па ваду адышоўся, у радыятар даліць, а ён галавай Хроліку ў галаву, аглушыў і збег!

- Нікуды не дзенецца, - гледзячы на ўпаўшую да печы маці, на яе голыя, белым-белыя ногі, на якіх задралася спадніца, зглынуўшы, сказаў гэбіст. - У яе шукайце! - кіўнуў ён вадзіцелю на Альбіну і крыкнуў: - Ідзі паказвай, дзе жывеш!

- Малога вазьмі... - не ўстаючы, не сваім, драўляным голасам папрасіла маці Альбіну, а тая паклала, амаль кінула маленькага Мірона ў калыску.

- Куды ўзяць? Там страляць будуць!

- Пайшла! - штурхнуў яе ў плечы вадзіцель, і як толькі за імі зачыніліся дзверы, гэбіст кінуўся на падлогу, на маці...

- Мірон, не глядзі!.. - біла нагамі па падлозе і ўзвывала не сваім, драўляным голасам маці. - Не гля-я-дзі, Мі-ро-о-н!..

Калыска была не глухая, бакавіны яе былі жардзяныя - і стаяла калыска каля ложка насупраць печы.

Сівакоўскі сапраўды падаўся на падворак Альбіны, болей падацца яму не было куды - пры міліцыянтах і гэбісце ў вёсцы хто б яго пусціў?.. Ён забег у пуню, на нажы сячкарні разрэзаў путы на

руках, выбіў акно ў хаце, узяў Яромхаву стрэльбу, зноў забраўся ў пуню, на гарышча - і адтуль адстрэльваўся ад міліцыянта і вадзіцеля, таксама міліцыянта. Тыя пастрэльвалі па пуні вяла, ад дрывотні, здалёк... Зрабіўшы сваё, да іх далучыўся наеты, напіты і нагулены гэбіст, якому таксама не хацелася надта геройстваваць, грудзьмі кідацца на стрэлы, і ён прыдумаў пуню падпаліць. Міліцыянт-вадзіцель прынёс бензіну, гэбіст накруціў анучу на лёгкую сякерку, што тырчэла ў пні на дрывотні, абліў, загадаў напарнікам страляць з аднаго боку пуні няспынна, сам падпоўз з другога, запаліў факел і ўскінуў яго на саламяную страху... Сівакоўскі з пуні не выйшаў - да каго і да чаго было выходзіць?.. Жыўцом згарэў, бо страляў яшчэ, калі ўжо гарэла.

На пажар набеглі людзі, але толькі хату палівалі вадой, каб ад пуні не загарэлася, якая так шугала полымем, што не падыйсці.

- Бадай бы ты духу не ўказаў... Бадай бы ты спруцянеў... Бадай бы ты апрогся... - упёршы локці ў калені і сціснуўшы кулакамі галаву, ківаючыся з боку ў бок на пні на дрывотні, пасылала праклёны Альбіна невядома каму...

- Значыць, так, бабы, - сказаў гэбіст, ад'язджаючы. - Зрабіць я для вас магу толькі тое, што магу. Цябе, Альбіна, магу пасадзіць, але садзіць не стану. Лічы, што згарэла твая віна ў пуні, так што пуні не шкадуй. А праклінаць мяне можаш, колькі хочаш. Не ты адна - і мне не шкодзіць.

- Бадай бы ты згарэў... Бадай бы ты... Бадай...

- А з табой, Насця, складаней, - не стаў слухаць гэбіст заведзеную, як патэфонная кружэлка, Альбіну. - Калі б твайго мужыка ў раёне судзілі, звычайным судом, а яго ў вобласці і тройкай... У рашэнне тройкі я не палезу. Ты ў свой бабскі розум не возьмеш, што такое рашэнне тройкі. Знізу змяніць яго ніхто не можа, а зверху ніхто не захоча. Хто такі твой мужык, каб пра яго зверху падумалі?.. Ніхто, Стаўбун. Тут не пра такіх не думаюць... Так што давядзецца чакаць.

- Чаго чакаць?.. Вы ж казалі...

Маці паглядзела на Альбіну і заплакала.

- Мала што я казаў... - хмыкнуў гэбіст. - Ты болей слухай, асабліва перад тым... Як сёння на свет нарадзілася...

- Ма-ма... - сказаў маленькі Мірон на руках у маці, якая ўжо яго не адпускала, як ім баранілася. І праз паўзу яшчэ сказаў, гледзячы на гэбіста: - Та-та...

Гэбіст начыстую здзівіўся.

- Глядзі ты! Колькі яму?..

У маці адразу высахлі слёзы.

- Загаварыў... Чуеш, Альбіна, загаварыў!..

- Бадай бы ты... - стоячы,ківалася з боку ў бок Альбіна.

- Ну, стаўбунчык, расці вялікі... - пацягнуўся гэбіст паказытаць маленькага Мірона, але маці адвярнулася, засланіла... - У мяне таксама расце, больш за два гады яму, а не гаворыць... Чаму не гаворыць, га?

- Няма з кім, - сказала, ківаючыся, Альбіна.

- Ты чаго ківаешся? - уз'ятрыла гэбіста. - Расківалася!.. Я магу тое, што магу! Рапарт напішу, гільзу дашлю!.. А мог бы не пісаць і не дасылаць, яно мне трэба?.. Ды няхай глядзяць, а то панаехалі з дыпломамі!.. А вы чакайце.

- Чаго чакаць?.. - зноў спытала маці.

- Чаго-небудзь! - адрэзаў гэбіст, ідучы да машыны. - Усе чаго-небудзь чакаюць.

Чакаць давялося доўга - маленькі Мірон і гаварыць навучыўся, і лічыць, і чытаць, і пісаць... Навучыўшыся ўсяму гэтаму, ён смутна адчуваў, што страціў нешта больш істотнае, болей важкае, чым здабытае ўменне лічыць і чытаць, але не мог усвядоміць, што? Проста адчуваў, што страціў... Асабліва пранізліва адчувалася гэта тады, калі маці пыталася: "Міронька, дзе наш бацька, калі ўжо вернецца?.." - а ён зусім не ведаў, што адказаць.

Ён неяк падумаў: "А што страціў Яромха, якога не стала?.. Уменне гаварыць, лічыць і чытаць?.. Ці нешта большае, ці нічога не страціў?.. Яромхі нібыта няма - і ўсё ж ён ёсць, а бацька нібыта ёсць - і ўсё ж яго няма... Абодва яны далёкія, як другое і трэцяе сонца над нейкай планетай, а ўсе астатнія жывуць, як жылі - і толькі тое і адбываецца..."

За час, пакуль чакалі бацьку, шмат чаго адбылося - маленькі Мірон сястру займеў. Да таго ж не малодшую, як яно звычайна бывае, а старэйшую, з якой прыехала аліменты шукаць першая бацькава жонка. Дазнаўшыся, чаму няма аліментаў, яна адразу яшчэ некуды заспяшалася, а Ефрасінню, Хрузьку пакінула. "Няхай у вас пабудзе, куды мне з ёй?.. Ні начаваць няма дзе, ні карміцца чым..."

Хрузька, на шэсць гадоў старэйшая за Мірона, расказала яму, як яны з братам - тым, другім братам - галадалі, адну траву елі, як у Сухім Доле - там, дзе яны жылі - дзёгцем ім вароты мазалі, бо маці Хрузькіна, чарнавую атрымаўшы, калмыка ў хату пусціла, аднарукага, але спраўнага ў гаспадарцы, а бацька аказаўся жывы... Ці ж маці вінаватая?.. Яна ж, калмыка ў хату пускаючы, думала, што бацьку забілі смерцю героя, а без мужыка - хоць якога - паспрабуй

пражыві, мужык наогул бабе патрэбны. Дык бабы сухадольскія ўз'еліся на яе: "Ты курва! Мы сваіх франтавікоў і з чарнавымі чакаем, ці мала што здараецца!.." - а спраўнага мужыка ў Сухім Доле ніводнага за вайну не засталося, яны б таго калмыка і без рукі, і без нагі сабе забралі... І Хрузька пыталася: "А які мой бацька, ну, які ён?.." Маці дала ёй фотаздымак: "На, глядзі". На фотаздымку бацька выглядаў суровым: у вайсковай форме, зацягнуты ў партупею - цэліўся ў некага з пісталета. "На таварыша Варашылава падобны", - сказала Хрузька. Мірон не ведаў, хто такі таварыш Варашылаў, і распавядаў Хрузьцы, які бацька герой, колькі ён немцаў на вайне пабіў і колькі тут пабіў бандытаў, і як па іх, па бацьку і зусім тады маленькім Міроне, бындыты стралялі ў лесе пад Багушамі, а дзядзька Яромха, які быў матросам, засланіў іх ад кулі і сам загінуў, а злыя, як і ў Сухім Доле, людзі выкруцілі ўсё так, нібы гэта бацька забіў дзядзьку Яромху...

- Скрозь несправядлівасць, - уздыхнула Хрузька. - І ў нас, і ў вас... - І Мірону няўтульна стала: яму здалося, што справядліасці няма ва ўсім свеце.

- А які таварыш Варашылаў? - спытаў Мірон.

- Вялікі... - Хрузька ўстала з-за стала, за якім яны снедалі, паднялася на царлачкі і ўскінула рукі ўгору. - Трохі меншы за таварыша Сталіна... - яна апусцілася на пяты... - але вялікі.

- А таварыш Сталін які?.. Хто ён, гэты Сталін?

Яны елі бульбу, макаючы яе ў алей з падсмажанай цыбуляй, і Хрузька не данесла бульбіну да роту, вылупіла на Мірона вочы - і так з разяўленым ротам і вылупленымі вачыма і засталася...

- Сталін - наш правадыр, - хуценька і чамусьці апасліва сказала маці, і больш нічога не сказала.

Пра тое, хто такі правадыр Сталін, Мірон вырашыў вызнаць у паштара Юткі Казубоўскага, які чытаў газеты, таму ўсё ведаў. Ютка даў Мірону часопіс з фотаздымкамі і малюнкамі: "На, тут ледзь не на кожнай старонцы..."

Часопіс называўся "Огонёк", у ім на адвароце вокладкі быў вялікі партрэт таварыша Сталіна, і меншы партрэт таварыша Варашылава на другой старонцы быў, бацьку яны абодва саступалі, але на самой вокладцы часопіса было нешта агромністае, большае і за Сталіна, і за Варашылава, і нават за бацьку з Яромхам, не кажучы ўжо пра Мірона з Хрузькай, большае за царкву і замак, за ўсе Каруны - і называлася гэтае агромністае, большае за ўсё і ўсіх: "Кремль. Красная площадь".

Неабсяжная плошча была ўся чырвоная - і ўся ў лютым марозе. Бліскучы іней аточваў чырвоную вежу з гадзіннікам і распаленай

зоркай над ёй, зубчастую сцяну, якая сыходзіла за край вокладкі і цягнулася, здавалася, па край зямлі, прыземістую глыбіну з надпісам Л Е Н И Н, з дзвярыма і вартавымі па абодва бакі дзвярэй, у якія, уяўлялася, увойдзеш - і выйдзеш па той бок свету, адкуль прыйшлі і сталі пад чырвоную сцяну блакітна-ледзяныя, засыпаныя сінім-сінім снегам, елкі. З плошчы, нават з папяровай, цягнула такім велічным холадам, што Мірона скаланула, але і вачэй адарваць ад вежы, ад сцяны, ад глыбіны, ад елак, аб ледзяны блакіт якіх апякаўся позірк, Мірон не мог. Плошча была большай за тое, што ён мог ці не мог, што маглі ці не маглі яны ўсе разам - яна магла ўсё...

- Дзе гэта?.. - спытаўся Мірон, і Альбіна, якая жыла ў іх амаль увесь час, бо маці ўсё некуды ездзіла і ездзіла, адказала:

- У Маскве. Нам туды, як да Абрама на піва... Памрэм, пакуль даедзем.

З калыскі Мірон вырас, ложак у хаце быў толькі адзін, на ім спала маці і, калі началава, Альбіна, а Мірон з Хрузькай кладіся на печы. Там Мірон і прыклеіў да коміну карціну "Кремль. Красная площадь", на скразны холад якой яны з Хрузькай, дурэючыся, хукалі, але іскрысты іней на чырвоных цаглінах і сіні снег на блакітных елках не таялі ад іх дыхання. З адвароткі карціны - вусамі да коміну - быў прыклееньі Сталін.

Хрузька прабыла ў іх болей за год і, калі палюбілася ўсім, прыйшоў ліст з Сухога Долу, ад яе маці, каб Хрузьку пасадзілі на цягнік да Масквы, даўшы тэлеграму, на які, а там яе сустрэнуць... Мірон спачатку перапудзіўся, што ехаць да той Масквы, як да Абрама на піва, Хрузька памрэ, пакуль даедзе, а потым яго зайздрасцю асляпіла: Хрузька, калі не памрэ, на яве ўбачыць "Кремль. Красную площадь!.."

У раён, што аказаўся горадам, праз які ішоў цягнік да Масквы, праводзіць Хрузьку паехалі на падводзе Юткі Казубоўскага. Мірона таксама ўзялі - і ў каменным горадзе каля найвялікшай будыніны ён убачыў каменнага Сталіна, але ж гэта не тое, што "Кремль. Красная площадь". Пакуль на пероне ўсе плакалі, Мірон паспрабаў прабрацца ў вагон, каб паехаць разам з Хрузькай, і паехаў бы, калі б правадніца не злавіла яго і не выкінула з тамбура, з вагона, які ўжо крануўся, на рукі маці, Альбіны, Юткі...

З Ефрасінняй, з сястрой сваёй Хрузькай ніколі ён болей не ўбачыўся. Яна не памерла па дарозе да Масквы, але калмык, паехаўшы ў Маскву яе сустракаць, напіўся і спаў, чакаючы Хрузьку, на тым жа вакзале, на які прыехаў. Ён спаў на Казанскім, а Хрузька,

прачакаўшыся яго на Беларускім, пайшла глядзець "Кремль. Красную площадь" - і прапала.

Калі маленькі Мірон стаў вялікім Міронам, дык кожнага разу, як толькі аказваўся ў Маскве, ішоў да Крамля на Красную плошчу і выглядаў, шукаў і шукаў сястру сваю Хрузьку - больш яго там анічога не цікавіла. Ён ведаў, што за час, пакуль ён з маленькага Мірона ставаў вялікім, у каменную глыбіну з дзвярамі ўнеслі Сталіна, дапісалі на глыбіне ягонае імя, пасля вынеслі Сталіна, імя сцерлі - і засталося ўсё так, як было... Нерушна, як вартавыя каля дзвярэй, стаялі на плошчы блакітныя елкі, узвышалася вежа з гадзіннікам і распаленай зоркай над ёй, цягнулася і цягнулася зубчастая сцяна...

Паездкі маці ў раён і вобласць нічым не канчаліся - і яна стала ўгаворваць дзяка, якога паабяцаў некалі арыштаваць вялікі начальнік з Менску, ды потым пра яго, як і пра вялікага Мірона, забыўся, паехаць у Менск таго начальніка пашукаць: раптам дапаможа...

- Ты што, Наста, з глузду з'ехала?.. - пытаўся на яе ўгаворы дзяк. - Па што мне ехаць?.. Каб успомніў і арыштаваў?..

Пра тое, што можа стацца з дзякам, маці не надта думала.

- Гэбіст жа тут быў, рапарт напісаў, не вінаваты Мірон... - упрошвала маці, ды дзяк не ўпрошваўся:

- Вінаваты! Ён на царкву пайшоў! На абразы, на крыж руку падняў!

- Не за гэта ж яго пасадзілі...

- Бог за гэта пасадзіў!

- Хіба Бог садзіць?.. Што вы такое кажаце?..

Ці на гэтым яна падлавіла дзяка і той сам завінаваціўся перад Богам, ці ад неадчэпнасці матчынай дзяк стаміўся, але згадзіўся ўрэшце, рукой махнуў: "Паехалі!.."

Дзяка не пусціў бацюшка. Каб царкву здрадзіць, сам пасылаў дзяка ў Менск, а ратаваць Мірона - не пусціў. "Асцерагаецца! - пастанавіла Альбіна, якая на абразы то хрысцілася, то пляваласся. - Начальнік жа вялікі і яго абяцаўся арыштаваць, дык будзе ён табе высоўвацца!.."

- Не думай, Наста, што асцерагаюся нечага, - сказаў бацюшка. - Смешна думаць, нібы забыліся пра нешта ў Менску, а дзяк нагадае... Ніколі яны і ні пра што не забываюцца. Надзея не на гэта, а на тое, што антыхрысты гэтыя скончацца. Калі не ўсе разам, дык па адным, а да таго нічога добрага не будзе... І не цягайся ты нідзе, толькі сабе нашкодзіш. Не вернецца твой Мірон і ніхто яго не верне, пакуль Сталін не памрэ.

Маці з ягоных слоў нават страху не ўзяла, падумала: бацюшка не проста асцерагаецца, а гэтак баіцца, аж не разбірае, не спасцігае ўжо, што гаворыць. "Хіба Сталін можа памерці?.."

Выбралася маці ў Менск, як заўсёды, адна - распытала толькі дзяка, дзе шукаць там таго вялікага начальніка. Яна трызніла тым начальнікам: ён і царкву сказаў не чапаць, і бацюшку з дзякам не пасадзіў, і Мірона абяцаў перавесці...

Паехаўшы пасля каталіцкіх Каляд, не дачакаўшы Новага году, маці ўсё не вярталася і не вярталася, званіла толькі зрэдку ў сельсавет, і Мацей Цяжкароб, які стаў замест бацькі старшынёй сельсавета, перадаваў, што жывая, убілася да некага ў пакаёўкі.

- І тое хлеб, - казала Альбіна, - ды й да хлеба капейчыну якую прыробіць. А то малому ні на ногі чаго, ні на плечы нечага.

Пакуль маці не вярталася, маленькі Мірон прысніў, як вярнуўся бацька... Пасля яму здавалася, нібы і на яве было гэтак жа, як ён прысніў.

У тую праднавагоднюю ноч ён не захацеў класціся з Альбінай, як яны спалі звычайна без маці, лёг на печы і заснуў, гледзячы на карціну "Кремль. Красная площадь", на блакітныя, заснежаныя елкі на ёй. Ютка Казубоўскі абяцаўся прынесці елку, але Ютка лічыў сябе за паляка, загуляў з каляд і не прынёс.

Бацька ў вайсковай форме, зацягнуты ў партупею, вышаў з сякерай у руках з таго боку свету, з каменнай глыбіны, з дзвярэй пад надпісам Л Е Н И Н, мінуў вартавых і ўзяўся секчы елку.

- Ты для каго сячэш? - выглянуў з-за елкі Сталін.

- Для сына. Паштар Ютка Казубоўскі абяцаў яму прынесці, але запіў і не прынёс.

- Ну, я здыму яго з паштароў! - пагразіўся Сталін. - А цацкі на елку ёсць?

- Толькі папяровыя, сын з Альбінай зрабіў. А бліскучых няма.

- А ў мяне ёсць, - сказаў Сталін і пачаў чапляць на елку цацкі.

Дзіўныя гэта былі цацкі... Сталін павесіў на елку маленькага бліскучага паштара Ютку Казубоўскага, старшыню Мацея Цяжкароба, папа, дзяка, Альбіну, Хрузьку і яе маці, калмыка, раённага гэбіста і ляснога брата Сівакоўскага, маленькіх бліскучых татараў і маленькіх бліскучых габрэяў... ён вешаў і вешаў, чапляў і чапляў, а цацкі ў яго не канчаліся і не канчаліся - не елцы ўжо месцы не было.

- Дзякуй, досыць, елка не вытрымае, - падзякаваў бацька, а Сталін спытаўся, шукаючы па кішэнях:

- А Яромха дзе? Ты ў мяне Яромху забраў?.. - І загадаў вартавым: - Зрабіць з яго цацку замест Яромхі!

Вартавая рынуліся на бацьку, ды бацька як махне сякерай! - яны ў спудзе назад, за дзверы пад надпісам Л Е Н И Н, а Сталін спрытна, як вавёрка, на сцяну ўскочыў, на вежу ўскараскаўся і ў гадзінніку, у часе сваім схаваўся. Крыкнуў адтуль, галаву высунуўшы: "Не вернешся, пакуль я жывы!" Бацька ўскінуў на плячо елку і пабег з Краснай плошчы дахаты. Ён бег, бег, бег, а з блакітнай елкі асыпаўся сіні снег, падалі, падалі, падалі і разбіваліся цацкі: поп, дзяк, Хрузька, калмык, гэбіст, габрэі, татары... - ніводнай цэлай сталінскай цацкі не засталося, усе пабіліся... Мірону так шкада было і цацак, што былі людзьмі, і людзей, якія былі цацкамі, а бацька паўстаў на парозе з пустой елкай, але такой блакітнай, што ад яе ўся хата зазіхацела, і сказаў: "Нічога, Мірон. Была б елка, а цацкі знойдуцца. Твае папяровыя начэпім, давай іх сюды..." Мірон кінуўся даставаць цацкі, што зрабіў з Альбінай... убачыў, прачынаючыся, зіхатлівае сонца ў марозным акне, Альбіну ў кажусе, якая ставіла елку ў кут, зляцеў з печы:

- Дзе татка?!.

Выскачаў голы з хаты ў сені:

- Тата!!.

- Ты куды?.. - злавіла яго ў кажух Альбіна, прыціснула, стала супакойваць, гладзіць па галаве. - Пайшоў бацька, справы ў яго, праз год вернецца... А я таксама прачынаюся і дзіўлюся, скуль гэта елка?.. Думала, дзед-Мароз прынёс...

Мінуў і Новы год, і праваслаўныя Каляды, і Хрышчэнне - маці вярнулася напачатку вясны. Апранутая, як гарадская, узбуджаная, з падарункамі: Альбіне прывезла сукенку, маленькаму Мірону маленькую матроску і бесказырку з якарамі на стужцы і надпісам в а р я г.

- Хто такі вараг?.. - спытаў Мірон, падскокваючы да люстэрка, каб зірнуць, як выглядае ён у матросцы і бесказырцы, і Альбіна, якой ён замінаў, адказала:

- Вораг.

З Мірона зляцела бесказырка і ён не стаў яе падымаць.

- Не блытай яго, ён і так заблытаны.. - падняла бесказырку і стала цалаваць Мірона няспынна маці. - Карабель такі геройскі... Ой, я пра цукеркі забылася!.. На, пасмакуй, ты ж ніколі ў мяне цукерак не еў! - паклала яна Мірону ў рот цукерку і пракінула скарагаворкай, павярнуўшыся да Альбіны:

- Сталін памёр.

- Усе паміраюць... - круцілася ў новай сукенцы Альбіна - і застыла ў люстэрку, зтуль на маці гледзячы:

- Як гэта Сталін памёр?..

У тое імгненне, у якое маці сказала, што памёр Сталін, Мірон якраз раскусіў аблітую шакаладам падушачку з варэннем і адчуў такую слодыч, гэткую смакату, з якой ніякая раней ім знаная смаката, нават смаката мёду, ці з цукрам расцёртага маку, не раўнялася, і так яно ў ім на ўсё жыццё і засталося: немагчымая смерць Сталіна і неверагодная смаката - адно ў другім, як варэнне ў шакаладнай падушачцы, усё салодкім-салодкае. "Як добра, што Сталін памёр, а то маці не прыехала б і не прывезла цукеркі, - шчасліва думаў Мірон і раптам яго працяла. - Дык бацька ж вернецца!.."

- Вернецца, - частавала яго цукеркамі, цалавала і цалавала маці. - Цяпер вернецца...

Восенню ў матросцы і бесказырцы, найлепшым ягоным адзенні, маці павяла Мірона ў школу, у першы клас, дзе пачалі вучыць яго чытаць, лічыць і пісаць - таму ўсяму вучыць, што ён умеў.

Бацька вярнууся праз тры гады на Новы год і ўвайшоў у хату з елкай...

Апошняя з Трох Бяроз каля прошчы стаяла яшчэ доўга, з паўвека. Памерла маці, хутка за ёй памёр бацька, Мірон пахаваў іх - і толькі тады апошняя Бяроза ўпала, Мірон застаўся на зямлі адзін.

ПРАГА

Аповесць

Андрэй Брызін ляжаў на вузкім тапчане ў прыхожай, дзе ён заўсёды, калі начаваў дома, прачынаўся пасля шырокага разгулёну, і галавой чалавека, які некага забіў, на кавалкі пасек і пад плотам закапаў, падлічваў страты з учарашняй п'янкі. Грошы - само сабой, іх і лічыць няма чаго, хоць і шкада: мог купіць бензапілу. Ён напружыў кулакі, якія маглі б сціскаць зараз ручку бензапілы, але ад уяўлення пра тое, як бы яна выла і скрыгацела, у яго падцяліся вушы, і ён падумаў, што хрэн з ёю з той бензапілою. Тым болей, што ў прыхожай не вісела ягоная куртка, а грошы былі ў куртцы. Скураная куртка - раз, прапітыя грошы - два. Што яшчэ ў куртцы?

...Ключы ад дому, бо ён кідаў Машы, каб адчыніла, каменьчыкі ў акно. Звону не помніў, значыць, шыбу, як мінулым разам, не пабіў, і шкліць не трэба.

...Ключы ад работы, бо яны былі ў звязцы з ключамі ад дому.

...Ключы ад машыны, хоць яны і былі асобна. Калі ключы ад дому можна ўзяць дома, ключы ад работы - на рабоце, дык ключы ад машыны нідзе не ўзяць. Трэба здымаць замок. І гэта сёння - заныла ў патыліцы - бо з абеду ехаць.

Дакументы?.. Пашпарт - не, здадзены ў авір, каб паставілі гэтую б...кую пячатку, што ён можа падацца ва ўсе канцы свету. Патрэбная была пячатка новая, старая скончылася ў той дзень, калі ён выязджаў з Брэста, і праз гэта, як ні качаў правы, казлы-пагранцы яго не выпусцілі. Ён вярнуўся, асабліва рабіць, спланаваўшы выезд у Прагу, не было чаго, дзень-другі патрываў - і напіўся. Паліцэйскае царства! Нідзе ў свеце пагранічнікі не разам з ментамі.

Што яшчэ? Нібы нічога. Запальнічка, цыгарэты, розная драбяза... Вадзіцельскія правы!.. Гэта страта, хоць ёсць і яшчэ адны. Дарэчы, дзе яны, дома ці на рабоце?.. Ну ды недзе ёсць. Здаецца, што ўсё. З матэрыяльным - усё.

Цяпер - што з духоўным?.. Забіў - раз. Пасек і закапаў - два. Пад плотам - тры... Няўжо больш нічога? Не можа быць... Мардабой у рэстаране - гэта духоўнае, ці матэрыяльнае?.. І з чаго мардабой? Сініцын яму сказаў, што пераспаў з Нінай. Дык прычым тут Сініцын? З Сініцыным у яго кантракт на пастаўкі алюмініевай пудры, а ён яму - ці не ў парашок зубы. Ай-я-яй... Трэба званіць, трэба падымацца і ехаць. Калі гэта сапраўды ўсё...

Нібыта ўсё, а нібы і не... Пацягнуўся ён яшчэ пасля рэстарана і мардабою да Ніны, каб сказаць, што яна курва. Ніна яго не ўпусціла,

таму адкрычаў, хто яна ёсць, праз дзверы. Ды гэта няважна, праз дзверы, ці не, бо так яно ёсць - і гэта не духоўная страта. З ёй даўно пара завязваць, хоць і салодзенькая. Ды ці такая ўжо салодзенькая? - ён з ёй цвярозы і не быў ні разу. А п'яному і кісляк не ў аскому...

- Маша... - слаба паклікаў Брызін, і ў галаве прашумела ша... ша... ша...

З гасцёўні выйшла ягоная дзевятнаццацігадовая дачка, якая глядзела на яго любоўна. Яна заўсёды глядзела на яго любоўна, бо ён не шкадаваў для яе грошай, і наогул яны сябравалі.

- Ну, што табе, п'янтос? Піва?

- Тэлефон.

Дачка прынесла тэлефон.

- Набяры Сініцына на мабільнік. Спытайся, ён не ў зубнога?

Маша набрала.

- Сам пытайся.

- Артур, - спытаў Брызін, і ў галаве пратуркала тур... тур... тур... - ты не ў зубнога?

- А пасоў ты... - свістануў Сініцын і адключыўся.

- Ты яму зноў зубы выбіў? - забраўшы тэлефон, спытала Маша.

- Не знаю. Ён не сказаў.

- Тады, можа, і не выбіў, - супакоіла яго дачка. - Звычайна ён гаворыць.

- Ну, - згадзіўся Брызін. - Звычайна гаворыць.

Любімая дачка спагадліва глянула на любімага бацьку.

- Калі ён цябе не расстроіў, дык, можа, і мне цябе не расстройваць?

- Расстройвай, - склаў рукі на грудзях Брызін. - Чым?

- Жонка твая зноў ад цябе сыйшла.

- А... - пацягнуўся Брызін. - Ты мяне сапраўды любіш.

- Але на гэты раз неяк рашуча сыйшла. Са срэбрам і золатам. Я нават пабудзіць цябе хацела.

- Малайчына, што не пабудзіла. Вернецца.

- Ну, глядзі, табе жыць. Яшчэ ў тваім жыцці я нечым магу памагчы?

- Вольная. Грошай няма, прапіў.

- Я ў цябе ўчора і на заўтра ўзяла, - прызналася Маша. - Прадбачыла.

- А чаму не сказала? - з папрокам спытаў Брызін.

Маша нахілілася да яго.

- Дык зараз кажу, не чуеш?..

- Я не пра грошы, - абняў яе Брызін. - Чаму не сказала, што нап'юся, калі прадбачыла?

- Тады б жонка твая засталася, - чмокнула яго ў балючы лоб дачка. - І пілавала б яна цябе зараз, як бензапіла.

- О-о-о... - прастагнаў Брызін, у галаве якога заскрыгатала і завыла. - Адкуль ты пра бензапілу ведаеш?

- Я ўсё пра цябе ведаю, - ускочыла Маша і пачала апранацца. - Ніколі яблыні на дачы ты не абрэжаш!

- Чаму?

- Таму што бензапілы ў цябе ніколі не будзе. Ты прафесійны прапойца бензапілаў. Ці лепей, мусібыць, сказаць прапільшчык. Бай-бай, папраўляйся, я ў інстытут.

І за дачкой зачыніліся дзверы.

- А вось і будзе, - сказаў у дзверы Брызін. - І сёння. І я распілую Нінку напалам разам з яе дзвярыма.

Сітуацыя трохі праяснілася, і Андрэй, трымаючы твар у руках, панёс яго рамантаваць, мыць ды галіць, каб на людзях паказацца. Заадно прыкідваў, што найперш рабіць?.. Жонкай займацца яму не хацелася, ды і чым займацца? Тое, што яна сыйшла рашуча, забраўшы свае бразгаўкі, яшчэ нічога не азначала. Хоць лепей было б, каб азначала. Яна, праўда, няслаба дапамагала Машуні ў ангельскай і французскай, што было не апошняй прычынай, па якой з ёй, былой сваёй сакратаркай, ён і ажаніўся, а дакладней - сышоўся і жыў, але Маша ўжо лапатала па-іншаземнаму не горш за яе, і вялікай патрэбы ў хатняй настаўніцы болей не мелася. Ва ўсім жа астатнім Таісія Арчыбальдаўна толькі шкодзіла. Надумаўшы сабе нейкае ўзорнае каханне, па якім, як казала, сумавала ў бацькоўскім доме і два разы замужам, яна знервавала ім і сябе, і Брызіна, умешвала ў сямейныя справы радню, знаёмых, і кожная падзея, дата, любая сходка ў гасцях ці дома ператваралася ў аператыўны разбор брызінскіх палётаў. На мінулым яе дні нараджэння, калі Брызін пачаў абавязковы ў такіх выпадках тост, ну, і сказаў, бо трэба было, як многа яна для яго значыць і як ён яе кахае, Таісія ўскочыла, закрычала: "Так кахаеш, што ніяк падсцілак сваіх у мой ложак не перацягаеш!" - і пры ўсіх надзела яму на галаву місу з салатам. Нават Арчыбальд, бацька Таісіі, сказаў тады: "Андрэй, яна, канечне, мая дачка, але як ты яе трываеш? Я б яе ці на салат пакрышыў, ці прадаў бы татарам". Чаму татарам?.. Забілі Арчыбальда Інакенцьевіча, шкада. Развясёлы быў злодзей і гуляка. Так гуляў, што незразумела было, калі паспяваў красці. І нічарта Таісіі не пакінуў!.. І Брызін быў перакананы, што не толькі праз тое, што не рыхтаваўся да смерці. Але джэнтэльменскі

набор - кватэру ў горадзе і катэдж на Мінскім моры, машыну, гараж - Арчыбальд з сабой не забраў. Пакуль нібыта ўсім валодае ўдава, але гэта фармальна, так што Таісіі, дзякуй Богу, ёсць куды пайсці ад любога мужа. Хоць бы не вярнулася...

Зазваніў тэлефон.

"Яна!" - падумаў Брызін і не памыліўся.

- Я ад цябе пайшла, - трагічна прадэкламавала дачка Арчыбальда, які да таго, як стаць постсавецкім злодзеям, быў савецкім драматычным акцёрам.

- Знаю. Мне Маша сказала.

- Назаўсёды! - крыкнула Таісія, ад чаго ў Брызіна ледзь не адляцела неадрамантаваная галава.

- Можа, не будзем спяшацца... вернешся? - зноў асцярожна прытуліўся вухам да трубкі Брызін, з жахам думаючы пра тое, што ён Таісіі Арчыбальдаўне прапаноўвае.

- І што?.. - праз паўзу спытала Таісія.

- Бензапілу купім... Яблыні абрэжам, - сказаў Брызін, каб нічога не сказаць, і не маючы на ўвазе нічога кепскага.

- Ты ска-ці-на! - крыкнула Таісія Арчыбальдаўна так, што ў яго сапраўды адляцела б галава, калі б ён прадбачліва не аднёс ад вуха слухаўку. І кінула трубку.

"Вернецца, - з тугой падумаў Брызін. - Калі так крычыць, дык вернецца... І чаму я ўсё сам не магу ёй сказаць?.. Ну ды выкруцімся. Праўду кажа Маша: ануча і тая выкручваецца".

Падышоўшы да дзвярэй, Брызін успомніў пра ключы і ўжо хацеў раззлавацца на самога сябе яшчэ і за тое, што не сказаў Машы, каб аддала свае, але тут убачыў на паліцы каля люстэрка ключы Таісіі. Пакінула!.. Раней не пакідала. Гэта яму здорава прыдало імпэту - і на вуліцу ён выйшаў хоць з нейкай надзеяй на нейкую будучыню.

Артура Сініцына злавіў ён на выяздзе з офісу. Артур Сініцын казаў пра сябе: "Я ва ўсім супадаю з жыццём і часам, але ў мяне не надта супадаюць імя і прозвішча. Толькі ў тым мая праблема, але яе я перажыву". Сініцын лічыўся камерцыйным дырэктарам камбіната будаўнічых матэрыялаў у Бабруйску, аднак офіс меў у Мінску, дзе стараўся не так на камбінат, як на сябе. Убачыўшы Брызіна, ён не стаў спыняць машыну - і Брызін зрабіў крок пад левае крыло сініцынскай "Мазды". Сініцын, скрывіўшыся, затармазіў, усім сваім выглядам паказваючы, што зрабіў зусім не тое, што хацеў бы зрабіць: пераехаць Брызіна пярэднімі коламі, а пасля, калі ён пачне з-пад іх выпаўзаць, дадушыць заднімі. І ў якасці кантрольнага стрэлу яшчэ раз праехацца заднім ходам - туды-сюды па галаве.

- Артур, з мяне штука зялёных, - сказаў Брызін. - Не крыўдуй.

- Сасунь сваю стуку ў сваю сялёную саку, - салаўём прасвістаў Сініцын, і Брызін зразумеў, што гэтая фраза далася яму няпроста.

- Колькі? - спытаў ён са спагадай.

Сініцын паказаў тры пальцы.

- Пярэднія? - спытаўся Брызін з жалем і непадробным спачуваннем.

- Ты, сука, сдзекуеся яссэ! - упоперак перакрывіла Артура. - Садусу! - і Брызін ледзь паспеў адскочыць ад рвануўшай на яго "Мазды".

Кантракту кранты. Сініцын знойдзе іншага пасярэдніка, калі ўжо не знайшоў, ён сам пасярэднікаў і выбірае. А гэта табе не штука, гэта многа-многа штук па штуцы. Брыльянтавыя зубы з плацінавамі сківіцамі можна ўставіць. Во гэта страта, а ён правамі застраціўся! Ай-я-яй... І што рабіць? Да каго і ў які бок бегчы? Да курвы Нінкі?.. Да курвы Нінкі, больш няма да каго. Калі нехта Артура і ўламае, дык толькі яна. Праблема Сініцына не толькі ў тым, што ў яго імя з прозвішчам не супадаюць, а яшчэ і ў тым, што, калі ўжо ён западае на бабу, дык па вушы з шапкай.

Клопаты з машынай выглядалі цяпер дробязнымі, але ўсё ж Брызін пазваніў на фірму свайму намесніку, які быў не столькі ягоным намеснікам, колькі бегунком туды і па тое, куды і па што пашлюць. Брызін сказаў яму, каб усё ён к чорту кінуў і знайшоў чалавека, які б зняў з машыны замок і падрабіў ключы.

- Чалавека я знайду, але як яго ў гараж усунуць?.. Дзе ад гаража ключы? - спытаўся намеснік, які не строіў з сябе бізнесмена і без крыўды адклікаўся на мянушку Бегунок.

- Нідзе, - сказаў Брызін. - Каб былі ад гаража, то былі б і ад машыны. Купі бензапілу і зрэж замок.

- А чаму бензапілой? - не зразумеў Бегунок.

- Бо бензапіла, як і машына, на бензіне, - растлумачыў яму Брызін і выключыў тэлефон.

Ніна Цымішкіна, ці, як яна сама называла сябе, Нінэль, што, як і ў выпадку з Артурам Сініцыным, не надта стыкавалася з прозвішчам, была дома, але дзверы адчыняць, зразумела, не заспяшалася.

- Ідзі да курвы, - сказала яна Брызіну. - Тут табе не бардэль. До ўжо гэтага: Нінэль, у пасцель! А для ўсяго астатняга - Нінка.

- Нінэль, - пайшоў прыніжацца Брызін, - зараз у мяне няма з сабой грошай, але толькі за тое, што ўпусціш, з мяне дзвесце пяцьдзесят.

- А чаму дзвесце пяцьдзесят? - спытала зацікаўленая Нінэль.

- Ну трыста, - накінуў Брызін. - Клянуся.

- Спадзяюся, не рублямі аддасі? - адчынілася Нінэль. Была яна, як заўсёды,у незашпіленым шоўкавым халаціку на голае цела, і голай яна хадзіла, як даволі хутка пасля знаёмства з ёй зразумеў Брызін, не з таго нават, што сапраўды выглядала спакуслівай сексбомбачкай, а таму што голасць і была яе сутнасць. Па-за гэтай голай сваёй сутнасцю Нінэль Цымішкіна ўся і адразу канчалася.

- Артур у цябе быў сёння ўночы? - прайшоўшы ў пакой з шырачэзным ложкам пад ружовым балдахінам, дзе і выяўляла сваю сутнасць Нінэль, спытаў без прэамбулы Брызін.

- Быў, - не стала таіцца Нінэль. - І чуў, як ты да мяне ламіўся... Нашто ты яму зубы выбіў, прыдурак?

Брызін біўся з Сініцыным не раз і не два, яго раздражняла ў самаўлюбёным Артуры ўсё: як ён з іголачкі апранаўся, як паліў найтонкія, підарскія нейкія цыгарэты, як хадзіў балеруном, як размаўляў, еў і піў, адтапырваючы мезенец, а найбольш, бадай, раздражняла ўдачлівасць гэтага пісклявага бавіяна, які, калі і на гаўне паслізнецца, дык усё адно на грошы ўпадзе. Цвярозы ён яго трываў, бо што было рабіць, а п'яны, калі не мог сябе кантраляваць, зрываўся. І для ўчарашняга мардабою Нінэль была толькі зачэпкай, хай з ёй спіць хоць табун, ён жа сам яе Сініцыну і падсеяў, але Брызін састроіў адчайна-вінаваты твар і сказаў:

- Узраўнаваў я, Нінэль, так, што асляпіла... Таму і ламіўся да цябе. Калі б адчыніла - забіў бы.

Нінэль сціснула кулачкі на грудзях:

- А Божа!.. Ты кахаеш мяне, Брызін?

- Што ты ўсё Брызін, Брызін!.. Андрэй я, а не Брызін! - падвысіў Брызін голас - і адразу ніякавата суцішыўся. - Выбачай, я нават не думаў, што так... Усё ж неяк было па п'янцы, па гульбе... Аказалася, што я і піў з таго, што не з табой.

- А што табе замінала быць са мной?.. Я цябе ніколі не выганяла.

- А сям'я? Жонка?.. - І, коратка ўздыхнуўшы, нервова паляпаўшы па кішэнях, нібы ў хваляванні шукаў цыгаркі, Брызін выдаў галоўнае:

- Сёння я разышоўся з ёй.

- Што?.. Як разышоўся?

- А як разыходзяцца?.. Я не ведаю, дагэтуль не даводзілася. Мая першая жонка памерла пры родах, цудам дачка засталася жывая. А Таісіі я проста сказаў, што мы болей не муж і не жонка, бо я кахаю іншую. Ды мы і не былі мужам і жонкай. Так, жылі.

- Я не веру табе, - ужо ва ўсё паверыўшы, - спалохана сказала Нінэль. - Не, я не веру...

- Пазвані, - падняў трубку тэлефона Брызін. - Можаш да Таісіі, можаш да Машы... Я адразу і ёй усё сказаў, чаго тут цягнуць?..

- І што цяпер будзе? - спытала Нінэль. - І як мне з Артурам?..

- З Артурам праблема, - паклаў трубку і пацёр далонямі скроні Брызін. - І не толькі ў цябе. У мяне таксама. Ён мне ўсё-такі сябар, але надта крыўдлівы, ты ж яго ведаеш, і цяпер з нічога можа выкруціць такое...

- Ніякі ён табе не сябар, - перапыніўшы Брызіна, адразу данесла на Сініцына Нінэль. - Сёння нараніцы ён некаму званіў і сказаў, што з табой у яго ўсё.

- Як гэта ўсё? - зрабіў выгляд, што не зразумеў яе, Брызін. - Па п'янцы па зубах стукнуліся - і ўсё? Не можа быць, нешта ты не тое пачула. Ён жа мужык.

- Ой, які ён мужык! - ускінула полы халаціка Нінэль. - Пеўнік на шастку.

- Выбачай, але для мяне гэта не мае значэння, - стрымана сказаў Брызін, стараючыся не спыняцца позіркам на Нінэль, з якой, як толькі шоўкава ўзляцеў халацік над яе сутнасцю, яму адразу занецярпелася пераляцець пад ружовы балдахін.

Нінэль, зразумеўшы яго па-свойму, падкрыўдзілася.

- Як не мае значэння?

- Ну, разумееш, Артур мне, як брат, якога ў мяне няма, як частка мяне самога. І, можа, нават большая, чым я сам.

- Што ж ты сам сабе ў зубы не даў? - даволі ўдала для яе сутнасці здзівілася Нінэль.

- Праз такіх жанчын іншым разам і браты б'юцца, - упаў тварам у яе калені Брызін, абняў - і Нінэль затрапяталася. - Я хачу быць з табой, Ніна... Ідзі да мяне, Нінэль...

І Нінэль пайшла, і была ў сваёй сутнасці сапраўды салодкай...

- Давай усё ж падумаем, як яго ўламаць, - запальваючы цыгарэту, сказаў Брызін.

- Не дам - і ўламаецца, - са шчырай адкрытасцю сказала Нінэль. - Чаго тут думаць?

Брызіна гэта нечакана торгнула.

- Што, ён так да цябе?..

- А ты да мяне як? Да мяне хіба іначай можна?.. - не прамінула скакетнічаць і кошкай пацёрлася аб Андрэя Нінэль. - Хай сабе ён пеўнік, але ж з хвосцікам...

- Правільна, не давай, - сказаў Брызін. - Ну яго...

- Ну, дык ну, - згадзілася Нінэль.

- Ты пра што занукала?

- Калі зусім не дам, дык не ўламаецца... Пасля ўсё ж давядзецца даць, каб даламаць... А так за што?

- Ну, дай, - з трэшчынаю ў голасе сказаў Брызін. - Але раз! І апошні.

- Табе будзе балюча? - ласкава пагладзіла яго Нінэль.

- Невыносна, - адвярнуўся Брызін ад каханай, каб яна не бачыла пакут на ягоным твары і слёз у ягоных вачах. - Толькі ён мне ўсё ж амаль брат... І як толькі падумаю, што мы страцім адзін аднаго ў гэтым жыцці... Не, не магу. Зрабі гэта, Нінэль. Толькі адзін раз, заклінаю цябе!

- Адзін брат, дык і адзін раз, - разважліва сказала Нінэль. - А нашто два?

Брызін пачаў збірацца.

- Дык з цябе трыста? - праводзячы яго да дзвярэй, не забылася ўдакладніць Нінэль.

- Як абяцаў, - уважліва паглядзеў на яе Брызін. - Але я быў падумаў, што япер гэта ўжо так...

- Так я для цябе даражэй абыйдуся, Андрэй... Значна даражэй.

- Добра, дарагая мая, - пяшчотна абняў яе на развітанне Брызін. - Трыста, а пасля ўсё астанye. Толькі вярні мне брата.

І тут у дзверы пазванілі.

- Брат вярнуўся, - без асаблівага спалоху сказала Нінэль. - Бачыш, як хутка. то рабіць будзем?

- Не адчыняй, - прашаптаў Брызін. - Няма цябе дома.

- Дык я ключ яму дала сёння... Скуль я ведала?

У дзверы пазванілі яшчэ раз і, пачакаўшы, ціха пастукалі.

- Ладна, - рашыўся адчыніць Брызін. - Адыйдзіся - голая тут.

У дзвярах стаяў хлапчук са сподкам у руках.

- Выбачайце, болей няма ў пад'ездзе нікога, а мяне па суседзях паслалі. У нас масла скончылася, а мама бліны не дапякла. Нам якую лыжку...

- Пачакай, зараз! - крыкнула з кухні Нінэль. І ў разлятайным сваім халаціку вынесла пачак масла:

- На.

- Нам гэта залішне, - сарамліва сказаў хлапчук, засаромеўшыся зусім не з лішкі масла.

- А гэта табе яшчэ зарана, - адвярнуў яго за плечыкі Брызін. - Ідзі пакуль бліны есці, а то не ўсё ў цябе вырасце.

- Цёця, а вы курва? - павярнуўся, адыходзячы, хлапчук.

- Брысь адсюль! - тупануў на яго нагой Брызін. - А то масла забяру.

- Курва, курва, - сказала Нінэль і шырэй расхінула халацік. - Твая мама не такая.

- Ну і курва!.. - у захапленні выдыхнуў хлапчык, ссыпаючыся ўніз па лесвіцы. - Мая мама не такая...

Брызін рассмяяўся.

- Ты чаго рагочаш? - уз'елася Нінэль. - Кожны байструк тут абзывацца будзе!

- Мужчына ён, а не байструк, - не згадзіўся Брызін. - Хоць пакуль і ў перспектыве. Бачыш, як цяміць, што для чаго. Для чаго масла, для чаго мама, для чаго ты. Змена расце, Нінэль, юная змена... Жыццё не спыніш, ідзе, як па масле. - І, падумаўшы, дадаў: - З усялякімі, блін, блінамі.

- Ідзі, - штурхнула яго ў спіну Нінэль.- Хутка твой зменшчык на бліны прыдзе.

- А ў цябе масла скончылася! - пацягнула ўжо да вясёлага Брызіна.

- Нічога, - супакоіла яго Нінэль. - Не першы блін, каб комам. - І яна зачынілася ў сваёй сутнасці з шырокім ложкам і ружовым балдахінам, пакінуўшы Брызіна з ягонай місай праблем на тым самым месцы, дзе толькі што са сваім сподачкам стаяў хлапчук. А Нінэль яшчэ сказала з-за дзвярэй:

- Раззлаваў ты мяне пад канец, Андрэй. Не ведаю, чаму, але раззлаваў і расстроіў.

У Брызіна ўжо не ставала часу на тое, каб разбірацца ў прычынах злосці і расстройства Ніны Цымішкінай, і ён толькі падумаў, што, канечне ж, курва Нінэль - не дачка Маша, якае стараецца не расстройваць любімага бацьку. Праўда, неяк яно так выглядае, што і адно, і другое - трохі за грошы. Грошы, грошы, грошы... Яны могуць буль-буль - патануць, фыр-фыр - адляцець, і наогул дзір-мір-зір - пад бензапілу папасці... Галаву Брызіну ўсё яшчэ не адпусціла, хоць Нінэль і памагла. Гэта ці з Нінэль, ці не з Нінэль, а галаве памагае. Мы толькі праз гэта тым і займаемся, а вы думаеце, што з распусты. Стаміўшы галовы ў напружаным мысленні... А лекі ў нас якія? Якая ў нас, тваю маць, фармакалогія?!.

Па скверыку насупраць аптэкі ішла дачка Маша ў абдымку з віхлявым неграм, які падаваўся ў рытм хады ўзад-уперад галавою і выкручваў у бакі нагамі, думаючы, мусіць, пра сябе, што ён грацыёзная жырафа. Не, ну з неграм, дык з неграм, зараз не шасцідзесятыя гады, Брызін і сам лячыў галаву з негрыцянкамі, але

чаму з гэтым? Не ў тым сэнсе, што Брызін яго ведаў ці не ведаў, горшы ён ці лепшы за іншых неграў, але чаму з ім? Ды Брызін яго ўпершыню бачыў!.. Ён нават уявіць не мог, што Маша замест інстытута цягаецца з неграмі!

Кінуўшы жырафіцца, нібы раптам музыка скончылася, негр абваліў Марыю Андрэеўну Брызіну на лаву, абвіўся вакол яе прасмоленым канатам - і яны пачалі цалавацца.

Брызін набраў нумар мабільнага тэлефона любімай дачкі. Не перапыняючы інтымнага працэсу, Маша залезла адной рукой у сумачку і дастала тэлефон. Брызін чакаў, чакаў, чакаў, а яна паволі, паволі, паволі падносіла тэлефон да вуха - і нарэшце рыбінай выкруцілася з прасмоленых канатных сецяў.

- Ты чаго так доўга не адказваеш?

- Занятая.

- Чым?

- З неграм цалуюся.

- Дзе?

- У скверы.

- Гэта не найлепшае месца.

- Чаму?.. Нармальнае. Сёння цёпла, негр не мерзне.

- А гэта не найлепшы жарт.

- Бо не жарт, таму і не найлепшы.

- Дык ты не жартуеш?

- Не.

- А інстытут?

- Прагуляла.

- З неграм?

- З неграм. Але ў яго такія белыя зубы - ты б не стрываў, каб не выбіць.

- І ты пры ім так не жартуеш?

- Дык ён жа негр...

- Маша!

- Што?

- Кінь свае жарцікі! Дурныя нейкія!

- Усё, кінула.

- І каб я такога не чуў болей!

- Чаго?..

- Таго!

- Чаго таго?.. Ты чаго злуешся?.. Памагчы чым-небудзь?

- Не.

- А чаго звоніш?

- Так. Я проста так і пазваніць ужо не магу?
- Ды ўсё ты можаш... Што з табой такое?
- Нічога.
- Ты дзе?
- Нідзе.
- Ты дома?.. На рабоце?..
- Ты калі з інстытута вернешся? Я ключы згубіў...

Пакуль яны размаўлялі, негр не губляў дарма часу, цёрся шчакою аб шчаку Машы, цягнууся да яе з пацалункамі, яна адпіхвала яго - і ўрэшце такая некамфортная сітуацыя негру абрыдла, ён падняўся і танцуючай жырафай падаўся па скверы. Брызіна чамусьці гэта ўскрыўдзіла.

- Алё, - усур'ёз устрывожаная, гукнулася праз паўзу Маша, абыякава зірнуўшы на экзатычны танец жырафы. - Ключы табе Таісія пакінула... Але дзе ты?
- У Сініцына.
- І што ён табе сказаў?
- Ён сказаў, каб я табе сказаў, а ты свайму негру сказала, што я белыя зубы ягоныя на белым сподачку пералічу.
- Ты не ў Сініцына.
- Я не ў Сініцына.
- Дык дзе ты і што з табой?
- Я ж табе сказаў: я нідзе. І нічога са мной...

Убачыўшы, што Маша пачала азірацца, Брызін адключыў тэлефон і з аркі каля Саюза кампазітараў, адкуль шпіёніў ён за ўласнай дачкой, нырнуў у старыя двары і падаўся імі далей да Нямігі, дзе быў ягоны офіс, а за офісам і гараж. Пара было колы займець ды ў Прагу ехаць, бо дзень перавальваў на другую палову.

Маша ніколі не маніла. Ні яму, ні каму б там ні было. Не тое, каб яна не ўмела казаць няпраўду, іншым разам любімая дачка любімага бацькі такое выдумляла, што вушы вялі, але тое былі фантазіі, якія лялі над побытам і не тычыліся штодзённых узаемаадносін са сваімі і чужымі людзьмі."Без маны ў жыцці болей адбываецца ўсяго астатняга", - перакананa казала Маша, не ўдаючыся ў падрабязныя тлумачэнні таго, што мела на ўвазе, і што ўяўлялася ёй цалкам зразумелым без каментарыяў.

У Брызіне гэтая якасць натуры дачкі выклікала з аднаго боку бацькоўскі гонар, а з другога - чалавечы жаль, бо сам ён па натуры быў закончаны манюка, з усіх бакоў перакананы ў тым, што не надурыш - не пражывеш. Таму будучыня дачкі, якая не разумела і не хацела разумець гэтую жыццёвую мудрасць, шмат у чым уяўлялася

яму небяспечнай, трывожыла яго і непакоіла. Казаць пра гэта наўпрост было нязручна, дзяцей усё-ткі трэба вучыць найлепшаму, перадаваць ім найшляхетнае з таго, што ў сабе маеш, але папярэдзіць дачку і перасцерагчы Брызіну карцела, і ён раз ад разу карыстаўся дзеля гэтага туманнымі намёкамі на відавочныя няўдачы праўдалюбцаў, якія заміналі сваёй праўдаю жыць і сабе, і іншым, і ўрэшце трэскамі знікалі ў каламутным віры жыцця. Але Маша нават гэтак закамуфляваных ягоных хітрыкаў аднойчы не вытрывала - і недзе з паўгода назад зусім не з той вольна-сяброўскай інтанацыяй, якая неяк сама сабой для размоў паміж імі выбралася, а адчужана і нават раздражнёна спытала:

- Ты што туману напускаеш, продак?.. Маніць я і без цябе навучуся, калі захачу. Але я не хачу, разумееш? Магу я жыць і не хацець маніць? Гэтаксама, як ты жывеш і не маніць не хочаш?

- Можаш, - разгубіўся і пакрыўдзіўся Брызін, - ды я і не збіраюся вучыць цябе маніць, з чаго ты гэта ўзяла? Проста ў мяне большы вопыт, і я хачу, каб ты яго хоць неяк скарыстала. Ну, хоць бы не збівала лоб да крыві там, дзе можна сіняком абыйсціся.

- Вопыт?.. Які ты маеш вопыт? Калі гэта ты сказаў праўду і за тое паплаціўся? Пры мне такога не было - і ў сямейным архіве такое не зафіксавана.

- Ты хочаш сказаць, што твой бацька ілгун? - не стрывала ўжо ў Брызіне крыўда.

- Давай без крыўды, - сказала Маша. - Я ж не крыўдую на цябе за тое, што ты такі, які ёсць. Я цябе такім і люблю, хоць іншым разам...

- Што іншым разам?.. Ты дагаворвай, дагаворвай, - канчаткова ўжо заняў акоп несправядліва пакрыўджанага Брызін.

- Не разумею, як ты не разумееш... Маніць - гэта значыць потым пераманьваць і пераманьваць, а ўрэшце ўсё адно выйдзе не лепш і не горш за праўду. Дык нашто ісці да таго, што павінна быць, не напрасткі, а кружнымі шляхамі?

- Хоць бы для таго, каб выйграць час, - адчуваючы несумненную перавагу ў вопыце, рэзанёрскім тонам адказаў Брызін.

- І шмат ты яго, згубіўшы на кругі, выйграў? Што вы ўсе з гэтага выйгралі?

- Хто мы ўсе?

- Ты, Сініцын, тваё пакаленне, старэйшае?.. Вось вы ківаеце зараз на камсамол, на партыю, на савецкую ўладу - усе вас падманвалі! А хто быў у камсамоле, у партыі, у савецкай уладзе? Не вы?.. Вы ж манілі насустрач адзін аднаму - і ў тым ядналіся. Вы разам

з'ілгалі ўсе на свеце, перавярнулі нармальнае чалавечае жыццё з ног на галаву. Каб не гэта, дык і савецкая ўлада была б не горшай ад іншых. Ва ўсякім разе не горшай за цяперашнюю, на вяршынях якой вашы чэмпіёны - манюкі з манюк. І вам крыўдна не з іх ілгунскай улады, а з таго, што яны раней за вас туды паспелі. І вы ўнізе бегаеце і пагаўкваеце, бо маніць манілі і маніце, а паспець не паспелі і не паспяваеце.

- Калі гэты ты палітыкай пачала займацца?

- Ды не палітыкай я займаюся, а жыццём. Высокародным відам спорта.

Апошняй яе фразы Брызін і тады не зразумеў, і потым яна да яго не дайшла... Новае пакаленне.

Праходзячы піўнуху на Нямізе, Брызін прыпыніўся і спытаў у самога сябе: "Андрэй, ты хочаш кульнуць куфель піва? Толькі адразу праўду кажы, ідзі да піва наўпрост, а не кружнымі шляхамі". І Андрэй адказаў Брызіну: "Хачу. А калі давядзецца за рулём ехаць і з якім-небудзь срулём з палкай разбірацца, дык ты, Брызін, мяне адмажаш. І пайшло яно ўсё на фіг".

Зрэшты, можна было абыйсціся і без такога складанага ўнутранага дыялога, бо з піўнухі выскачыў з недапітым куфлем Савелій Рудзянскі і вольнай рукой ляпнуў Брызіну па плячы:

- Бryза, прастаўляй піва, бураціна! Я твайму Бегунку кульгавага Юрыка на тваю тачку падсеяў, без мяне ён фіг бы яго ўгаварыў!

- Бегунок тут быў?

- Тут. З пілой.

- Якой пілой?

- Бензінавай. Прыпёрся ў піўную з пілой - цырк. Ударнік лесапавалу.

- Даўно?

- Ды мінут пяць, як пайшлі. Ну, можа, дзесяць, - удакладніў Савелій, глянуўшы на недапіты куфель. - Не болей.

Выходзіла, што спяшацца не было куды: работы з замком і ключамі хопіць гадзіны на дзве нават для кульгавага Юрыка. А калі ён пад мухай, дык і на дзве з мухамі.

- Яны пілі?

- Не, бочку пілавалі. Ты як спытаеш...

- Ладна, пайшлі. Прастаўляю.

У піўной было не густа і не пуста. Апроч яго ды Савелія, два адасобленыя інтэлігенты, адзін з якіх, у акулярах, старанна разбіраў на газеціне залацістага ляшча, а другі, са слядамі акуляраў на пераноссі, аблізваючыся, чакаў; задуменны з відавочна маштабнага,

не меншага ад брызінскага, перапою, трохі чужаваты тут у сваёй форме міліцэйскі маёр, а яшчэ напаўзнаёмы мужык Віталік, спіты былы хакеіст са сваёю высокай і нейкай пустэльна сумнай чарговай сяброўкай.

- Брыза! - радасна раскінуў рукі насустрач Брызіну і паплыў ад высокай сяброўкі амаль роўны з піўной стойкай Віталік. - Глядзі, якую я ўчора кроквіну адарваў! І ведаеш, як яе завуць? Капіталінай!.. Клянуся, я ў пашпарце бачыў! Хочаш, напалам яе распілуем? Тут і Бегунок твой недзе з пілой... Табе якую палавіну? Верхнюю - дык за куфель, ніжнюю - дык за два.

- Ты з ім п'еш? - спытаў Брызін Савелія.

- Я п'ю толькі з тымі, хто праставўляе, - адказаў Савелій, з чаго вынікала, што піць тут яму, апроч як з Брызіным, няма з кім. Хоць глядзі ў акулярах, хоць без.

- Лізавета, ты не паверыш, але я без грошай, - абыйшоўшы Віталіка і ніжнюю палавіну ягонай сяброўкі, павітаўся Брызін з буфетчыцай.

- Каму ж тады верыць, калі не табе, - без асаблівай ветлівасці, але са згодай кіўнула буфетчыца, якой і піва, і піўная, і півасосы, і ўсё чыста ў яе жыцці каля піўной бочкі даўно апаскудзела. - Усіх паіць будзеш, ці толькі Саву?

- А хто яны мне, каб іх паіць? - спытаў Брызін, аглядаючы выпадковы піўны калектыў.

- Мінулым разам, значыць, тут былі адны браты твае ды сёстры, - сказала Лізавета, наліваючы піва.

- Ну,- сказаў Брызін. - Былі і ўсе памерлі.

- Шкада, - сказала Лізавета. - Столькі народу...

Яны ўзялі з Савеліям па піву і адыйшліся да самай дальняй стойкі, выбраўшы ў суседзі інтэлігентаў з ляшчом. Тыя незадаволена на іх зыркнулі, бо вольных стаякоў паўсюль хапала, але нічога, паколькі інтэлігентныя, не сказалі.

- Што, так і будзем піва піць? - недаўменна спытаў Савелій. - А разбавіцель?

- Ліза пабаіцца, - кіўнуў Брызін на маёра.

- Каго пабаіцца? Яроху?.. Ды яго самога не сёння - заўтра выпруць з міліцыі за п'янку. Жонка ўжо выперла.

- Ладна, ідзі далівай, - махнуў рукой Брызін. - Толькі мне піпетку, не болей.

Савелій узяў куфлі, адсёрбнуў з кожнага па глытку з пенай, вярнуўся да Лізаветы і тая, не хаваючыся, даліла ў піва гарэлкі.

- Лізавета, і мне, - ікнуў маёр, які, аказалася, і ў задуменні ўсё бачыў.

- Ішоў бы ты дамоў, Ярохін, - спагадліва сказала буфетчыца, якая прафесійна не любіла міліцыянтаў, але традыцыйна паважала форму і пагоны. - Прападзеш тут - і ніхто табе не паможа.

- Я памагу, - адазваўся Віталік. - Маёр, хочаш палавіну Капіталіны?

- Эх, Віталік, - уздыхнуў маёр. - А якую васкрэсенскаму "Хіміку" шайбіну закаціў... Ад варотаў да варотаў...

- Ты помніш? - устрапянуўся Віталік. - Ты помніш, Ярохін? - І гэтак жа раптам, як і ўстрапянуўся, абмяк. - Мала хто помніць...

Брызін выпіў куфель піва ледзь не адным глытком - так хацелася.

- А кузбаскаму "Металургу", - доўжыў успаміны Ярохін. - Эх, Віталік...

- Выбачайце, а як ваша прозвішча, - павярнуўся да Віталіка інтэлігент у акулярах.

- Акуляры здымі, - сказаў Віталік.

- "Профессор, снимите очки-велосипед..." - працытаваў маёр Ярохін.

- Маякоўскі, - сказала Капіталіна, і зусім нечакана ў яе аказаўся глыбокі і чысты, са срэбным адлівам голас.

- О, - сказаў Віталік. - О, голас!.. Не, мужыкі, верхняя частка - таксама два куфлі.

- І не абрыдла табе? - сумна спытала срэбраным голасам Капіталіна.

- З мяне чатыры куфлі за абедзьве часткі, - раптам сказаў інтэлігент без акуляраў, але са слядамі ад іх. - І кіньце выступаць у другой раённай лізе. Калі вы думаеце, што гэта смешна, дык не.

- А я вас ведаю, - пустэльна ўсміхнулася яму Капіталіна. - Вы таксама паэт.

- Але не Маякоўскі, - сказаў маёр Ярохін. - Куды яму да Маякоўскага... Ку-ды яму да Віталіка... Куды яму наогул...

- Да задніцы мне, смешна табе, ці не смешна, - грозненька прыстукнуў напаўпустым куфлем Віталік.

- Цыц! - цыкнуў маёр. - Не замінаць працэсу!

У Брызіне - ці з таго, што завёўся на старых дражджах, ці з таго, што набраў абароты на разбавіцелі - працэс пайшоў інтэнсіўна: зашумеў у галаве прасторны вецер, закалыхаліся, пакаціліся адна другой наўздагон цёплыя хвалі.

- Лізавета, - шчоўкнуў пальцамі над галавой Брызін, - піва! Усім! А хто хоча - з разбавіцелем.

- Мне асобна, - сказаў маёр Ярохін. - Непрафесійны ў вас да п'янкі падыход, з таго і ўсе вашы праблемы.

- Браты ўваскрэслі? - спыталася Лізавета.

- І сястра, - адказаў Брызін, зірнуўшы ў тую пустэльную далеч, у якую ўглядалася Капіталіна.

На парозе піўной з'явіліся два чужыя інтэлігенты, у нечым падобныя да сваіх, але маёр Ярохін, мусібыць, вырашыў, што іх тады будзе занадта, і шуганyў навенькіх:

- Рэвізія!

Інтэлігентаў прасторным ветрам змяло.

- Зачыні дзверы, Савелій! - загадаў Ярохін. - Са сваімі пабудзем.

- Я вам зачыню! - крыкнула Лізавета. - У мяне план, а ў вас тут на ўсіх - адзін Брызін у доўг!

Усе, апроч інтэлігента-паэта, які нарваўся на канфлікт з Віталікам і праз тое пагардліва адвярнуўся ад ягонай кампаніі, паглядзелі на Брызіна.

- Сава, ты ў якім званні? - спытаў Брызін.

- Не магу знаць. Даўно ў ваенкамаце не піў.

- Але не маёр?

- Ты што!.. Мне столькі не выпіць. Ад сілы - старшы лейтэнант.

- Дык выконвайце загад маёра, старшы лейтэнант!

Савелій пацiснуў плячыма, падышоў да дзвярэй і накінуў на абедзве ручкі металічную скабу, якая вісела на глухой дзвярной палове, прывязаная шпагатам.

- А то распусціліся, - буркнуў Ярохін. - Прэзідэнт ім не прэзідэнт, маёр ім не маёр...

- Здымі я табе сказала! - крыкнула Лізавета.

- Ты якую ўчора касу здала? - спытаў Брызін.

- Чатыры семсот!

- З мяне пяць. І можаш не здаваць...

Лізавета моўчкі стала наліваць піва.

У куток да інтэлігентаў, якія не прагляддваўся з вуліцы, Савелій з Брызіным падцягнулі стойкі маёра і Віталіка з Капіталінай, аб'яднаўшы кампанію гэтым простым дзеяннем і ў часе, і ў прасторы. Ніяк і ні з кім не яднаўся напачатку толькі прыціснуты да сцяны паэт. Ён грэбліва адсунуў ад сябе пададзены Лізаветай куфель, але сябрук ягоны спытаў з мяккім дакорам: "Ты што, Валодзя?.." - і паэт зразумеў, што можа папасці пад таварыскі суд за адрыў ад народа. "Нам што, Лёня, больш няма чаго рабіць, як з імі піць?" - паспрабаваў

ён яшчэ ашчэрыцца, як воўк за сцяжкамі, але ў сітуацыі безвыходнай дружбы вымушаны быў падціснуць хвост і здацца, што і прадэманстраваў, пасунуўшы да сярэдзіны кампаніі ляшча на газеце.

- Гарэлку даваць? - спытала Лізавета.

- Даваць! - першым сказаў паэт, каб пра яго ўжо чорт ведае што не падумалі.

- О, - сказаў Віталік. - А то паэт, паэт!.. Я таксама шайбу ганяў.

- За дружбу! За сапраўдную мужчынскую дружбу! - падняў куфель Брызін.

- І жаночую, - сказала Капіталіна.

- І жаночую, - згадзіўся Брызін. - Лізавета, ідзі да нас!

- Я сама з сабой падружкуюся, - запаліла цыгарэту Лізавета. - А гарэлкі ў вас на дружбу толькі пляшка засталася, у мяне больш няма.

- Я збегаю? - адразу прапанаваўся Савелій.

- Ды пачакай ты, - выпіўшы, паморшчыўся Брызін. - Ты лепей скажы што-небудзь.

- А што? - паціснуў плячыма Савелій. - Мне няма чаго сказаць, я не паэт.

- Хай паэт скажа, - дапамог Савелію маёр Ярохін. - Даўно я паэтаў не слухаў, ад вайны...

- Ад якой вайны? - не зразумеў Брызін, але Ярохін, відаць, забыўся, ад якой, і прамаўчаў.

- Я пачакаю, пакуль ён успомніць, - неяк усё ж не па-сяброўску сказаў паэт Валодзя.

- Тады я за Савелія скажу, - дацягнуў сваё да сябе Брызін. - Сказаць, Савелій?

- Кажы сабе, мне што, абы не я, - зноў паціснуў плячыма Савелій, які паціскаў плячыма ў адказ на ўсё, што б яму ні сказалі, нібы нічога падобнага раней не чуў і нават не ўяўляў, што такое можа быць у свеце.

- Во-во, абы не я і хата не мая, з гэтага і пачнем, - падхапіў ягоныя апошнія словы Брызін. - Якраз па гэтым прынцыпе жыў і жыве ўвесь час, колькі я з ім знаёмы, грамадзянін Савелій Рудзянскі па мянушцы Сава. Мянушку гэтую яму яшчэ ў школе далі - і зусім не па сугуччы з іменем, як павярхоўна і паспешліва можна падумаць. Справа ў тым, што Савелій, хоць і не насіў ніколі акуляры, - прыжмурыўся Брызін на сябра паэта Лёню, - але з маленства кепска бачыў. Выбарачна, так скажам, кепска... Чытаць чытаў, пісаў лінейка ў лінейку, аднак іншым разам проста слеп. Засціла яму... Ну, скажам, не мог разабраць, у форме перад ім маёр Ярохін, ці без формы?.. І аднойчы ён не ўбачыў, як два п'яныя менты збілі на матацыкле

ягоную аднакласніцу Машу, якую ён праводзіў са школьных танцулькаў дахаты. Побач быў, а не ўбачыў... Сказаў, што яны ішлі з Машай па розных баках вуліцы. Ну, можа, і так, але ж па розных баках адной і той жа вуліцы. Калі Маша памерла ў бальніцы, і абласны горад, дзе яны жылі, забурліў, хоць не надта бурліць і дазвалялася, нейкі на дзіва прынцыповы следчы прыцісную Саву - і Сава даў паказанні... Сказаў, як яно было: што так, што сапраўды збілі міліцыянты, якія запалохалі не гэтак яго, як ягонага бацьку, таму ён і маўчаў. А на судзе Сава ад сваіх паказанняў адмовіўся, сказаўшы на гэты раз, што яго застрашыў следчы. Да таго ж нешта праяснілася ў ягоных вачах - і ён дакладна ўспомніў, што тыя матацыклісты былі не ў міліцэйскай форме, а ў камбінезонах, якія з ягоным дэфектыўным, то прападаючым, то вяртаючымся зрокам можна было прыняць і за форму... У выніку судзілі і прыгаварылі да вышкі двух рабочых малаказавода, якія, як на грэх, п'янымі папаліся перад тым ментам са скрыняй скрадзенага масла ў люльцы матацыкла. На іх жа навесілі яшчэ і нашумелае згвалтаванне з забойствам, якое доўга вісела ў ментоў нераскрытае... А самае ва ўсім гэтым цікавае тое, што Сава і на следстве, і на судзе іх апазнаў!

- Ты што, Брыза? - даўно ўжо гледзячы на Брызіна ў мітуслівым неразуменні, падняў плечы і разведзеныя рукі Савелій - і так і застаўся стаяць. - Ты што гародзіш?Гэта ж усё пра цябе, а не пра мяне...

- Калі б гэта ты расказаў, - ткнуў у яго пальцам Брызін, - дык было б пра мяне. А я расказаў пра цябе. І першым, што ўсе тут чулі, я табе сказаць прапаноўваў. Так што без прэтэнзій, Сава.

- Як без прэтэнзій, калі мяне там нідзе не было?

- А дзе ты быў?.. Дзе ты быў, калі дырэктар школы на лінейцы - на лінейцы! пры ўсёй школе! - Толю Самусенку мёртвымі галубамі па твары лупіў? Нібыта гэта Толя, які гэтых галубоў падкормліваў, іх жа і пазабіваў! А гэта п'яны фізрук з біялагічкай на гарышчы трахаўся і галубам галовы паадкручваў, каб не ляталі і не какалі! І ты адзін гэта бачыў, і адзін гэта ведаў, і аднаму мне пра гэта расказаў, а стаяў на лінейцы, глядзеў на бычыную морду фізрука, калаціўся і маўчаў! І Толю са школы выперлі, і ён сышоў з дому, і прапаў, і з той пары ніхто і не ведае, дзе ён і ці жывы! Нідзе цябе не было?.. Скуль жа ты ўзяўся, каб мне па плячы ляпаць: "Брыза, бураціна, прастаўляй!.."

Брызін рвануў да сябе куфель, расплюхаў піва па стале, рукавом выцер. Піць не стаў, нервова пастукваў, гледзячы ў куфель, пазногцямі па шкле. Кампанія няўтульна маўчала.

- Бывае, - сказаў нарэшце маёр Ярохін.

- У нашым доме, - успомніў, пазяхаючы, Віталік, - адзін мужык таксама нараніцы прачнуўся, а ўвечары павесіўся.

- Для чаго вы гэта расказалі?.. Ды яшчэ пад тост за дружбу? - спытаў паэт Валодзя.

- Скуль я ведаю?.. - зацягнуўся Брызін амаль дапаленай цыгарэтай, якую ўзяў з губ усё яшчэ нерухомага Савелія. - А нашто наогул нешта расказваюць? Каб цікава было.

- Такое не расказваюць малазнаёмым людзям...

- А знаёмым тым больш! - падаўся, перакуліўшы куфель, Брызін да Валодзі. - Дык каму расказваць? Каму сказаць, што ты скаціна? Каму прызнацца?.. Дачцы? А як пасля ў вочы ёй глядзець?.. Маёр, - зноў выцер Брызін рукавом стойку, - ты б расказаў сваёй дачцы, што спаў сёння з курвай толькі для таго, каб яна твайго сябра надурыла? Грошы дапамагла з яго выдраць? Расказаў бы?..

- Я бяздзетны, - адказаў Ярохін. - Мая сям'я - мая міліцыя.

- А жонка? - з'едліва здзівілася Лізавета. - Чаму вамі-мужыкамі жонкі ў сем'і не ўключаюцца?

- Жонкі - гэта ўнутраныя войскі, - прыкінуўшы нешта сам у сабе, сказаў маёр Ярохін.

- Вы ўсё самі пра сябе прыдумалі?- дапамагаючы Брызіну дачысціцца, пустэльна спытала Капіталіна. - Але для чаго?

- Прыдумваць - гэта па ягоным ведамстве, - кіўнуў Брызін на паэта Валодзю. - Прыдумай што-небудзь, эй, паэт?.. Вясёлае, а то сумна ўсё...

- Ды нічога ён, падла, не прыдумаў, толькі ўсё наадварот... - яшчэ вышэй падняў плечы Савелій, але маёр Ярохін паклаў на іх свае рукі, ціскануў уніз - і плечы ў Савелія зламана павіслі разам з рукамі, як у драўлянай лялькі.

- Цыц! - сказаў маёр Ярохін. - Праехалі. Я вам не такое расказаць магу.

- Дык раскажы, - прапанаваў Брызін. - Твой тост. Даўно не слухаў маёраў...

- Значыць, даўно не сядзеў, - сказаў Ярохін. - У мяне, дарэчы, брата пасадзілі, з чаго я і запіў... Ад бяссілля... Па ранейшых часах я б яго ім не аддаў, а цяпер...

- Каму ім? - спытаў Брызін.

- А ты думаеш, у міліцыі ўсе свае?.. Хрэна. Я да міністра дайшоў, а ён мне: на кантролі ў прэзідэнта, чысціня мундзіра, тралі-валі, панёс фіговіну.

- Дык твой брат таксама мент? - спытаў Віталік, які ўжо, здавалася, стоячы спаў пад пахай у Капіталіны.

- І брат мент, і бацька, і ўсе мы менты, - абвёўшы кампанію задуменным позіркам, сказаў маёр Ярохін.

- А давайце вып'ем за жанчын, - падняў куфель Лёня, сябар паэта Валодзі. - Капіталіна, у вас такі цудоўны голас вольнай пустэльнай птушкі - вам трэба на сцэну. Там вам будуць дарыць астры - і вы будзеце спяваць у гэтай бясконцай прасторы, дзе чалавек ад чалавека так далёка-далёка, што ніхто адзін аднаго не чуе, як ні стараецца дагукацца. Бо гукаемся мы не з тым, што найлепшае ў нашай душы, а лезем адзін да аднаго з брудам, брыдотай - і праз тое адзін аднаго асцерагаемся і баімся. Ёсць у кожнай чалавечай душы і цёмныя завулкі, не без таго, але чаму мы не ходзім па светлых? А толькі таму, што часцей падаем, чым уздымаемся, бо падаць лягчэй... Часцей ненавідзем, чым кахаем, бо ненавідзець прасцей... І мы аддаёмся найлёгкаму і найпростаму, здабываем сабе дабрабыт, грошы, славу, святкуем свае перамогі, а побач з намі плачуць жанчыны... Я хачу выпіць за тое, каб яны не плакалі ў золаце, а спявалі ў кветках і ў каханні. За вас, Капіталіна! За вас, Елізавета Аркадзьеўна! За жанчын, за каханне і кветкі!

- Ох, Лёня!.. - уздыхнула, шмыгнуўшы носам, Лізавета. - Першы б раз я цябе чула...

- Прыгожа, - пацёр лоб даланёю Брызін, які, слухаючы тост Лёні, згадаў і Машу, якой трэба было б пазваніць, каб не непакоілася, і Таісію, якой трэба было б сказаць, каб вярталася, і курву Нінэль, якая не такая ўжо курва... - А ты хто будзеш?

- Таксама паэт, - сказаў Валодзя неяк глуха і з хрыпатцой.

Лёня ўзяўся было за ляшча, смакуючы яго гэтак жа інтэлігентна, як толькі што казаў тост. Але інтанацыя Валодзі, які відавочна пазайздросціў таму, што калега ягоны паспеў, мяркуючы па Капіталіне, якраз туды, куды збіраўся паспець ён сам, змусіла Лёню развіваць поспех.

- Я што вам, ды не вам, усім нам хацеў сказаць?.. Як адна толькі жанчына магла нас нарадзіць, вымаліць любоўю з небыцця, так адна толькі жанчына можа нас і ўратаваць, засланіць любоўю ад смерці. Для кахання смерці няма, сам Бог гукае нас галасамі заканых. І мне да слёз і болю шкада, што вось мы ўсе тут нібыта разам, блізка - і ні Бога, ні адзін аднаго не чуем, а я так хацеў бы хоць некага з вас пачуць. Няхай сабе пакуль яшчэ ціха, здалёку, як зорка зорцы голас падае...

- Ку-ку, - падаў голас Віталік, выпадаючы пад стойку з-пад пахі Капіталіны, якая кінула кантраляваць і ахоўваць ягоны стаячы сон,

усёй сваёй самотнай пустэчаю пацягнуўшыся да лятучага Лёнінага міражу.

- Гарэлкі! З ляшчом! - гукнуўся з-пад стойкі Віталік.

- Лешч сваё адплаваў, а ты сваё адпіў, - сказаў Брызін, падымаючы Віталіка за каршэнь і засоўваючы яго пад паху Капіталіны. - Што ён у цябе падае?.. Эй, ты чаго спіш? Эй, Віталік?

- Для Капіталіны сплю, - сказаў Віталік.

- Не хвалюйцеся, не паб'ецца, - з аднолькавай абыякавасцю і да Віталіка, і да Брызіна, і да ўсіх астатніх, апроч Лёні, сказала Капіталіна. І ўсім была абыякавай яе абыякавасць, апроч паэта Валодзі, які глянуў на Капіталіну, як на птушку, што выблыталася з сіла, нервова наліў паўшклянкі гарэлкі і адзін выпіў. Лёня на гэты час ад яго адвярнуўся і пераможна паслаў Капіталіне паветраны пацалунак. "Глядзі ты, - падумаў Брызін, - і ў гадах мужыкі, а якія страсці... Цікавы народ гэтыя паэты. Нінэль ім падсеяць, ці што?.."

Ён зірнуў на гадзіннік: дзве гадзіны праляцелі, як імгненне, вось што значыць кампанія. Успомніў, што Маша, мусібыць, хвалюецца, дзе гэта ён адключыўся і прапаў, уключыў тэлефон - і той адразу зазваніў сустрэчна. Але гэта была не Маша.

- Андрэй, - заўхліпвала курва Нінэль, - Сініцын звар'яцеў... Ён адчуў, што я была з табой, узняў скандал, і я сказала, што ты ўзяў мяне сілай... Ён як шалёны выскачыў забіваць цябе, нож са стала схапіў, я баюся... Яму штыфт у сківіцу забівалі, замарозка пачала адыходзіць...Ты не чапай яго, ён жа не ў чым не вінаваты...

- Нічога я яму не зраблю, - сказаў Брызін, - няхай забівае. Канчай хліпаць.

- Ага, - хліпнула Нінэль, - табе добра...

- Мне добра. Даўно ён пабег мяне забіваць?

- З паўгадзіны... Можа, болей... Ці меней...

- Што ж ты раней не пазваніла?

- Я званіла, ты ж адключаны...

- Адключышся тут, як жа,- сказаў Брызін ужо не ў тэлефон. - Ну што, народ?.. Хто хоча паглядзець, як мяне забіваць будуць?.. Ніхто?.. А я б паглядзеў, бо сам даўно не бачыў... Шкада вас пакідаць, харошая вы кампанія - менты, паэты, хакеісты... Не кожны раз такую збярэш. Карацей, мне пара ісці, а ў гаражы ў мяне мора каньяку. Адборнага, крадзенага. Армяне яго ў Арменіі крадуць, я тут яго прадаю - і з таго багаты. Так што тых, каму не смярдзіць каньяк клапамі, запрашаю. Гэта побач, ніякіх затрат на транспарт.

- Як гэта маёр міліцыі крадзены каньяк будзе піць? - спытаў маёр Ярохін. - Дзе логіка?

- Глыбіннае пытанне, - сказаў Брызін. - За каньяком у гаражы і абмяркуем. Туды да нас вялікія логікі павінны пад'ехаць, калі ўжо не пад'ехалі...

Пайшлі не ўсе. Не пайшоў Савелій, які пасля таго, як маёр Ярохін абламіў яму плечы з рукамі, аднёс сваё піва на ранейшую сваю стойку і дэманстратыўна піў яго спінай да кампаніі, і не пайшоў паэт Валодзя, якому, мусіць, без патрэбы быў каньяк без Капіталіны, няхай яго п'юць з ёй былыя сябры. Паміж паэтамі прабегла кошка, якая паспрабавала яшчэ вызваліцца і ад Віталіка, пакінуўшы спаць яго для Лізаветы, але тая катэгарычна запрэтаставала: "Забірай сваю клюшку, я зачыняцца буду!" - і Капіталіне давялося пакінуць Віталіка каля сябе на прыгрэтым месцы. "Куды яго?.. Можа, я адвяду?" - прапанаваў Капіталіне свае паслугі Лёня, але Віталік з-пад прыгрэтай пахі Капіталіны паказаў яму дулю, і на Лёніным твары самотна заблукала сумненне ў тым, ці правільна ён выбраў паміж сяброўствам і каханнем.

- А ў вас як у паэтаў? - спытаўся ў Лёні па дарозе Брызін. - Заўсёды кажуць па-прыгожаму, ці іншым разам і па праўдзе?.. Ты вось па праўдзе хоць раз сказаў што-небудзь?

- У паэтаў няма няпраўды, - адказаў Лёня. - Усё, што яны кажуць - праўда.

Брызін нават спыніўся.

- І як гэта выходзіць?

- Прыкладна так, як выйшла ў вас сёння... Вы нам і манілі - і ў той жа час казалі праўду. Пацягнула?..

- Адцягнуўся я на вас, - рушыў далей Брызін. - Знайшлі ў піўной месца, дзе праўду слухаць.

- Дык у царкву не ходзім, - сказаў Лёня, бо яны якраз праходзілі міма царквы.

Брызін паспрабаваў успомніць, калі ён сам апошнім часам заходзіўся ў царкву, і не ўспомніў. Пакуль жывая была маці, яна званіла яму і на Вялікдзень, і на Каляды, змушала схадзіць паслухаць службу і памаліцца. Служба Брызіна стамляла, ніякай малітвы, апроч "Отча наш..." да паловы, ён не ведаў, таму ставіў свечкі, з гадамі усё таўсцейшыя і даражэйшыя, бо багацеў, і сыходзіў. Аднойчы, калі прастудзілася і цяжка захварэла на запаленне лёгкіх тады яшчэ зусім малая Маша, ён пайшоў да царквы на Хрышчэнне, каб набраць вады - маці пазваніла і сказала, што вада паможа... Каля царквы ён убачыў дзядка, які, паслізнуўшыся, нерухома ляжаў на лёдзе, і ніхто не дапамагаў яму ўстаць, ніхто не схіляўся нават глянуць, ці жывы... Усе душыліся за той вадой, нібы яна вось-вось скончыцца, адпіхваючы

адзін аднаго ад звычайнай, падключанай да вадаправода, трубы. І Брызін тады ўпершыню падумаў, што не толькі ён, а ўсе гэтыя людзі - ніякія не хрысціяне. Яны паганцы, сутнасць веры якіх на Хрышчэнне - вада, таксама як на Купалле - агонь. І свечкі ў царкве людзі гэтыя ставяць, бо свечкі - агонь. "А людцы! А што ж вы робіце!" - загаласіла нарэшце нейкая цётка, якая патузала нерухомага дзядка і падумала, што той памёр. Дзядок, дзякуй Богу, ачомаўся, толькі, здорава страсянуўшыся, не мог стаяць на нагах і, пакуль Брызін вёз яго да бальніцы, усё шкадаваў, што не дасталося яму вады. Брызін прапанаваў сваю, але дзядок не ўзяў. "Не, - сказаў, - яна памагае, як сам набярэш. Я ўсё жыццё да царквы прахадзіў, ведаю..." Ну, хіба не паганец?..

Але Машы вада сапраўды памагла - вось табе і вадаправод. Хоць, калі б згадзіўся ўзяць дзядок у Брызіна тую ваду, дык што б - Маша памерла?.. Усё гэта выпадак, гульні жыцця. Высакароднага віду спорта, як кажа Маша. Трэба пра гэта падумаць.

Ён назваў дачку Машай на ўспамін пра сваё першае каханне - тую дзяўчынку, пра якую для сябе самога нечакана расказаў сёння ў піўной кампаніі. Расказаў амаль так, як яно было, хоць было яшчэ страшней. Калі тых двух рабочых з малаказавода асудзілі на смерць, у хату Брызіных прыйшла маці аднаго з іх, якая паўдня размаўляла з маці Андрэя, і ўрэшце яны паставілі яго перад абразом і сказалі: "Кляніся прад Богам, што не зманіў. А зманіш зараз, Бог цябе пракляне, і праклён Ягоны будзеш несці і па гэтым, і па тым свеце". І Брызін, у якім не было ўжо нічога, апроч страху і адчаю, прызнаўся, што зманіў. І адразу зразумеў, што прызнаўся дарма, бо маці ягоная сказала: "Тады я цябе прад Богам праклінаю. І не пазбыцца табе майго праклёну, пакуль не замоліш грэх, пакуль Бог не даруе. Ідзі з майго дому, ідзі ад мяне..."

Паўтары гады Андрэй пражыў з бацькам, які, як пазней аказалася, быў апошнім гаўнюком, ментоўскім агентам, пад прымусам якога Андрэй і "апазнаў" на судзе тых двух рабочых... Пасля Брызін з'ехаў вучыцца ў Мінск, а з маці болей так і не бачыўся - яна толькі званіла і змушала хадзіць у царкву і маліцца. Іншым разам яшчэ пыталася, як там Маша расце, але да канца жыцця так і не даравала.

З жанчынаю з іменем Маша, з якой пазнаёміў яго Сініцын, ён і ажаніўся. Калі яна, маладая і здаровая, памерла пры родах, дык першае, пра што падумаў Брызін - пра праклён. Ён запанікаваў, замітусіўся, тросся над дачкой, якую выразалі з мёртвага ўжо цела жонкі, як жабрак не трасецца над апошняй капейчынай і багацей

над усім сваім багаццем. У тым, каб хадзіць да царквы і шчыра маліцца, патрэбы ён так і не знайшоў, але і без таго ўсё ў іх было добра; было добра да той пары, пакуль у апошні раз не пазваніла маці і не сказала, што хутка ёй паміраць, і перад смерцю яна б хацела пабачыць унучку. Брызін учапіўся за гэта, у яго ўзнікла нават надзея, што праз Машу пашле яму маці дараванне, не каменнае ж у ёй сэрца, але выйшла інакш: трынаццацігадовай Машы, як на споведзі, маці перад смерцю ўсё і пра ўсіх расказала...

Адзіная сустрэча ўнучкі з бабуляй абыйшлася і для Машы, і для Брызіна дорага. Апроч таго, што гады чатыры між імі нічога не ладзілася /тады Брызін і завёў у доме, як пасярэдніцу, Таісію Арчыбальдаўну/, у Машы пачаліся цікозныя сутаргі, перасмыкаліся то мышцы твару, то плячэй - і ўрачы казалі, што гэта вельмі сур'ёзна. Брызін, не шкадуючы грошай, вазіў дачку на блізкія і далёкія курорты, паказваў яе найлепшым дактарам, але гэта мала дапамагала. Можа, і не дапамагло б, калі б клін клінам не выбіла.

Тры гады таму, калі Машы пайшоў семнаццаты, яны на машыне, якой Маша сама ўжо някепска кіравала, паехалі ў Сочы - і ў нейкі дзень падаліся ад мора на горнае возера , вяртаючыся адкуль, прыдумалі павячэраць у прыдарожным рэстаране. Было цудоўнае падарожжа, быў мяккі паўднёвы надвячорак, быў смачны рэстаран з грузінскай кухняй, усё хораша клалася адно да аднаго, і ці не ўпершыню за доўгі час паміж імі пачалася размова большая ад той, калі ён пытаўся: "Як ты сябе пачуваеш?", - і яна адказвала: "Нармальна". З асцярожнай радасцю Брызін убачыў, як Маша ў здзіўленні акругліла вочы і нават хуценька ўсміхнулася, калі перад імі паклалі на стол шашлык на такім шампуры, які без натугі мог раўняцца з добрай казацкай пікай, а на тупы канец шампура была ўздзета да таго ж чырвоная бантавая сурвэтка з надпісам: "Смачна з'есці!"

- Хоць як-небудзь яго б з'есці, - хуценька ўсміхнулася Маша, і тут у дзверы таго прыдарожнага рэстарана, дзе, апроч Брызіна і Машы, вячэралі яшчэ чалавек трыццаць, уварваліся два мужыкі ў чорных масках з пісталетамі ў руках, і адзін з іх адразу бабахнуў у столь:

- На падлогу ўсім! Ляжаць! Грошы і золата перад сабой! Ну!.. - І яшчэ два разы: ба-бах! ба-бах!..

У акругленых вачах Машы здзіўленне змянілася застылым жахам, раней яна бачыла такое толькі ў кіно, ды й Брызіну не здаралася трапляць у такое, і ён не ведаў, што рабіць, але імгненна адчуў, зразумеў, што, калі зараз спаўзе на падлогу, то ўжо ніколі з яе ў

акругленых вачах дачкі не падымецца. Таму ён, не зварухнуўшыся, застаўся сядзець, як сядзеў.

- На падлогу я сказаў! - падскочыў да іх стала той бахальшчык, стаўшы якраз насупраць вострага канца шампура, і Брызін, левым бокам схіляючыся нібыта на падлогу пад стол і надаючы інерцыю целу, правай рукой усадзіў шампур бахальшчыку пад ніз жывата. Мужык скурчыўся, выпусціў пісталет, і Брызін ужо з-пад стала пальнуў з яго ў другога налётчыка, страляць якому, перакрываючы Брызіна, замінаў напарнік. Куля пацэліла другому амаль туды ж, куды першаму шампур, і Арчыбальд, бацька Таісіі, не прамінаў потым выпадку назваць Брызіна "стралком па яйцах".

- Цябе маглі забіць, - першы раз за апошнія гады зусім яшчэ падзіцячаму заплакаўшы, сказала Маша, калі пасля тыдня гераічнай гульбы ў гасцях у гаспадара рэстарана, які аб'явіў Брызіна сваім крэўным братам, яны вярталіся ў Мінск.

Брызін зняў з руля правую руку і абняў дачку.

- Не плач... Цябе таксама маглі забіць... Але тады я пра гэта не падумаў. Думаў пра іншае, даруй.

- Нас абодвух маглі забіць!.. - кінулася яму на грудзі Маша. - Ні за што, як тых двух рабочых...

Брызін ледзь утрымаў на дарозе машыну, спыніўся на абочыне і сам, не стрываўшы, заплакаў...

Тыя хвіліны, якія яны разам праплакалі тады ў машыне, дзіўным чыным сталіся ці не самымі шчаслівымі хвілінамі ў ягоным жыцці.Яму было горка і сорамна, балюча, крыўдна, душа вінавацілася перад Машай-каханнем, Машай-жонкай і Машай-дачкой, перад тымі двума рабочымі, перад маці і прад усім светам, але вінавацілася душа не ў безвыходнасці і не ў цемры, як яно раней здаралася, а ў прасвятленні, у пранізлівым адчуванні нескарыстанай высокай сілы, што была ў ім самім - і ён падумаў, што гэта і ёсць царква, якая заўсёды там, дзе чалавек здольны павініцца ў грахах сваіх, пакаяцца і шчыра памаліцца. Над гарой, пад якой яны стаялі, за нейкае імгненне, як яно бывае на поўдні, сабралася навальніца, заляскалі грамы і засляпілі маланкі, з гары без першых кропляў, адразу зваліўся такі дождж, пад якім аж прысела машына, і пад гэтым дажджом, пад грамамі і маланкамі Андрэй плакаў нязнанымі ім раней слязьмі, якія давалі палёгку, вінаваціўся і маліўся да той пары, пакуль не заўважыў, што Маша на ягоных грудзях спіць, не чуючы грамоў і не бачачы маланак. Калі навальніца гэтак жа нечакана, як і пачалася, скончылася, Брызін перанёс Машу на задняе сядзенне, прыкрыў пледам і ціха паехаў. Ён ціха ехаў, а за ягонай спінай спакойна і

роўна дыхала ў сне дачка - амаль суткі... І нічога ў свеце не было страшнага, нічога непапраўнага, усё можна было змяніць і перайначыць да лепшага.

Не адразу пасля гэтага знікла паміж імі адчужанасць, кожны дзень, кожны крок зблізкэння даваўся з намаганнямі, але цікі і сутаргі прапалі, як іх і не было, Маша ўсё болей вальнела ў адносінах з Брызіным - і пачало ў іх пацыху ладзіцца жыццё. Толькі кожны раз, калі Маша лавіла Брызіна на мане, хоць на самай дробязнай - многае адкідвалася назад. Не абрушвалася, але паўзло...

Каля ягонага гаража стаяў натоўп. Ну, не натоўп, але таўклося на звычайна пустым месцы паўдзесятка чалавек, а непадалёку - міліцэйскія "Жыгулі".

- Гэта не па твой крадзены каньяк прыехалі? - спытаў маёр Ярохін. - Калі па яго, дык наўрат ці вып'ем.

- Ды не, - сказаў Брызін. - З чаго па яго?..

Ён нічога не адчуў, зусім нічога - і пасля з гэтага здзіўляўся.

- Хачу каньяку... Хачу каньяку... Каньяку хачу... - з-пад пахі Капіталіны заныў Віталік, і Лёня раптам сказаў рашуча, ледзь не загадаў:

- Капіталіна, кіньце яго! Нешта ў гэтым жыцці заўсёды трэба кідаць! Нашто вы яго цягаеце?..

Капіталіна, нібыта толькі таго і чакала, адпусціла Віталіка, і той, пахістаўшыся ўзад-уперад, зноў знайшоў раўнавагу і нават паспрабаваў па-хакейнаму крутнуцца на адной назе, што ў яго не выйшла, але ён даволі ўдала і, мусібыць, утульна ўваліўся азадкам у круглую сметніцу, з якой не захацеў выбірацца.

- А я цвярозы... Вам столькі не накідаць, колькі я накідаў...

Міліцэйскія "Жыгулі" бокам перакрывалі машыну з пабітым перадам, і калі, пакінуўшы ў сметніцы Віталіка, яны падыйшлі бліжэй, Брызін пазнаў у пабітай машыне сініцынскую "Мазду".

"Забіваць ён мяне прыехаў, мудзіла!.." - падумаў Брызін, і тут з гаража выйшаў Бегунок у скрываўленай кашулі, а за ім два міліцыянты, лейтэнант і сержант.

- Ён нават не прытармазіў... - убачыўшы Брызіна, вінавата развёў рукамі Бегунок. - Яна толькі выязджаць, а ён як ехаў, так і ўляцеў у гараж... І кульгавага Юрыка яшчэ скалечыў...

Брызін схаладзеў.

- Дзе Маша?

- Дык "Хуткая" забрала...

- Куды?

- Вы гаспадар? - спытаў лейтэнант, але Брызін адпіхнуў яго і ўскочыў у гараж, з якога несла каньяком, як з бочкі. Ягоны "Масквіч" з задраным капотам і сарваным з крапяжу маторам ляжаў амаль на баку, левымі коламі ў рамонтнай яме, паўсюль пагромна былі раскіданы скрыні, інструменты, бутэлькі, бітае шкло - і Брызін усё зразумеў.

- Куды павезлі?.. - выскачыў ён з гаража.

- Вы гаспадар? - зноў спытаў лейтэнант, і Брызін амаль узмаліўся да маёра Ярохіна:

- Ярохін... Дачка...

- Адвязіце яго! - не зусім упэўненым, але ўсе ж загадным голасам кінуў міліцыянтам Ярохін. - Астатняе бяру на сябе.

Міліцыянты запераміналіся.

- Там левага каньяку паўгаража... - пачаў лейтэнант, але Ярохін ужо рэзка перапыніў яго:

- Ваша справа - дарожна-транспартнае здарэнне. З гэтым высветлілі?

Сержант дастаў паперы.

- Усё зрабілі і сведкаў перапісалі, таварыш маёр...

- Ну дык і едзьце! А незаконна набыты каньяк грамадзянін Брызін дабраахвотна перадае дзяржаве, для чаго і я тут з супрацоўнікамі, - кіўнуў Ярохін на Лёню з Капіталінай. - Гэта ўжо мая справа, зразумела?

- Паехалі, - сказаў сержанту лейтэнант, і яны пайшлі да машыны, у якую ўслед за Брызіным паспрабаваў сесці Лёня.

- Я з вамі. Вас нельга пакідаць аднаго.

- Ды пайшоў ты! - адштурхнуў яго Брызін і ляснуў дзверцамі.

- Не лупі так, - сядаючы за руль, сказаў сержант. - Не твае.

- Моцна яе, мужыкі? - спытаў Брызін.

- Мы не дактары, - павярнуўся да яго лейтэнант. - Скуль у цябе каньяку столькі?

- Ды што вы з гэтым каньяком!.. Я вам яго, колькі хочаце, прывязу... Як усё выйшла?

Лейтэнант адвярнуўся, запаліў цыгарэту і стаў глядзець на дарогу. Сержанту стала ніякавата.

- Мы не бачылі. Са слоў толькі...

- Ну, са слоў...

- Пацярпелая пачала на "Масквічы" выезд з гаража, а пацярпелы на "Маздзе" адкінуў "Масквіча" назад у гараж лабавым ударам... Тры чалавекі ў бальніцы.

- А куды яна ехала?.. Куды яна ехала?..

Сержант здзіўлена зірнуў на Брызіна ў люстэрка задняга агляду.

- Адкуль нам ведаць?.. Гэта вы ў яе спытайцеся.

Лейтэнант зацягнуўся цыгарэтай.

- Тут крымінал, так што ва ўсім будзем разбірацца. Твой служка кажа, што вырвала ў яго ключы, цябе шукаць хацела. Чакала, чакала, званіла паўсюль... Пры такіх запасах каньяку слабенькая ў цябе машына. Быў бы які "Мэрсэдэс" - лягчэй бы ўсё абыйшлося. Грошы шкадуеш, ці маскіруешся?

Брызін прамаўчаў.

- Маўчыш?.. Ну, памаўчы пакуль... А Ярохін табе хто?

- Ніхто. Хто мне Ярохін?

- Вось і я пытаюся: хто?

- Я ж сказаў, што ніхто. Маёр міліцыі. Вам лепш ведаць.

- Ведаю, хто яго не ведае... Ярохін - легенда. Але былая. Так што дарма ён сюды ўлез.

Брызін, ледзь разумеючы тое, пра што гаворыць з ім лейтэнант, асмеліўся нарэшце спытацца:

- Як яна?.. Жывая?..

У сержанта да яго было болей спагады, чым у лейтэнанта, і сержант нават уздыхнуў:

- Забіралі жывую...

Глянуўшы на лейтэнанта, ён уключыў мігалку з сірэнай, і да бальніцы ўжо было не да размоў.

- Заўтра мы цябе выклічам, - каля бальніцы хуткай дапамогі сказаў лейтэнант. - Пра каньяк не забудзься...

"Чаму толькі сюды возяць, на край горада?.. - наўздагад пабег у першыя адчыненыя дзверы Брызін. - Там жа зусім побач бальніца ёсць, другая Савецкая..."

Пра Машу сказалі, што яна ў аперацыйным пакоі.

- Я нічога ні пра каго не ведаю, - адварочвалася ад яго залатазубая, паўнагрудая сястра. - Тут праз кожныя пяць мінут некага прывозяць, дактароў чакайце.

- Маша... Маша Брызіна... - зазіраў ёй у вочы Брызін. - Ну, дзяўчынка такая, светленькая...

Сястра падпіхнула яго да крэсла.

- Маша, Маша, светленькая... Сядайце і чакайце. Усе ў нас дзяўчынкі светленькія, не Эфіопія ў нас...

Брызін сеў чакаць.

"Што ж сталася?.. Маша-каханне, Маша-жонка і цяпер - Маша-дачка?.. Госпадзі, не!.."

Ён тройчы перахрысціўся.

За ягонай спінай скрыгатнуў ліфт, Брызін павярнуўся - і сутыкнуўся позіркам са спуджаным паглядам Сініцына. На Сініцыне быў гіпсавы ашыйнік. Убачыўшы Брызіна, Сініцын задам засунуўся ў ліфт і зачыніўся. Ліфт зноў скрыгатнуў, Брызін за ліфтам не пабег. Нікуды Сініцын не падзенецца. Сініцына ён пакладзе пад колы, і Маша па ім праедзе.

Значыць, Сініцын ашалела выскачыў ад Нінэль, дагнаў да гаража і думаў, што з гаража выязджае Брызін... Камікадзе адмарожаны...

Гадзіны праз паўтары дзверы аперацыйнага пакоя адчыніліся, з іх выйшаў худы доктар ростам з Капіталіну. Глянуўшы на Брызіна, які ўскочыў з крэсла, доктар азірнуўся па баках.

- Вы адзін?

Брызін таксама азірнуўся.

- Адзін.

- Гэта добра, - чамусьці сказаў доктар. - Вы каго чакаеце?

- Дачку... Брызіну Машу...

Доктар, нібыта цягнучы час, яшчэ раз спытаў абы-што:

- Дачку?.. Вы бацька?

Брызін, чакаючы, кіўнуў.

- А маці дзе? - зноў азірнуўшыся, зноў спытаў доктар.

- Па... Памерла... - не адразу здолеў прагаварыць Брызін.

Доктар не зразумеў і ўскінуў рукі:

- Не!.. Хоць стан цяжкі. Пераломы, траўмы органаў... Працуе толькі сэрца. Мы зрабілі ўсё, што маглі, але...

- Я магу яе бачыць?

Доктар адмоўна паківаў галавой.

- Яна ў рэанімацыі.

На гэты раз азірнуўся Брызін, паглядзеў на ліфт.

- Як у рэанімацыі?

- Праз другі выхад. Тут два ліфты.

- Доктар...

- Гэта катэгарычна забаронена.

- Доктар, за ўсё... за ўсё, што заўгодна... за любыя грошы...

Гэта доктара не тое, каб разззлавала, але ён стаў нібыта яшчэ худзейшы з твару.

- Паразбагацелі вы, а багатымі быць не ўмееце... Ледзь што - за любыя грошы... Каб за грошы можна было купіць здароўе і доўгае жыццё, вам бы капейчыны не дасталося.

Брызін не ўцяміў, што ён сказаў.

- Чаму?

- Знайшліся б тыя, хто грошы ў вас зубамі б вырваў... Я сам бы рваў.

Да Брызіна дайшло.

- Ну, гэта, хто ў каго... Я зубамі за іх не грызуся.

- Я не пра вас асабіста... - як быццам прабачыўся доктар. - Едзьце да раніцы дахаты, няма вам тут чаго рабіць, толькі змучаецеся... Я ў ноч дзяжурны, так што можаце пакінуць тэлефон.

Брызін таропка, нібы гэта нешта магло значыць, дастаў з партманэта візітоўку.

- Золатам па мармуры, - глянуў на візітоўку доктар. - Брызін Андрэй Аляксандравіч, генеральны дырэктар. Калі што - пазваню, Андрэй Аляксандравіч. Гэта ўсё, што магу пакуль абяцаць...

- Самсон Самсонавіч!.. - як з пажару, выскачыла з дзвярэй аперацыйнага пакоя маладзенькая медсястра ў збітай на вуха шапачцы, і ў Брызіна ледзь не падкасіліся ногі. - Там гэты калека ўсіх калечыць, без вас нікому не даецца!..

- Я ж сказаў, што ў рэанімацыя ваша дачка... Едзьце дахаты, тут вы без патрэбы, - крануў Брызіна за плячо Самсон Самсонавіч і пайшоў за медсястрой. - І дзе ён цябе скалечыў?.. І чым, калі ў яго ні рук, ні ног?..

Брызін прысеў на край крэсла, падняўся, зноў прысеў... "Тут вы без патрэбы..." А дзе і каму ён без Машы ў патрэбу?..

Выходзіла, што нідзе і нікому.

Тым не менш размова з доктарам нібы давала нейкую надзею. Каб усё было безнадзейна, хіба стаў бы доктар абы-што казаць?.. Пра тыя ж грошы?..

Брызін устаў з крэсла, спусціўся ў прыёмны пакой. Спытаўся ўжо ў другой, але таксама паўнагрудай медсястры, дзе рэанімацыя? Тая, не падымаючы галавы ад нейкай паперчыны, коратка адказала:

- Нельга!..

Андрэй выйшаў з бальніцы, зусім не ведаючы, куды ісці і што рабіць. На выхадзе яго чакалі Лёня і Капіталіна.

- Нам сказалі, што не ўсё безнадзейна, - глянуўшы на Брызіна і заморгаўшы вачыма, сказаў Лёня, якому ніхто і нічога не мог сказаць.

Брызіну не хацелася іх бачыць. Чужыя людзі з выпадковай кампаніі - для чаго?.. Але ж прыехалі. Сініцын у ліфт схаваўся, а яны прыехалі.

- Яна ў рэанімацыі... - сказаў Брызін. - Толькі сэрца працуе... - У тым, што працуе сэрца, таксама была надзея.

Капіталіна расчыніла сумку.

- Я каньяку вашага ў гаражы тры пляшкі прыгрэла... Гэта нічога?

- Нічога... Але піць я не буду.

- А што рабіць? - спытала Капіталіна.

Каб ён ведаў.

- Тут дзядзька мой працуе. Ён лічыць, што я наркаманка, і ў нас канфлікт. А так бы я магла спытацца.

- Самсон Самсонавіч? - угадаў Брызін.

Капіталіна не здзівілася.

- Самсон Самсонавіч Самсонаў. У мяне яшчэ адзін дзядзька ёсць і ён таксама Самсон. Дзед такі дзіўны быў, Самсонаў...

Размаўляць не было пра што. А пра тое, што было - не было з кім. Чужыя людзі. Самсонавы.

- Вы едзьце, - махнуў рукой у бок вуліцы Брызін.

- А вы? - спытаў Лёня. - Некуды ж вам трэба падзецца сябе. Я разумею, што мы не вялікія памагатыя, чужыя людзі, але ж і не аднаму вам быць. Хоць хто яго ведае...

- Я ведаю! - рашуча сказала Капіталіна, беручы Брызіна пад руку. - Да мяне паедзем. Я пакажу вам свой дом-музей.

Брызін заўпарціўся.

- Куды я адсюль паеду?.. Вы што?.. Я тут буду.

Лёня зірнуў на Капіталіну.

- Можа, хай застаецца... Я таксама б не паехаў.

Капіталіна ўчэпіста Брызіна не адпускала.

- І што з таго?.. Які толк?.. А ў мяне і другі дзядзька хірург, нараніцы з Прагі вернецца. Мы ад мяне адразу да яго - і з ім сюды.

- Адкуль вернецца? - спытаў Брызін.

- З Прагі. Ён свяціла, ва ўсім свеце яго ведаюць.

Брызін мог зараз быць у Празе - і ўсё было б інакш. Але ён тут - і ўсё так, як ёсць. Выпадак. Гульні жыцця.

Якраз, бы на тое пайшло, падкаціла таксі.

- Сядайце ззаду, - падштурхнула Лёню з Брызіным Капіталіна. - Мне там ногі няма дзе падзець.

- Ды чакайце вы! - паспрабаваў яшчэ паўпірацца і нават раззлавацца Брызін. - У мяне і без вас ёсць людзі, да якіх я магу паехаць!..

- Няма, - упэўнена сказала Капіталіна. - Калі б яны былі, яны б тут былі.

Дарогай, пакуль ехалі ў таксі, гаварыў адзін Лёня.

- Бездапаможнасць - самае няшчаснае пачуццё. Ты гатовы зрабіць усё, а не можаш зрабіць нічога. І ты мізэрны, нікчэмны. Я

аднойчы ў сне бачыў, як хлапчук праваліўся пад лёд і стаў тануць. А я кранаю нагой лёд - ён адразу трушчыцца, кроку ступіць не магу. Мне страшна, я сам баюся ўтапіцца. І я бегаю па беразе, крычу, а хлапчук тоне. Не ведаю, ці патануў. Калі прачнуўся, дык падумаў: хоць бы на яве такога не сталася. Роўна праз год сталася. Такім было ўсё падобным, быццам паўтарыўся сон, нібы я сплю. Каб нешта рабіць, каб толькі не пачувацца бездапаможным, я кінуўся на лёд, як быў, ні дошкі не ўхапіўшы, ні вяроўкі. І не дабраўся да хлапчука. Мяне выцягнулі, а яго не. І ўсё адно на яве было не так страшна, як у сне. Думаць пра страшнае страшней, чым у ім быць. Калі я толькі думаю, толькі ўяўляю - я сплю. І ў сне бегаю і крычу. Бездапаможны, ні на што не здольны бегаю і крычу, а хлапчук тоне...

"Разуменне дэманструе, - непрыязна падумаў Брызін. - Лепш бы казаў прыгожа..."

Кватэра Капіталіны ў старым доме за Акадэміяй навук сапраўды нагадвала даўно не парадкаваны і не прыбіраны музей. На ўсіх сценах у вялізнай прыхожай і яшчэ большай гасцёўні віселі карціны, гадзіннікі, дываны са скрыжаванымі на іх шаблямі і старадаўнімі стрэльбамі, на паліцах пыліўся крышталь і фарфор, бронзавыя і гліняныя статуэткі, а ў кабінеце, да столі застаўленым кнігамі і тэлескопамі, высіўся на падстаўцы каля пісьмовага стала мужчынскі бюст з чорнага мармуру, і збоку ад яго - гармата. Не самая вялікая, без лафету, але баявая гармата часоў апошняй вайны, якую незразумела як сюды зацягнулі...

- У мяне і снарады ёсць, - па-дзіцячы пахвалілася Капіталіна. - Праўда, адзін і стрэляны, але ўсё адно ўсе баяцца... Калі хто палезе - як грымну!..

- Гэта Сувораў? - спытаўся Лёня пра мармуровы бюст. Несупадзенне Капіталіны з піўной пры Віталіку пад пахай і Капіталіны з дома-музея пры гармаце са снарадам да разгубленасці яго збянтэжыла, але ён стараўся зрабіць выгляд, быццам і не такое бачыў-перабачыў, нібы і ў ягонай кватэры поўна снарадаў і яшчэ нядаўна стаяў бюст Суворава, толькі ён яго выкінуў.

- Гэта дзед мой Самсонаў... У вайну ён быў артылерыстам, цягаў такую во гармату, а пасля стаў вялікім вучоным, генералам. Засакрэчанай нейкай навукай займаўся, звязанай з оптыкай... Кватэру гэтую ён мне пакінуў, дык дзядзькі і злуюцца. Усё ў наркаманкі мяне запісаць хочуць, каб забраць.

Брызін раптам адчуў сябе, як на могілках.

- І пры ім тут ягоны бюст стаяў?

- Не, гэты помнік на магілу зрабілі, але чаго яму там стаяць? Там і так хораша, дрэвы растуць... А тут я з ім усё ж не адна. Прачынаюся, кажу: "Добрай раніцы, Самсон Самсонавіч!" І ён мне кажа: "Добрай раніцы, Капіталіна Самсонаўна! Не забудзься паснедаць і не палі да сняданку..." Так і жывём. Ну, што, павячэраем?.. У меню яйкі і пельмені.

У авальнай, з круглым сталом, асобнай ад кухні сталовай віселі насупраць адзін аднаго жаночы і мужчынскі фотапартрэты. Жанчына нагадвала Капіталіну, а мужчына - доктара Самсона Самсонавіча. Было відаць, што на фотаздымку мужчына і жанчына былі некалі разам, а для фотапартрэтаў іх разрэзалі: на плячы жанчыны ляжала мужчынская рука.

- Бацькі? - спытаў Брызін, калі Капіталіна, падаўшы праз акно з кухні яечню і пельмені, увайшла ў сталовую. - Зарэтушаваць руку можна было.

- Можна было, - паглядзела на адзін і другі партрэт Капіталіна. - Але так відаць, што яны абняўшыся... Прыгожыя і закаханыя, праўда?

- Прыгожыя...

- І закаханыя... - паклаў Капіталіне руку на плячо Лёня і спытаў пра тое, пра што ўжо можна было не пытацца: - І дзе яны ў вас, Капіталіна Самсонаўна?

- Прапалі ў змаганні за шчаслівую будучыню Анголы, - пагладзіўшы, зняла з пляча Лёніну руку Капіталіна і паправіла партрэт бацькі, хоць ён і так вісеў роўна. - Яны абодва ўрачамі былі, іх туды і не пускалі разам, дык яны дзеда ўпрасілі - і дзед пастараўся... Іх там з нашымі параненымі ў палон узялі, параненых пасля абмянялі, а іх - не... Ворагі братняй Анголы сказалі, што не было ніякіх дактароў. І нашы потым пацвердзілі, што не было не толькі дактароў, але і параненых... Джунглі.

- А дзед?.. - спытаў Брызін. - Ён жа генерал.

- Дзед рапарт напісаў аб адстаўцы, яго пад хатні арышт узялі. Тут у нас варта стаяла, жылі ў прыхожай. З тэлефонам нейкім спецыяльным, з пісталетамі... Мне падабалася.

- І даўно гэта было? - пацікавіўся Лёня.

- Паўжыцця назад... А, можа, і ўсё жыццё... Каньяк п'ём?

Брызін адсунуў ад сябе кілішак.

- Без мяне... - І амаль што прызнаўся ў тым, з-за чаго ўсё ж да Капіталіны паехаў. - Пазваніла б ты дзядзьку, ці яшчэ каму, як яна там?.. Сказала б, што знаёмая твая, сяброўка... Можа, лекі якія купіць... Нешта ж трэба рабіць, не магу я так сядзець...

Капіталіна ўзялася разліваць каньяк, Лёня пераняў бутэльку:

- Капіталіна, у мужчынскай кампаніі...

- Я сама сабе кампанія, - страсянула валасамі Капіталіна, і Брызін толькі цяпер заўважыў, якія ў яе прыгожыя, колеру спелага лёну, валасы. - Вып'ем - і пазваню. Тады мне і з ім, і з кім заўгодна прасцей размаўляць будзе... Я хачу выпіць за тое, каб ваша дачка была жывая-здаровая. А вы - не?..

Брызін перахапіў пустэльны, з сухім бляскам позірк Капіталіны і адчуў у ёй небяспеку.

- Мы што, апроч, як піць, нічога больш не ўмеем?

- Дык вы - не? - перапытала Капіталіна.

Як і ўсе паганцы, Брызін меў свае забабоны, след чорнага ката не пераходзіў... Гэтак закручанае Капіталінай змушэнне да выпіўкі яго раздражніла - і ён замест кілішка падсунуў да сябе фужэр.

Лёня наліў на донца.

- Поўны, - сказаў Брызін. - Каб была жывая і здаровая.

- Ой, які каньяк! - з асалодаў выпіла Капіталіна. - Некалі ў нас заўсёды такі быў, дзед любіў... Казаў: Капа, накапай...

Брызін выпіў праз сілу.

- Цэлы дзень п'ём... Дзе ў цябе тут ванна, ці басейн з вышкай?.. Мне б асвяжыцца трохі...

- Там... - махнула рукой на дзверы Капіталіна, і Брызін выйшаў са сталовай.

У ваннай, якая ў параўнанні з астатнімі апартаментамі аказалася нечакана маленькай, быў гэткі гармідар, што мыцца ў ім расхацелася... Па ўсіх кутах былі раскіданы трусікі, станікі, нямытыя ручнікі і бялізна, да ракавіны і да рагоў самой ванны прыкарэлі абмылкі, мачалкі, выціснутыя цюбікі зубной пасты, шкляныя і пластмасавыя бутэлечкі са слоічкамі, а на палічках шафкі з запырсканым люстэркам, у якое Брызін глянуў і не ўбачыў сябе, былі рассыпаны разам з бігудзі і заколкамі прэзерватывы і шпрыцы...

Брызін абмыў рукі і твар і выцерся насоўкай.

Выйшаўшы з ваннай, ён штурхнуў дзверы насупраць - і яны расчыніліся ў спальню. На двух ложках, раздзеленых тумбачкай з таршэрам, ляжалі мужчына і жанчына, падобныя на бацьку і маці Капіталіны. У звечарэлым святле, якое малаком цадзілася скрозь шторы, твары іх былі спакойнымі, яны спалі. Брызін, ледзьве не сказаўшы "выбачайце", ніякавата пасунуўся назад, але нешта ў апошні момант здалося яму ў гэтых тварах ненатуральным - і ён запаліў люстру.

У ложках, акуратна накрытыя вышыванымі коўдрамі, ляжалі лялькі. Гумавыя, у рост чалавека, Брызін бачыў такія ў секс-шопах... Лялька-жанчына ляжала бліжэй да Брызіна, і каля яе ложка вісеў на гнутай вешалцы халат і стаялі тапкі... Ранкам яна прачнецца і ўзрадуецца, што дачка пра яе паклапацілася... Накіне халат, суне ножкі ў тапачкі, выйдзе ў прыхожую і гукне: "Капіталіна Самсонаўна!.. Ай-яй-яй, ты яшчэ не ў ваннай!.. Падымайся, соня мая, пара ў школу збірацца!.."

На тумбачцы пад таршэрам ляжалі два шпрыцы і прэзерватыў.

Брызін выключыў люстру і зачыніў дзверы спальні.

Тут не толькі нарката, тут болей...

Асцярожна прамінуўшы прыадчыненыя дзверы сталовай, Брызін рушыў да выхаду, узяўся за замкі, але рукі ў яго дрыжэлі, і ён ніяк не мог тры гэтыя замкі адолець, які з іх у які бок круціць, адзін замок ляснуў, як стрэліў - і ў прыхожую выйшла Капіталіна.

- Я пазваніла... А вы куды?

- Па цыгаркі... Скончыліся.

- У мяне ёсць што паліць... Вы збегчы хацелі?

- Не... Што сказаў Самсон Самсонавіч?

- Спытаў, адкуль у мяне такія знаёмыя...

- І ўсё?..

- Сказаў, што раніцай будзе мой дзядзька з Прагі, ён таксама Самсон Самсонавіч...

- Ты казала пра гэта! - адштурхнуўся ад дзвярэй Брызін.

- І таксама хірург - і тады будзе відаць...

- Што будзе відаць?..

- Вытрымае ваша дачка яшчэ адну аперацыю, ці не...

Высунуўся захмялелы Лёня.

- Крык нейкі чуецца ў інтэлігентнай кампаніі...

- Няма ніякага крыку, - прайшоў у гасцёўню Брызін і сеў на скураную канапу каля балконнага акна. - Нічога няма... Дайце, што ў вас там запаліць ёсць.

Капіталіна вынесла са сталовай "касяк" - папяросіну з падоўжанай, сцягнутай з муштука і набітай гільзай.

- Гэта расслабіць вас, толькі не супраціўляйцеся самі сабе... Вам адпачыць трэба.

- Я адзін папалю.

- Добра, паліце адзін.

- Капіталіна Самсонаўна, вы цуд!.. - прыпадняўся на цырлы, каб пацалавацца з ёй, Лёня, і на цырлах падаўся за ёй у сталовую. - А ў нас яшчэ і каньяк, і кветкі, і чароўная ноч...

Брызін яму пазайздросціў.

"Дзе кветкі?.. Якія кветкі?.. Ніякія, абы на цырлах, абы прыгожа..."

"Траўку" ён спрабаваў і раней, таму запаліў спакойна, нічога не чакаючы... Можа, сапраўды дапаможа трохі расслабіцца.

Кватэра Капіталіны нагадвала яму яшчэ адну, таксама генеральскую, у якую ён патрапіў, калі заляцаўся да будучай жонкі. Тая прывяла яго ў сям'ю сяброўкі, нібыта на агледзіны. Гаспадар з гаспадыняй амаль не звярнулі на Брызіна ўвагі, бравы генерал, вітаючыся, прадэкламаваў толькі: "Андрэй, не дурэй, не дзяры капоты..." - і дадаў на вуха: "Не жаніся, не будзь дурнем", - затое дачка іх адцягнулася на Брызіне, як хацела. Беласкурая з чорнымі валасамі, адкормленая, пародзістая, яна бокам ляжала на тахце ў кітайскім халаце, і на выгнутым, круглым яе клубе нервавалася рука з даўжэзнымі, на паўпальца, пазногцямі пад крывава-чырвоным лакам. Насмешліва гледзячы на Андрэя, яна папстрыквала сваімі кіпцюрамі і расказвала пра тое, у якое захапленне прыводзяць яе простыя людзі з правінцыі. Аднойчы бацька не змог паслаць за ёй машыну, ёй давялося паехаць у тралейбусе, і калі тралейбус паварочваў каля Вечнага агню на плошчы Перамогі, вясковы дзядок страшэнна здзівіўся і амаль крыкнуў сваёй спадарожніцы:

"Глянь, старая, агонь на вуліцы гарыць!"

"Ну!.. - таксама здзівілася старая. - Мусібыць, дзеці запалілі".

- Як натуральна! Як проста! - пстрыкаючы кіпцюрамі, захаплялася генеральская дачка Аліса. - Правінцыялы ўсё-ткі лепшыя за нас, несапсаваныя гарадской культурай і прагрэсам. А я змагла б жыць у вёсцы, як вы думаеце, малады чалавек?..

У куртатым каверкотавым касцюмчыку Бабруйскай фабрыкі і ў шкарпэтках з дзіркамі на пятах Андрэй сцята сядзеў на хісткім пуфіку, піў каву і, стараючыся не засвяціцца пятамі, думаў толькі пра тое, як бы не раструшчыць найтонкі, бязважкі, нібыта з нічога зроблены кубачак. Каву ён піў упершыню ў жыцці, яна зусім яму не падабалася, але Андрэй не асмельваўся адмовіцца, калі Аліса, бачачы, як ён душыцца гэтым горкім пойлам, адтапырвала крывава-чырвоны мезенчык і прапаноўвала:

- Вам яшчэ кавы, малады чалавек? Без цукру?..

Нават на тое, каб, не хочучы, не піць каву, незалежна ад таго, хто ёй частуе, Брызіну спатрэбілася нямала гадоў... І яшчэ болей часу мінула, пакуль ён аднойчы, гледзячы на парад ветэранаў і на новае, маладое, пыхлівае начальства, якое тэатральна ветэранаў вітала, зусім

па-іншаму зразумеў тое, што сказала пра Вечны агонь тая старая ў тым тралейбусе.

Правінцыйнасць маладога чалавека не перашкодзіла Алісе на другі дзень пасля шлюбу ягонага з яе сяброўкай зацягнуць Брызіна ў ложак... З гэтага нават ад правінцыяла яна зацяжарыла і, панічна баючыся бацькі-генерала, данасіла дзіця амаль да пяці месяцаў. Пад гэты час бравы генерал папаўся на буйным крадзяжы вайсковай маёмасці, яго арыштавалі і саслалі на Кушку, куды паехала за ім і генеральша. Рабіць аборт было позна - і ў спусцелай генеральскай кватэры тры найлепшыя сяброўкі Алісы, адна з якіх вучылася ў медінстытуце, выклікалі Алісе штучныя роды. Маша-жонка, якая пры тым прысутнічала і сама была цяжарная, расказала Андрэю, як яны не ведалі, куды падзець дзіця. Са страху закруцілі яго ў газеты і кінулі ў смеццеправод... Зрабіла гэта - закруціла і кінула - Маша-жонка, моцная ў яе была натура. Брызін часта пра тое ўспамінаў, калі яна памерла пры родах.

Аліса пачала піць, прадавала рэчы - і даволі хутка тая генеральская кватэра прыйшла ў яшчэ большае запусценне, чым гэта... Разбураныя генеральскія гнёзды.

Але жыць - неяк адразу і адчуў, і падумаў Брызін - усё ж хораша... Яму згадаўся анекдот пра мужыка, які ў хаце сваёй сабраўся быў вешацца. Прывязаў вяроўку, намыліў яе, стаў на зэдаль, надзеў пятлю - і ў апошні момант убачыў на стале трохі недапітую пляшку. "Я павешуся, а нехта дап'е? - падумаў мужык. - Э, не, так не пойдзе..." Злез, дапіў, зноў надзеў пятлю - і ўбачыў амаль напалову недапаленую цыгарэту, здаравенны бычок. "Я павешуся, а нехта дапаліць?.." Злез, запаліў, выйшаў на балкон... Уверсе птушкі пяюць, унізе дзеўкі-танкеткі абцасікамі цокаюць... Мужык пстрыкнуў бычком з балкона, азірнуўся на вяроўку, пацягнуўся і сказаў: "Э, не... Я павешуся, а жыццё, бач ты, возьме ды наладзіцца!"

Брызін дапаліў папяросу - і яго пацягнула прылегчы. Ён лёг спінай на канапу і пачуў, як спачатку аднекуль зверху, а потым і знізу, і з усіх бакоў ціха загучала музыка. Са столі пацякло па сценах, па дыванах, зазіхацела на старадаўняй зброі жаўтаватае святло, нібы гасцёўня напаўнялася сонцам. Святло цякло хвалямі, набягала само на сябе, як вада на ваду пры беразе, і адна хваля падхапіла Брызіна, пад яе яшчэ мякчэй паслалася другая, яны прыпаднялі Андрэя, загушкалі, пасля ўплылі ў яго - і ён сам стаў лёгкай хваляй на хвалях, разам з якімі плаўна-плаўна, паволі-паволі і ў той жа час неверагодна хутка то ўздымаўся вышэй ад столі і неба - да самых зорак, тоападаў ніжэй ад падлогі і зямлі - да самых нетраў...

Ён быў нідзе і ўсюды, ні ў чым і ва ўсім - без канца і пачатку... І ён не адчуваў асалоду, а быў самой асалодай, якая гранічна сама сябе адчувала... Тое зусім маленькае, што яшчэ заставалася ў гэтай асалодзе Брызіным, баялася асалоды не вытрываць і ад яе памерці...

"Гэта немагчыма, не па сілах чалавечых вытрываць такое, але, калі такое ёсць, дык нехта ж гэта адчувае, павінен адчуваць, калі такое ёсць, але хто?.." - думала тое, што было ў асалодзе Брызіным, і Маша-каханне, хваля-каханне, якая была і часткай асалоды і ёю ўсёю, казала, гучала музыкай: "Я, я, я ўсё гэта адчуваю, я і ёсць твая асалода, і маці твая тое ж адчувае, скажыце яму, Марыя Андрэеўна, хай ён не мучаецца, што нас няма, гэта яго самога яшчэ нямашака..." - і Маша-маці, хваля-маці люляла яго і люлялася ў ім, і казала не асобна, а музыкай гучала разам з Машай-каханнем: "Гэта знак табе, каб ведаў, чаго можаш не зведаць і не адчуць, бо грэх на табе, а ты і не сплаціў яго, і не замаліў, табе і Маша пра тое скажа..." - і Маша-дачка, хваля-дачка ахінула яго, прылегла з ім побач і пачала да яго ласціцца, цалаваць і распранаць, казаць, гучаць музыкай: "Ён мяне любіць, любіць, за ўсіх вас любіць, ён праз мяне грахі свае сплаціў і замаліў, глядзіце, які ён чысты, я нават магу пацалаваць яго там, дзе нельга..." - і хваля-дачка стала цалаваць яго там, дзе нельга, і ён паспрабаваў адштурхнуць яе, бо сапраўды нельга, бо гэта грэх над усімі ягонымі грахамі, але рукі ягоныя ўплылі ў яе русалчыны валасы, і яна перакруцілася разам з ім, падплыла, паслалася пад яго - і ён, увайшоўшы ў хвалю-дачку і жахаючыся гэтага, выліваўся ў яе хваля за хваляй, канаючы ад асалоды...

Колькі гэта доўжылася па часе, ён не ведаў, бо не было ніякага часу... Наогул не было нічога - і было ўсё... Ён уздымаўся і заміраў ад страху, што не апусціцца з гэтай вышыні, апускаўся і заміраў ад жаху, што не ўздымецца з гэтых нетраў. Хваля за хваляй, хваля за хваляй...

Калі сціхла музыка, згасла святло і апалі хвалі, Брызін, вярнуўшыся з палётаў, знайшоў сябе голага на скураной канапе ў абдымках голай Капіталіны.

Выйшла ўсё, як заўсёды, толькі пад наркатой. Ды яшчэ дачка ягоная, з якой ён зараз грэшна кахаўся, трызніў сябе ў ёй на пару з Капіталінай, была ў бальніцы.

Госпадзі, чаму з дачкой, чаму Маша падмяніла ў гэтым трызненні Капіталіну?.. Брызін чуў і чытаў пра ўсялякія эдзіпавы комплексы, але яго гэта ніякім бокам не чапляла - ненармальнасць нейкая, хвароба, такім эдзіпам толькі яйцы адстрэльваць... Іншым разам ён раўнаваў Машу, загадзя перажываючы тое, што дастанецца

яна цыбуку нейкаму ў жонкі - і давядзецца яе з цыбуком тым дзяліць. Ці яшчэ з якім неграм... Але ж гэта бацькоўскае, нармальнае, што можна ўсвядоміць і зразумець, а ў падсвядомасці - такое!..

- А Лёня дзе?.. - спытаў Брызін.

- Па кветкі пайшоў... - прамармытала Капіталіна. - Я салодкая табе?..

- Як кава з цукрам...

- Я не п'ю каву з цукрам...

- Я ведаю...

- Адкуль?..

- Генеральскія дочкі каву з цукрам не п'юць...

- Я не дачка, я ўнучка...

"Сапраўды, - успомніў Брызін. - Да ўнучак ужо дабраўся, педафіл..."

- Табе колькі гадоў?..

- Дваццаць чатыры...

"Выглядаеш маладзей", - хацеў сказаць Брызін, але не сказаў, бо Капіталіна выглядала і на дваццаць чатыры, і на чатырнаццаць, і на трыццаць пяць.

- І даўно ты...

- Даўно...

- Я не паспеў яшчэ спытацца...

- Я зразумела... Ты заходзіў і ў ванну, і ў спальню, я забылася замкнуць... Але я гэта кіну...

- Кідай...

- Хоць гэта не больш шкодна, чым піць...

- Гэта больш небяспечна, чым піць...

- Небяспечна жыць, ад гэтага паміраюць...

- Ніхто не памірае...

- Як гэта?..

- Калі памрэш, зразумееш...

- А ты памёр?..

- Памёр...

- Як мае бацькі?..

- Як твае лялькі...

- Шкада...

- Чаму?..

- З табой добра...

- А ты са мной была?..

- З табой... А з кім яшчэ?..

- Ну, ці мала з кім... З Лёням... З бацькам...

- А...

- Што "а"?..

- Гэта "траўка" такая, яна падмяняе... Усё ў нас саміх, а яна вызваляе...

- Дык з табой было такое?..

- Не... Мяне п'яны бацька без ніякай "траўкі", на яве, на гэтай самай канапе... Яны праз тое і ў Анголу з'ехалі, я бачыць яго не магла... Павесіцца спрабавала... Каб не дзед...

Брызін сеў на канапе.

- Як гэта на яве? Бацька?..

- Ты чаго ўсхапіўся? - зашукала яго рукамі Капіталіна. - Хіба не чуў пра такое?.. Давай паляжым...

- Холадна, - падняўся Брызін і пачаў выварочваць на правы бок штаны, сцягнутыя з яго Капіталінай разам з трусамі і шкарпэткамі. І штаны, і трусы, і шкарпэткі, і пінжак з кашуляй у генеральнага дырэктара Андрэя Аляксандравіча Брызіна былі новыя, без дзірак.

У прыхожай раптам прыглушана зайгралі гімн Савецкага Саюза.

- Колькі ж часу?.. - пачаў шукаць гадзіннік Брызін, але ўспомніў, што Савецкага Саюза няма. - Што гэта?..

- Званок такі дзвярны, - прыпаднялася Капіталіна. - Лёня кветкі прынёс, адчыні...

- А ты?..

- Што я?..

- Ты ж голая, апранайся.

- Я і голая магу кветкі ўзяць, - пайшла да дзвярэй Капіталіна... Брызін пераняў яе, заштурхаў разам з трантамі ў ванну і тады ўжо адчыніў дзверы.

Лёня быў без кветак.

- Я ў бальніцу з'ездзіў... - ціха і вінавата прагаварыў Лёня, не пераступаючы парог. - Самсон Самсонавіч прабачаўся... што да вас не дазваніцца...

На Лёніным твары ўсё было напісана, хоць ён не ведаў, як пра гэта ўсё сказаць.

- Вы самі пазваніце...

- Зараз, зараз... - палез па кішэнях шукаць тэлефон Брызін, але яго хіснула да сцяны, ён прываліўся да яе спінай і асеў на падлогу.

Лёню ў дзвярах і Брызіна на падлозе і застала Капіталіна, мокрай і голай вышаўшы з ваннай з трантамі ў руках.

- А кветкі... - пачала Капіталіна, асеклася і на мокрае цела пры іх пачала апранацца...

- Каб я магла памяняцца з Машай, я б памянялася, - апрануўшыся, зусім цвяроза і зусім сур'ёзна сказала Капіталіна. - Так мне абрыд гэты мульцік, што болей не магу...

З Лёнем, з Капіталінай ды яшчэ з Бегунком Брызін Машу і пахаваў. Не стаў званіць ні яе сябрам і сяброўкам, ні Таісіі. Труну несці наняў чужых людзей з пахавальнай канторы. Самсонавых.

Два дні пасля хаўтур ён не выходзіў з дому. Не піў, не еў, нічога не рабіў, ні пра што не думаў - ляжаў бервяном.

"Ты страшны чалавек, Андрэй, ты страшны чалавек!.. Як ты жывеш?.. Табе нельга жыць!.. Ты страшны чалавек..." - круцілася ў мазгах адна фраза, як на кружэлцы.

На трэці дзень ён спусціўся ў падвал, дзе ў яго быў прыхаваны пісталет, вярнуўся ў дом, замкнуўся, паклаў пісталет на стол у кухні і доўга на яго глядзеў...

Як гэта зрабіць?..

Запіску пакінуць?.. Але каму?.. Машы ўсё ён хутка сам раскажа...

Ці не?.. Гэта ж страшны грэх - самазабойства... Можа, і не спаткаецца ён з Машай?..

Там будзе відаць...

Трэба некаму пазваніць, каб заўтра зайшлі... А то ён згніе тут, у Таісіі ключоў няма...

А каму пазваніць?.. Хоць ты сам сабе пазвані...

Пачакаць трэба, пакуль яму нехта пазвоніць... Хто першы - той няхай заўтра і прыходзіць...

Дажыўся - пахаваць няма каму...

А, можа, загадаць?.. Калі пазвоняць хутка і пазвоніць жанчына, значыць, Маша яго чакае... Калі не хутка і мужчына, значыць...

Брызін уключыў тэлефон, падцягнуў яго да тапчана ў прыхожай, паставіў на падлогу, паклаў побач пісталет, лёг і стаў чакаць...

Мінула пяць марудных хвілін, доўгіх дзесяць, невыносныя паўгадзіны... Не званіў ніхто...

Брызін падняў трубку - гудок быў. Кладучы трубку, ён выпадкова націснуў кнопку аўтаадказчыка.

Тэлефон зашапацеў, матаючы мікракасету.

"Тата, я забылася табе раніцай расказаць, які мне дзіўны сон прысніўся... Быццам мама жывая, такая прыгожая, ні на адным фотаздымку яе такой няма, і я неяк перанарадзілася ў вас, ну, нарадзілася зноў, нанава. І мама кажа табе: давай выкінем яе, нашто нам яшчэ адна такая самая?.. І ты адказваеш: праўда што, адной Машы досыць. А я ведаю, што я не яшчэ адна, а адна ў вас адзіная,

той Машы ў вас ужо няма. Мне самой цікава, дзе яна целам падзелася, бо я ў ёй не памірала - і яна ўва мне засталася. Але сказаць пра гэта - дык выдаць сябе, вы ўбачыце, што я ўсё разумею: і хто вы такія, і што адбываецца... А мне хочацца абхітрыць вас і ўсіх, расці, ад пачатку ўсё чыста ў свеце разумеючы, толькі робячы выгляд, быццам я звычайнае немаўлятка. Ты кажаш маме: давай я дзе-небудзь на вуліцы яе пакіну, не ў акно ж выкідваць, і я разумею, што ты хітруеш, нідзе мяне не пакінеш і нікуды мяне не выкінеш, а завязеш у Сочы да свайго званага брата, каб я там шашлыкі на піках ела. Ты паклаў мяне на задняе сядзенне, у дарозе пачалася навальніца, страшная, з грамамі і маланкамі, мы схаваліся ад яе ў цёмны-цёмны і доўгі тунель, а калі з яго выскачылі - цябе за рулём не было, машына, як шалёная, сама імчалася...

Дзе ты падзеўся?.. Ты нікуды не едзь сёння, чуеш?.. Нармальны бацька за дачкой не сочыць, як шпіён, і праз тое, што яна з неграм цалуецца, нікуды не прападае. І нашто я ў такога яшчэ раз нарадзілася?.."

Бі-бі, бі-бі, бі-бі.

"Цябе так і няма нідзе... Нінэль званіла, пыталася, ці буду я мамай яе называць... Што ў цябе за бабы ўсе нейкія адмарожаныя?.."

Бі-бі, бі-бі, бі-бі.

"Тата, што адбываецца?.. Зноў званіла Нінэль, істэрычна плакала, каб ты Сініцына не забіваў, у яго зубы баляць... А ты яго забі, каб зубамі не мучаўся".

Бі-бі,
бі-бі,
бі-бі.
А ты
я-го
за-бі.

"Андрэй Аляксандравіч, гэта доктар... Ваш мабільны не адказвае, але я абяцаў пазваніць... Я ад яе не адыходзіў, была надзея, што яна справіцца... Сэрца стала, мне вельмі шкада..."

Шка-да,
шка-да,
шка-да.

"Андрэй... Не ведаю, што сказаць... Якія ад мяне спачуванні... Мне пазванкі на шыі вывернула, грудзі пабіла... Зразумець не магу, як яно выйшла... Павер толькі, што не хацеў... Ні цябе, ні тым болей Машу... А следчы палохае, што пайду за наўмыснае... Калі толькі ты, як бацька, не заявіш адваротнае... Што не было ніякіх прычын, не

магло быць такога... Тады можна будзе круціць што-небудзь тэхнічнае, з тармазамі... Штук за дзесяць яны гэта зробяць... Падумай, Андрэй, прашу цябе... Што табе з таго, што я сяду?.. Машу не вернеш... А нам неяк далей жыць трэба... Кантракт падпісаны сам ведаеш, які... Прашу цябе, Андрэй... Я для цябе ўсё, што хочаш, зраблю... Каньяк твой на сябе вазьму, скажу, што за ім і ехаў... Толькі не цягні, бо гэта трэба рабіць зараз, пазней назад нічога ўжо не адкруцім... Чакаю твайго званка... Андрэй, прашу цябе..."

Бі-бі, бі-бі, бі-бі.

"Андрэй, пазвані мне... Хоць скажы, што надумаў... Зрабі што-небудзь, Богам заклінаю..."

Ну, калі Богам...

Брызін пракруціў касету аўтаадказчыка назад.

"... каб ты Сініцына не забіваў, у яго зубы баляць. А ты яго забі, каб зубамі не мучаўся".

Ці аддаць сініцынскую споведзь ментам?.. Ты не падумаў, мудзіла, што так магу зрабіць?.. Не падумаў, не да таго было...

Паляжаўшы яшчэ і падумаўшы, ён набраў нумар тэлефона Сініцына.

- Ты "Маздзе" сваёй перадок адкляпаў?

- Не... Не да таго было...

- Вазьмі на фірме машыну. На дачу да мяне з'ездзім, Маша прасіла сад абрэзаць... Там і перагаворым.

- Дык я ехаць не магу... Шыю не павярнуць, рукі ледзь падымаю...

- Я паеду, у мяне шыя нармальна круціцца. Хай машыну ў мой двор прыгоняць.

Сініцын засумняваўся.

- Нашто некуды ехаць?.. Давай у мяне, ці ў цябе спаткаемся...

- Ну, не хочаш - не едзь. Адзін паеду.

- Якая дача, Андрэй...

- Я ж табе сказаў: Маша прасіла.

- Добра, - згадзіўся праз паўзу Сініцын. - Да Нінэль заедзь, я ў яе...

"А дзе табе яшчэ быць?.. Таксама пахаваць няма каму будзе, Нінэль не пахавае".

- Не паеду я да Нінэль. Каб час не губляць, ідзі да майго гаража. Пілу ўзяць трэба...

Сініцын таптаўся каля гаража з Нінэль.

Брызін, не вітаючыся, абыйшоў іх, адамкнуў гараж - Бегунок усё прыбраў. "Масквіч" без матора стаяў на яме, каньяку ў гаражы не было. Значыць, Капіталіне апошняй дасталося.

Знайшоўшы бензапілу, Андрэй даліў бензіну ў бачок, паспрабаваў завесці... Піла завялася адразу і весела.

- А ну на х . . пайшла, курва! - схапіўшы пілу, з перакошаным тварам выскачыў Брызін з гаража на Нінэль. - Напалам да п . . . . распілую!!!

Нінэль вырвала сваю руку з-пад рукі Сініцына, якога нібыта падтрымлівала, і кінулася бегчы. Зачапілася абцасам за бардзюр, увалілася ў тую ж круглую сметніцу, у якую сто год таму сеў на азадак Віталік, выкараскалася, закульгала подбегам, не азіраючыся, далей.

"Як удала нехта сметніцу паставіў..." - падумаў Брызін.

- Я адзін з табой не паеду, - заявіў Сініцын.

Андрэй паклаў бензапілу ў багажнік новенькага "Форда", прысланага Сініцыным, і зноў зайшоў у гараж.

- Хадзі сюды! - паклікаў Сініцына.

Сініцын адступіўся.

- Не пайду.

- Ды ідзі, пакажу нешта...

Сініцын нерашуча ступіў крок, другі...

- Ідзі, чаго ты баішся сярод белага дня ў цэнтры горада?.. - І як толькі Сініцын увайшоў, Брызін сунуў, амаль кінуў яму ў рукі пісталет: - На, патрымай.

З нечаканкі Артур схапіў пісталет абедзьвюма рукамі.

- Патрымаў?.. - паклаўшы насоўку на руку, забраў у яго пісталет Брызін. - Цяпер ведаеш, што будзе?.. Цяпер будзе пісталет з тваімі пальцамі, - абгарнуў ён пісталет насоўкай. - Цяпер будзе, што ты дачку маю забіў і мяне забіць хацеў, а я бараніўся... Гэтай во манціроўкай бараніўся, - перакрыўшы Артуру выхад, узяў манціроўку Брызін. - І раструшчыў табе галаву!

Сініцын пабялеў і сеў на край ямы.

- Я раструшчу табе галаву, скіну ў гэту яму - і сгніеш тут, - адкінуў манціроўку Брызін. - Тут ты забіў маю дачку, Артур, і забіць тут цябе было б самае тое. І я хацеў гэта зрабіць, але не зраблю. Для пачатку замест пабітага "Масквіча" ты аддаеш мне "Форд", а там пабачым... Паехалі, пісталет я ў гаражы пакіну, каб ты па дарозе ў штаны не наклаў.

Артур не ўставаў, пакуль Брызін не засунуў пісталет пад скрыню з інструментамі ў дальнім куце гаража.

- Дык нашто ехаць, калі пра ўсё дамовіліся? - насцярожана падняўся Артур на ногі.

Брызін падштурхаў яго да дзвярэй і замкнуў гараж.

- Пакуль мы з табой толькі пра машыну дамовіліся... А пра астатняе нам дамаўляцца і дамаўляцца... Прыгожы ў цябе ашыйнік, табе пасуе. Хадзі ў ім, калі нават паправішся.

Дарогай Артур крыху супакоіўся.

- Дарма ты так на Нінэль, яна перажывае, мучаецца... На магілкі мяне ўчора зацягнула, мы кветкі паклалі... Я баяўся, а яна змусіла... Помнік трэба паставіць, найлепшаму скульптару заказаць... Гэта я на сябе бяру...

- А з кантракту колькі сам бярэш, колькі мне даеш? - супакойваў яго далей Брызін.

- Трыццаць... Ну, трыццаць тры...

- Пяцьдзесят.

- Добра, пяцьдзесят.

- І з усіх наступных пяцьдзесят.

- Не, Андрэй, так не бывае... Мне з партнёрамі разлічвацца. З наступных - трыццаць... Ну, трыццаць тры.

- Нос падатры. Пяцьдзесят.

- Я магу сказаць, што пяцьдзесят, але ты ж ведаеш, што так не бывае... Трыццаць тры.

- І бярэш мяне сваім намеснікам.

- Бяру, гэта не праблема.

- Праблема... Мы кожны дзень будзем бачыць адзін аднаго...

- Мы і так амаль штодня бачыліся.

- Тыя дні іншыя былі, Артур. Такіх ужо не будзе.

Андрэй рэзкавата тармазнуў на скрыжаванні, прапускаючы трактар, які, паварочваючы, ледзь не зачапіў іх нагружаным дошкамі прычэпам, і Сініцын войкнуў.

- Цішэй ты... Галава адваліцца.

"Таксама варыянт..." - падумаў Брызін.

- Можам не сядзець разам, - асцярожна паправіў галаву над ашыйнікам Сініцын. - Заставайся ў сваім офісе. А ўсе расходы з мяне.

- Разбагацею я з табой... А грошы куды? Нашто яны мне, Артур?

- Ну, спытаў... Дом на моры купіш... На Кіпры, у Іспаніі, ці дзе яшчэ... Адпачываць будзеш па-чалавечы... А то што ў цябе за дача?.. Шпакоўня садоватаварыстская.

- Глянь ты, выгаварыў, - здзівіўся Брызін. - Хутка табе зубы ўставілі.

Сініцын так супакоіўся, што нават пакрыўдзіўся.

- Не хутчэй, чым ты выбіў.

За паўвярсты ад дачы спыніліся на чырвонае святло чыгуначнага пераезда, які Брызін хоць і добра ведаў, але яшчэ раз уважліва да яго прыгледзеўся. Амаль адразу за пераездам міма невялічкага возера, у якім Маша любіла купацца, дарога падымалася на гару, дзе і пачыналіся садоватаварыстскія дачы. "Мне памыцца - толькі з гары скаціцца!" - кожную раніцу крычала маленькая Маша і бегла да возера ў любую пагоду.

Справа паказаўся таварны поезд, і калі да пераезда яму заставалася метраў сто пяцьдзесят, Брызін рвануў цераз пераезд.

Сініцын, уціснуты ў спінку сядзення, заплюшчыў вочы.

- Ты што?!.

Брызін узляцеў на гару, падвярнуў да дачы, ляпнуў па рулі "Форда".

- Звер-машына! На "Масквічы" б не праскочылі...

- Я апошні раз з табой еду, - расплюшчыў вочы і выбраўся з машыны Сініцын. - Апошні раз.

- Можа быць, - не стаў пярэчыць Брызін.

На дачы, дзе ніхто не быў ад вясны, грады Таісіі пасохлі, кветнік Машы зарос, затравянеў.

- Зарастае ўсё, - сказаў Сініцын. - І гэта зарасце...

- Што гэта? - дастаючы бензапілу, спытаў Брызін, хоць і зразумеў, што мае на ўвазе Артур. Той падышоў да прагнутай пад цяжарам яблыкаў антонаўкі і замест адказу спытаўся:

- Хто ж сад сярод лета абразае?

- Сярод вясны не выйшла, - завёў бензапілу Брызін. - Пілы і пагоды не было. А да восені ці дажывём мы з табой...

Артур сарваў яблык, надкусіў і кінуў у траву.

- Зялёны яшчэ... Што ты мяне ўсё палохаеш? Я паміраць пакуль не збіраюся.

- А Маша збіралася?.. - рушыў на яго Брызін.

Сініцын падаўся ад пілы, аступіўся на яблыку, упаў на спіну... Брызін навіс на ім, прыціснуў нагой да зямлі і крануў пілой гіпсавы ашыйнік. З-пад пілы пырснуў белы пыл - і твар Сініцына стаў падобны на пасмяротную маску.

Брызін сціскаў ручкі бензапілы, яна выла і скрыгацела - і ўсё можна было скончыць зараз. Але Машы прысніўся дзіўны сон...

Андрэй заглушыў бензапілу і паклаў яе пад яблыню.

- А кажаш: паміраць не збіраюся... Не заракайся. Мой дзед казаў: чалавек, як толькі народзіцца, так рыхтуецца да смерці.

Сініцын ляжаў нерухома.

- Падымайся, не прыдурвайся... Ашыйнік на табе сталёвы, піла не ўзяла.

- Нічога не бачу, - слаба прагаварыў Артур. - Нічога... І ўстаць не магу... Хрумснула нешта ў шыі і ў спіне... баліць...

- І зубы ў цябе, і шыя, і спіна... Нашто табе жыць інвалідам?

- Хачу так... - выдыхнуў Сініцын. - Каб жыць...

Брызін падцягнуў яго да машыны і паспрабаваў падняць на пярэдняе сядзенне. Маска на твары Артура зморшчылася.

- Не садзі... Пакладзі на задняе...

"Як па сцэнары... - падумаў Брызін, адчыняючы заднія дзверцы і бервяном запіхваючы ў іх Сініцына. - Толькі грамоў з маланкамі не стае".

Ён завёў матор і зрушыў з месца.

- А сад?.. - раптам спытаў Сініцын.

- Сад я пазней адзін абрэжу, цябе Маша не прасіла.

- Куды мы?..

- На кудыкіну гару. А з яе да Самсона Самсонавіча. Пабачым, ці дапаможа.

Брызін ад'ехаў ад дачы і стаў перад спускам з гары, якая кацілася ўніз амаль да самага чыгуначнага пераезда. Заставалася толькі дачакацца цягніка...

"Калі з'явіцца злева - я разам з ім... Калі справа - ён без мяне, я неяк сам пасля..."

- Ты страшны чалавек, Андрэй... - выразна сказаў за ягонай спінай Артур, нібыта агучыў запіс на кружэлцы.

Брызін сцяўся.

- Чаму?..

- Ты нікога не любіш, абыходзішся з людзьмі, як з лялькамі... Табе нельга даверыцца, ты падманіш і здрадзіш... Ты раўнадушны і баязлівы, а цябе ўсе баяцца... Цябе і Маша баялася...

- Калі гэта мяне Маша баялася?

- Увесь час, да апошняга... У той дзень яна сказала Нінэль, што хоча выйсці замуж за негра, але баіцца, што ты заб'еш і яго, і яе... Яна збіралася з'ехаць з ім ад цябе ў Анголу...

- Куды з'ехаць?

- У Анголу...

"Пабрацімская нейкая краіна...", - змрочна падумаў Брызін. Толькі Артур брэша. Брызін помніў, як Маша абыякава глядзела ўслед негру, калі той танцорнай жырафай адыходзіў ад яе па скверы. Гэта была для яе гульня, забаўка. Так не глядзяць, калі замуж збіраюцца. Ён павярнуўся да Сініцына.

- Дык ты яе не пусціў?..

На гэта Артуру не было што сказаць, а ў Брызіна знайшлося, хоць ён і не надта хацеў - само загаварылася.

- Мы абодва з табой гаўно сабачае, але ты - куча большая. I не спрабуй мяне рамантаваць, позна. Каб ты такую размову завёў раней, я б, можа, цябе і паслухаў. А ты пра што са мной гаварыў? Толькі пра тое, як і дзе вырваць грошы, як і каго надурыць. А мы дваццаць гадоў з табой знаёмыя. Дваццаць гадоў, яшчэ Машы не было! I ўспомні, што ты зрабіў у той дзень, калі яна нарадзілася, а жонка мая памерла? Забыўся? Дык я табе напомню! Ты прыпёрся да мяне з пузатым маскоўскім начальнікам, якога трэба было недзе напаіць і бабу пад яго падкласці! Хто гэта зробіць? Брызін, ён мастак у такіх справах! Я вам талкаваў, што сёння, ну, ніяк, не да таго, а той пузаты паслухаў і анекдот расказаў пра грузіна, які спачатку засумаваў, калі жонка памерла, а пасля заскакаў з радасці, што адын, савсэм адын! I калі я юшку яму пусціў, ты абмыў яго, забраў дахаты, напаіў, суцешыў і падклаў пад яго Кацю! Бо ён з дзяржплану, бо ад яго ўсё залежыць! I Кацю - жонку сваю! - ты не раз яшчэ змушаў падкідваць тых, ад каго ўсё залежыла. Каця кар'еру тваю на сабе падкідвала, а калі нейкі п'яны начальнік грудзі ёй цыгаркамі прапаліў, ты ў блядзі яе запісаў - і развёўся! I гэта ты мне будзеш казаць, што я нікога не люблю, што людзі для мяне - лялькі? I хочаш, каб я паверыў, што гэта ты з-за рэўнасці, з-за Нінэль мяне забіць хацеў? Мудзіла!..

- А з-за чаго?.. - спакойна і, як здалося Брызіну, нават з цікаўнасцю спытаў Артур.

- А з-за таго ж, з-за чаго я зубы табе выбіваў! З-за нянавісці! Праз тое, што я адзіны, хто ў любы час можа сказаць: "Ты гніда! Ты слізняк!" - і ты гэта з"ясі, праглынеш, бо ты і гніда, і слізняк! Ты ўсяго набраў, нахапаў - і што?.. Усё адно дамываешся маімі абмылкамі! Ты сам сабе смярдзіш, як толькі пра мяне падумаеш! Я табе замінаю, жыць не даю! Але і ты мне ўпоперак! Калі б цябе не было, дык я нават не ведаў бы, што такое нянавісць! А з табой ведаю! I не толькі таму, што праз цябе ў мяне не стала дачкі! Так было заўсёды! Гэта ўсё, што было паміж намі і ёсць! Было, ёсць - і зараз скончыцца!

Артур, па-ранейшаму на дзіва спакойны, паглядзеў на Брызіна пранізліва, наскрозь неяк глянуў і ціха сказаў:

- Няшмат мы з табой займелі... Але нічога ў нас не скончыцца, не крычы...

Брызін сам не чакаў, што пад канец, калі ўсё вырашана, сарвецца на крык, і яму не спадабалася ні тое, як Артур спакойна

гаварыў, ні тое, як пранізліва глядзеў. Нібыта ў нечым зараз Сініцын перайграваў яго.

- Філасофію разводзіш? - спытаў Брызін, суцішваючыся. - Я ж табе сказаў: позна.

- Ты сваё сказаў, я сваё скажу... Куды спяшаешся, цягнікоў хопіць...

"Здагадаўся... - вяла здзівіўся Брызін. - Ну і хрэн з табой".

Артур папрасіў нечакана:

- Запалі і дай зацягнуцца...

Брызін зірнуў на чыгунку - пакуль пуста. Ён дастаў цыгаркі.

- Ты ж не курыш...

- Мала што... Апошняе жаданне...

Запаліўшы цыгарку, Андрэй перагнуўся цераз спінку сядзення і навесіўся над Сініцыным, даючы яму зацягнуцца. Сініцын зацягнуўся і, выпускаючы дым, паспрабаваў плюнуць Брызіну ў твар. Рот у яго перасох, таму плявок не ўдаўся, і Сініцын закашляўся. Нейкія пырскачкі ўсё ж паляцелі, Брызін выцерся рукавом.

- Нават плюнуць, гаўнюк, не можаш...

- Лічы, што плюнуў, - сказаў Сініцын. - Цяпер слухай... - Ён зрабіў паўзу, даволі працяглую. - Гэта не ў цябе дачкі не стала. Маша мая дачка.

Артур зноў сціх, чакаючы, відаць, як Брызін на гэта зрэагуе. Брызін ніяк на гэта не зрэагаваў, дапальваў цыгарку і маўчаў.

- Калі я пазнаёміў цябе з яе маці, тая панікавала ўжо, што цяжарная... Я не надта разлічваў, што ты з ёй ажэнішся, тым больш так хутка, але падумаў: а раптам... Сам я не хацеў, ды й ніяк не мог, у мяне была Каця... Бацька ў яе шышка, яна што заўгодна магла прыдумаць - і толькі б заікнулася бацьку... Я малады камуніст, а тады ж не проста з партыі выключалі, выкідвалі з жыцця... Тут ты жэнішся, пасля яшчэ смерць пры родах... І я з усяго выскокваю... Чысты, за мной нічога... Так склалася, што лепей не прыдумаць... Толькі дзяцей у мяне ні з кім болей не выходзіла, а Маша падрастала, я глядзеў на яе і...

З таго, што Брызін чуў, ён не верыў і не збіраўся верыць ніводнаму слову, бо слухаў нават не ману, а вярзенне насмерць перапалоханага чалавека, і ўсё ж міжволі перапыніў Сініцына, рэзка спытаўшы:

- Ты казаў пра гэта Машы?..

І не пазнаў свой голас.

- Казаў...

- Калі?

- Калі да маці тваёй вазіў развітацца... Ты ж не паехаў, а Маша так плакала, што да істэрыкі даходзіла... Я сказаў, каб так не плакала, бо памерла чужая ёй старая жанчына...

- І ўсё?

- Не... Растлумачыў яшчэ, чаму чужая...

Дапаленая цыгарэта прыпякала Брызіну пальцы, ён збіраўся ўжо выкінуць яе, але раптам нібы пружына перакінула яго цераз спінку сядзення - і ён утыркнуў бычок у зубы, увагнаў яго ў рот Сініцыну. Той заматляў галавой і, апечанымі губамі адплёўваючы тытунь з попелам, узвыў.

- Мандзець не будзеш! - непазнавальным голасам прышыпеў Брызін, прытушваючы іскры на сядзенні, каб не ўзгарэлася.

- Вазьмі ў мяне ў кішэні ліст, падла!.. - западвываў Сініцын. - Вазьмі і прачытай, што Маша напісала!..

- Дзе?

- У пінжаку, у левай...

Цягнік паказаўся злева.

І справа паказаўся цягнік.

Альбо наадварот: справа і злева?

Андрэй, уцягнуўшыся ў разборкі з Сініцыным, не паспеў заўважыць, з якога боку з'явіўся першы. Ён убачыў абодва адразу, сустрэчныя - пасажырскі злева і таварны справа.

- "Форд" мой? - адварочваючыся ад Сініцына і гледзячы на цягнікі, спытаў Брызін.

- Твой... Як дамовіліся... Прачытай вазьмі і едзь, баліць...

"Што там можа быць?.. Для чаго чытаць?.. Маша хутка ўсё сама яму скажа..." Ад адной думкі пра тое, што яна магла паверыць сініцынскай лухце, ледзь у вачах не цямнела.

- Табе ліст - ты і чытай, - скрозь зубы сказаў Брызін.

"Дык злева, ці справа?.. Паглядзець, які бліжэй да пераезда будзе?.. Тады ні пад адзін не паспею..."

У рулетку згуляць не выпала, выбар быў за ім. Быў яшчэ выбар.

"...мы схаваліся ў цёмны-цёмны і доўгі тунель, а калі з яго выскачылі, цябе за рулём не было, машына, як шалёная, сама імчалася..."

Брызін адпусціў тармазы - і машына пакацілася з гары. Павольна, хутчэй, усё набіраючы і набіраючы хуткасць.

Рукі раптам сталі дранцвець, пальцы збялелі на рулі. Брызін адчуваў, як дранцвее і нібы спаўзае на шыю, на грудзі твар.

На паўдарозе ён, не паварочваючыся, залез адной рукой у кішэнь сініцынскага пінжака, выцягнуў паперчыну, адчыніў дзверцы

і выкуліўся з "Форда". Выкуліўся ўдала, не паламаў нічога і нават не пабіўся. Лежачы на абочыне, глядзеў услед машыне і на цягнікі: пасажырскі злева быў бліжэй, відавочна бліжэй, значна бліжэй, ужо амаль на пераездзе...

Перад пераездам "Форд" збочыў з дарогі і ўехаў у возера. Возера было неглыбокае, з берагу яшчэ ў дзяцінстве Машы па калені.

Пасажырскі, свістануўшы, праляцеў пераезд, пасля прагрукатаў таварны. Абодва машыністы азіраліся, машыніст пасажырскага махаў кулаком. Праз колькі хвілін стала ціха, ашаламляльна ціха. Было чутно, як, супакойваючыся, плёскаецца пры беразе азёрная вада.

Усё яшчэ здранцвелымі, непаслухянымі пальцамі Брызін, сабраўшыся з духам, разгарнуў паперчыну - ружовую рэстаранную сурвэтку. У Машы была такая звычка: пісаць, размаўляючы, на сурвэтках, калі тыя былі пад рукой. Пра нешта ў яе спытаешся, яна памаўчыць, падумае і ў адказ напіша... "Каб не казалі, што не казала", - казала Маша.

Ніякі гэта быў не ліст - запіска, адказ, тры фразы...

Артур Альбертавіч, калі нават тое, што вы мне некалі сказалі і на чым дагэтуль настойваеце, праўда, дык для мяне гэта зусім не так трагічна, як вы зараз выглядаеце. Проста тады мне выбіраць самой - і я выбіраю лепшага. Вам ні за што не ўгадаць, каго. Марыя Андрэеўна.

Андрэй падняўся, ступіў крокі тры ўніз, спыніўся... Сініцын унізе спрабаваў вылезці з машыны. Брызін пастаяў, павярнуўся і рушыў да дачы. Сеў пад яблыню каля бензапілы, паклаў рукі на калені, на рукі галаву...

Плачу ягонага ніхто не чуў. Збоку здавалася, што чалавек проста стаміўся, прысеў каля бензапілы пад яблыняй і перапачывае, перш чым зноўку ўзяцца за работу. Звычайная рэч - і можна было толькі здзівіцца, што ўлетку надумаў ён сад абразаць.

Снежань 2000 - люты 2001,
Хельсінкі.